

EZERHÉTSZÁZNYOLCVANKILENC

Julius 14.-én a francia nép s velük az emberiség azokra a hő-
sökre és tömegekre emlékezik, akik százötven évvel ezelőtt megfo-
galmasták és vállalták napjaik feladatát: a modern polgári társa-
dalom felszabadítását és megteremtését. Ez alkalommal a Korunk
is „vigyázó“ szemét azokra az 1789 körüli „franciaországi válto-
zásokra“ veti, amiket Bacsányi egyik versében, kora egészét össze-
fogó átérzéssel ragadott meg és üdvözölt, felismerve bennük a tör-
ténelmi figyelmeztetést és a kortársi, emberi feladatot. Híven a
XVIII. századbeli magyar szellemiség legjobb hagyományaihoz, a
Korunk munkatársait sem kötelezhette más, mint szemügyre venni
1789 örökségét és utalni ez örökség még mindig időszerű eszményei-
ből fakadó kortársi és emberi feladatokra.

AZ ANCIEN RÉGIME UTOLSÓ ÉVTIZEDEI

A francia forradalom értékelésénél óvakodnunk kell a modern társa-
dalmi harcok fogalmait visszavetíteni azokra az eseményekre, melyeknek
a világ már 150. évfordulóját ünnepli. A régi rend összeomlását nem a
„kizsákmányoltak“ lázadása a „kizsákmányolók“ ellen idézte elő. A
francia forradalom korántsem a korgó gyomor forradalma, hanem sokkal
inkább az evés közben megjött étvágyé; hiszen ha céljait és eredményeit
tekintjük, első látásra kitűnik, hogy elsősorban a gazdag polgárság hatal-
mát szentesítette, azét a polgárságét, amely hihetetlen ügyességgel tudta
maga köré gyűjteni az elgyengült, visszaélései és kiszípolozó adópoliti-
kája miatt mind hevesebben gyűlölt kényuralmi rendszer összes ellensé-
geit: a városi szegénységet és elsősorban a valóban „kizsákmányolt“ pa-
rasztságot. A parasztot hárman is nyúzták: a földbirtokos, akinek még a
paraszt tulajdonban levő földek fölött is hűbéri eredetű jogai voltak s a
klérus és az állam. A paraszt adót fizetett, munkaszolgáltatással tarto-
zott, dézsmát adott s szinte egyedül viselte az összes közterheket. Ilyen
körülmények között a falvak nyomora idült betegségévé lett a tőkés gaz-
dálkodás küszöbén álló francia társadalomnak. Már *La Bruyère* is rámu-
tatott a *Caractères* egy fejezetében, mely az egész 17. századbeli klasszsi-
kus irodalomnak egyetlen a nép bajaival foglalkozó passzusa:

„Falvainkban vadállatok élnek, hímek és nőstények; feketék, elkínzottak,
naptól felporzáltak; oda vannak kötve a földhöz, amelyet legyőzhetetlen ko-
noksággal turnak, forgatnak; valami tagolt hangot is hallatnak; amikor két-
lábba emelkednek látod, hogy arcuk emberi és valóban emberek. Éjszakára kuny-
hókba húzódnak, ahol fekete kenyéren és gyökereken élnek. A többi embert
megkímélik a megélhetésükhöz szükséges vetés, szántás és aratás fáradságá-
tól, megérdemelnék hát, hogy ne lássák hiányát annak a kenyérnek, amit ők ve-
tettek“. (*La Bruyère: Les Caractères, 1688*)

A parasztok nyomorának egy másik oldalát mutatja be J. J. *Rous-
seau* egy ifjúkori élménye:

„Hosszú barangolás után betértem egy parasztházba, holtfáradtan és
farkas-éhesen. Azt hittem, hogy itt is úgy van, mint Svájcban vagy Genfben,
ahol minden jómódú embernek módjában áll vendégbarátságot gyakorolni.

Fizetség ellenében ebédet kértem a paraszttól. Lefölözött tejet és durva kenyéret adott és azt mondta, hogy nincsen más élelmiszere. Elvezetett ittam a tejet és ettem a kenyeret, szalmástól, mindenestől. De ez nem volt elegendő a magamfajta kimerült embernek. A paraszt fürkészve figyelte viselkedésemet és végül is úgy találta, hogy éhségem valódisága bizonyítéka szavaim őszinteségének. Azt mondta: látja, hogy becsületes, jó fiatal ember vagyok, aki nem azért jött, hogy kikémlelje és elárulja; felnyitott egy rejtett csapóajtót a konyha mellett és pár pillanat múlva szép buzakenyérrel megkezdett, de igen étvágygerjesztő sonkával és borosüveggel tért vissza. Ez utóbbi láttán őszintebben örvendtem, mint a többi együttvéve. Jó rántottát is süttöt s én mindebből olyan ebédet csaptam, melyhez foghatót csak vándorlegény ismerhet. Amikor fizetésre került a sor, a paraszt újból nyugtalanná és félenkké vált; nem akarta pénzemet elfogadni és nagy zavarral toltta el magától kezemet. A legfurcsább az volt, hogy el sem tudtam képzelni, mitől fél olyan nagyon. Végre megoldódott a rejtély: egész testében remegve ejtette ki ezeket a szavakat: adóhivatalnok, végrehajtó. Elmondta, hogy borát az italadó miatt rejtgeti, kenyerét a fejadó miatt s tönkre jutna, ha megtudák, hogy nem fenyegeti éhhalál. Mindaz, amit nekem ezekről a dolgokról elmondott és amiről eddig nem is hallottam, soha el nem muló benyomást keltett bennem. Ez volt a csirája annak a gyűlöletnek, amit később a nép sanyargatása és sanyargatói szívében keltettek. Ez a különben jó módú ember nem mert megenni azt a kenyeret, amit homloka veritékével szerzett és csak úgy menekülhetett meg az anyagi romlástól, ha a körülötte uralkodó nyomor külső jeleit szinlelte. Felháborodottan és megilletődve hagytam el házát és sorsát fájlalva ennek a szép vidéknek, amelyet a természet csak azért halmozott el ajándékaival, hogy azok barbár adóbérlők martalékává legyenek". (Rousseau: Confessions L. IV.)

Érthető, hogy ilyenformán még a parasztságnak viszonylag jobb anyagi körülmények között élő része is kibírhatalannak találta a rendszert. A bírálat szelleme természetesen mégsem köreiben talált első híveire és hirdetőire, hanem a polgárok között, akiknek elnyomottsága egészen más jellegű. A városi polgárság a korona segítőtársa volt, mindaddig, míg az a hűbérurak erejét igyekezett megtörni. A központosított hatalom már szinte egyenlő erejű két osztály: a nemesség és a polgárság között tartotta egyensúlyban a mérleget. A polgári öntudat gyors növekedését a francia irodalom íróinál is megfigyelhetjük. Moliérenél, aki maga is polgári származású, alig dőnhetjük el, hogy *Urhatnám Polgárját* azért találja-e nevetségessnek, mert tudatlan és esetlenül utánozza a nemesek előkelő modorát, vagy azért, mert egyáltalán utánozni akarja. La Bruyérenél már megjelenik a hatalmának tulontul is tudatában levő polgár: kövéren, pirosposzsgásan, közönségesen, „modortalanul“, akit azonban mindenki körülrajong, mert „gazdag“. A 18. század polgára már nemcsak gazdag, hanem személyében is különbnek érzi magát a nemesnél. Egy emigráns arisztokrata emlékiratai tanuskodnak arról, hogy nem mindig joggal:

„A bourgeois általában jó nevelést kaptak. Erre nagyobb szükségük is volt, mint a nemeseknek, aki közül egyesek, gazdagságuk és születésük következtében érdem és tehetség nélkül jutottak a királyság legmagasabb állásaiba. Páris és a nagyvárosok polgárai felülmúlták az udvari nemeseket vagyonban, tehetségben, egyéni érdemekben. A kisvárosokban ugyancsak többet értek, mint a vidéki nemesek. A polgár tudatában volt fölényének, mégis súlyos megaláztatásokat kellett elszenvednie. Tiszt csak nemes ember lehetett, magasrangú hivatalnok csakugy és a püspököket szintén csak a nemesség sorából választották“. (Marquis de Bouillé: Mémoires.)

A polgárt folytonos megalázások érték:

„A már egyetemes hírnévnek örvendő d'Alembert egyszer Mme du Defandnál volt, Hénault parlamenti elnök és a grófnő unokaöccsének, de Pont de Veylenek a társaságában. Egy Fournier nevű orvos lépett a szalonba, aki

érkezésekor Mme du Deffandot így köszöntötte: „Asszonyom, van szerencsém mély hódolatomat kifejezni”, Hénault elnököt: „Uram, van szerencsém Önt alázatosan üdvözölni”, de Pont du Veylet: „Alázatos szolgája vagyok” és végül d’Alembert-t: „Jé napot, uram!” (Champfort: Anecdotes.)

Valószínű, hogy a békés természetű d’Alembert észre sem vette ezt a sértő megkülönböztetést. De egy hasonló esetben a maró szelleméről híres Piron keményen visszavágott:

„Egy bankárnál volt hivatalos vacsorára és az egyik előkelőség udvariasan előre tuszkolta az ebédő terem ajtajában. A ház ura közbelépett: Főlölséges ez a körülményeskedés, gróf ur, — mondta — csak egy íróval van dolga. Piron észrevette, hogy becsmérik, fejébe nyomta kalapját s így szólt: „Most már tudjuk egymásról, hogy mik vagyunk, tehát rangomhoz illően előre megyek” — és belépett az ebédlőbe“.

Természetesen többről volt itten szó, mint a társadalmi formák és az illem kérdéseiről. Az Ancien Régimenek nem legkisebb ellentmondása a gazdasági tényezők fontossága és a gazdasági ténykedés megvetettsége közötti kiáltó ellentét. A háborúk már piacokért, gyarmatokért, kereskedelmi szerződésekért folytak, de az a francia nemes, aki magát kereskedelemre vagy iparra adta, mégis közrendiüvé süllyedt. Ilyenképpen lett a francia polgárság egyik forradalmi jelszava, amit első sorban az angliai száműzetéséből hazaérkező Voltaire hirdetett, a kereskedelem és az ipar dicsérete:

„Az angol kereskedő jogosan hasonlítja össze magát a római polgárral. A lordok ifjabb testvérei nem vetik meg a kereskedelmet. Milord Townshend államtitkár öccse megelégszik ezzel a címmel: kereskedő a Cityben és miközben milord Oxford Angliát kormányozza, egyik fivére Aleppóban kereskedelmi ügynök.“

Franciaországban, az márkí, aki csak akar. Aki pedig „ac“-kal vagy „ille“-jel végződő név és költeni való pénz birtokában Párisba jön, büszkén mondhatja magáról: „az olyan előkelő ember, mint én“. A kereskedő annyit hallja becsmérelni foglalkozását, hogy végül ostobán maga is pirul miatta. Én pedig nem tudom, hogy ki hasznosabb az állam szempontjából, a bőven rizsפורozott nagyur, aki pontosan tudja, hogy a király mikor kél és mikor fekszik, aki előkelő modorban játsza a rabszolga szerepét a miniszterek előszobáiban, vagy pedig a kereskedő, aki gazdaggá teszi az országot, aki irodájából Suratnak és Kairónak ad utasításokat és elősegíti a világ boldogulását“ (Voltaire: Lettres Anglaises X. levél.)

A Csatornán túlról hozott eszmék és a csatornán tulról érkező gépek: a water-frame, a mule jenny, a spinning-jenny, és főképpen a „pompe á feu“, a kezdetleges gőzgép, megváltoztatták Franciaország gazdasági szerkezetét. Az ipari forradalom, amely ekkor Angliában már „teljes gőzzel“ folyt — a gőzgép nagy szerepéről lévén szó, több ez itt, mint képes kifejezés — Franciaországban csak a 19. század első felében került a sor. De kezdeti jelenségei már a politikai forradalom előtt mutatkoztak. Maga a nagyipar, a királyi manufaktúrák formájában már XIV. Lajos uralkodása alatt megszületett, hála Colbert iparpártoló gazdaságpolitikájának. Azonban ezt a nagyipart az állami védelem legalább annyira elnyomta, mint amennyire támogatta, mivel a céhrendszer szellemében készült előírások rendkívül aprólékos intézkedéseikkel és szigorú ellenőrző rendszerükkel már a kisipari termelést is zavarták, hát még a nagyipart. A kohászat és a szénbányászat Északfranciaországban ennek ellenére komoly méretekben fejlődött: a most Creusot nevet viselő kohászati központ állapotáról egy 1787-ből származó ellenőri jelentés a következőket mondja:

„A négy magaskemence évi termelése tizmillió font öntöttvas, kemencén-

ként két és egynegyed millió. A tengerészeti minisztérium szükség esetén 2000 ágyucsövet öntethet a montcenisi üzem egyévi termeléséből. Mig a királyság többi üzemében vizierőművek hajtják a fujtatókat, kalapácsokat és furókat, addig itten erre a célra gőzgépek szolgálnak. Azok a vasutak, amiket angol mintára Montcenisben építettek, akárcsak a gőzgépek, első látásra igen költségeseknek tűnnek, de meg kell figyelniük, hogyan huz a síneken egyetlen ló annyi terhet, amennyihez különben ötre lenne szükség s meggyőződünk, hogy a befektetés kifizetődő”.

Kezdetleges mezőgazdaság, melynek áldozata az elnyomorodott paraszt, élénk külkereskedelem és kezdődő iparosodás: ezek a forradalom előtti Franciaország gazdasági alapjai. Ijesztőre duzzadt, nagyrészt élősdii államapparátus, indokolatlan előjogok és kihívó gőg a nemesség körében, értéke és hatalma tudatában élő polgárság, amely nem hajlandó tovább a második, sőt harmadrangu „alattvaló” szerepére, elkeseredett, de politikailag önállóan tehetetlen parasztság, egyelőre kisszámú, külön érdekei tudatának még hijján levő városi munkásság: ezek a társadalmi sakktabla alakjai a felvilágosodás idejében. Ezekre kell gondolnunk, amikor a kor irodalmi és eszmei áramlatait kutatjuk. Innen származik a 18. század sajátos szelleme, amit közel husz évvel a forradalom előtt Diderot így határoz meg:

„Minden századnak meg van a maga jellemző szelleme. Ugy látszik, hogy a mi századunké a szabadság. A babona ellen indított első támadás vad és mértéktelen volt. Ha az emberek bármilyen formában meg mérték rohanni a vallás sorompóját, amely pedig a fennálló rend leghatalmasabb védelmezője, akkor nincs már számukra megállás. Azok, akik fenyegető tekintetet fordítottak az égi tekintély felé, a következő pillanatban már kikerülhetetlenül a földi hatalom ellen fognak fordulni. Az emberiséget visszatartó és szorító kőnél kétágu: az egyik nem engedhet, anélkül, hogy a másik el ne szakadjon.

Ebben a helyzetben vagyunk és ki a megmondhatója, hogy mindez hová juttat bennünket... Olyan válsághoz közeledünk, amely a szabadsághoz vagy rabszolgasághoz vezet... Jólási képességünk felett léteznek bizonyos lehetőségek. Maga a pillanat fejleszti ki őket. Ami engem illet, tagadom, hogy más körülmények között megszülethettek volna elmémben azok a gondolatok, amiket most táplálok. A felvilágosodott nép ezerszer könnyebben visszatér a barbársághoz, mintsem hogy egyetlen lépéssel közeledjék a polgárosuláshoz. Valóban úgy látszik, hogy minden dolognak, úgy a jónak, mint a rossznak, meg van a maga beérési ideje. Amikor a jó eléri tökéletességi fokát, rosszá kezd válni; amikor a rossz teljes, a jó felé közeledik”. (Diderot: *Lettre á la Princesse Dashkoff*. 1771.)

Diderot jogosan céloz itt arra, hogy tulajdonképpen nyert csata után mer ilyen merészen beszélni. Ekkor már mögötte volt a felvilágosodás hadjáratának döntő szakasza. A hadjárat első nagy csatája az ész szabadságharca volt. Majd a győzelmes ész ítélőszéke elé idézte az elavult rendet és marasztaló ítéletet mondott hibái és visszaélései felett. Küzdelem a kaszt-rendszer, a nemesi előjogok, a kiváltságosak adómentessége, az államvallás egyedurialma, a lelkiismereti kényszer, a vallási kisebbségek (protestánsok és zsidók) elnyomása, a lakosság 90 százalékát magába foglaló Harmadik Rend politikai kisémmizése, a barbár közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszer ellen. Ezek a felvilágosodás irodalmának főtémái Montesquieu Perzsa leveleitől az Emberi jogok nyilatkozatáig. A harc, első szakaszában, titkos volt. Földalatti fegyverei, kéziratok, külföldről becsempészett füzetek. Az írók, az elnyomó intézkedésekre fondorlatos fogásokkal válaszoltak:

„Marmontel fiatalkorában igen kereste a szellemességéről és hitetlenségéről híres Boindin társaságát. Az öreg ur azt mondta neki: — Találkozzunk a Procope kávéházban. — De ott nem lehet filozófiai kérdésekről beszélni —

vetette ellen Marmontel. — Dehogyan nem, válaszolta Boindin, csak éppen külön nyelvet, olyan tolvajnyelv-félet kell használnunk.

Össze is állították nyelvüket. A lelket Margotnak nevezték, a vallást Ja-vottenak, a szabadságot Jeannetonnak, az Urat pedig Monsieur de l'Étrenek (Lény urnak). Így elvitatkoztak és igen jól megértették egymást. Egy gyanús külsejű, fekete ruhás ember végighallgatta beszélgetésüket és ezekkel a szavakkal fordult Boindinhez: „Nem lenne szíves megmondani, uram, hogy ki is az a Monsieur de l'Étre, aki oly gyakran viselkedik rosszul és akivel Ön olyan elégedetlen?” „Uram, válaszolta Boindin, egy rendőrkémről beszélgetünk.” Képzhetjük, milyen harsogó nevetésbe törtek ki a hallgatók: maga a kérdező volt rendőrkém. (Champfort: Anecdotes.)

A felvilágosodás szelleme mindinkább tért hódított. Az Enciklopédia megjelenése a fővárosban szentesítette azoknak az eszméknek a győzel-mét, amelyek addig csak csempészúton terjedhettek. A felvilágosodás iro-dalma, tudományos és esztétikai teljesítményei mellett, két nagy dolgot cselekedett: felállította az ancien régime „visszaéléseinek” pontos katasz-terét és az éssen alapuló állam eszményképét. Viszont a „hagyomány, a tekintély és az előítélet” alvilágában nem tudott könnyen járható utat mutatni az egyenlőség, a felvilágosodás és az igazi erkölcs eliziumi me-zői felé. A megoldások terén több nemes, de veszélyes tévhitet terjesztett, mint helyes felismerést. A felvilágosodás illúziói az ész jóindulatú, de naiv tulbecsüléséből származnak. A francia írók azt hitték, hogy ha az „em-berek”, a kiváltságok haszonélvezőit is beleértve, meggyőződnek a refor-mok szükségességéről és belátják a fennálló rend hibáit, akkor kiküszöbölésükre még súlyos áldozatok árán is rászánják magukat. Műveikben sok a bűnösök belátására való hivatkozás és (legalább is elejnté) kevés a har-ci jelszó és az érdekelték önvédelmi küzdelmére való felhívás. Voltak olyan évek, amikor a nemesség számottevő rétegeinek viselkedése táplálta ezeket a reményeket, valamint egyes „felvilágosodott abszolutista” ural-kodók reformtörekvései is.

Ségur gróf például így festi a nemesség lelkiállapotát:

„Nevető gonyolói voltunk a régi dávatoknak, a hüberi gögnek, őseink nagyképmű illemszabályainak; minden ódon dolgot nevetségesnek és kényel-metlennek találtunk. Ugy éreztük, hogy lelkesen el kell fogadnunk azokat a bölcsészeti tanításokat, amiket szellemes és merész irodalmárok terjesztet-tek. Voltaire eluralkodott elménken és Rousseau meghódította szívünket; alig titkolt élvezettel figyeltük, hogyan ostromolják azt az öreg épületet, amelyet jómagunk is furcsának és nevetségesnek tartottunk... Egyszerre él-veztük a patriciátus előnyeit és a plebejusi filozófia kellemetességeit”.

A nyolcvanas években bekövetkezett az idillikus remények pusztulá-sa. Rousseau egyik hí tanítványa, L. S. Mercier megszólaltatta a kiábrán-dult felvilágosodást, amely belátja, hogy nem lehet a meglévőt javítani anélkül, hogy az újjáépítés előtt lerombolnák a régi épületet.

„Bármily hévvel kívánjuk, hogy minden barbárság eltűnjék és hogy a jó, a felvilágosodás e késői gyümölcse elfoglalja végre annyi tévedésünk helyét, ez a város még mindig ragaszkodik mindazokhoz az alacsony és kicsinyes eszmékhez, amiket a tudatlanság századai szálltak. Nem tud tőlük megszaba-dulni, mert ugyyszólván salakjával együtt öntötték.

Az elszaporodott tulkapások megmaradnak, mert a hatalom zálogának: a vagyonnak kisszámú birtokosa számúzi az egészséges és új eszméket, a változtatás elveit és nem hallgatja meg a közönség kiáltását. Hiába támadjuk a hazugság épületét. At akarjuk építeni? Kinosabb feladat ez új épület eme-lésénél... A könyvek tele szebbnél-szebb eszme-futtatásokkal, de bármely jó intézkedés megvalósítása már leküzdhetetlen akadályokkal találkozhat”. (Mer-cier: Tableau de Paris, előszó 1781.)

Ettől a kemény hangtól már rövid az ut az erőszakos változtatás

gondolatáig és a nyolcvanas évek vitáiban kényszerítő erővel merül fel a gondolat, hogy az elavult rend gordiuszi csomóját karddal kell kettévágni. Forradalmi jóslásokkal már a századközép óta találkozunk. „Boldogok a fiatalok, — mondta Voltaire 1760 körül, — mert gyönyörű és borzalmas dolgokat fognak megélni.“ *D'Argenson* gróf, XV. Lajos elégedetlenkedő minisztere harminc évvel a forradalom kitörése előtt ezt jegyezte fel naplójába:

„Elmult már az imádat ideje. Látom, hogyan csökken napjainkban a népek szeretete és tisztelete a rendszer iránt. Ma az összes rendek egyaránt elégedetlenek. Mindenütt gyűl a robbanó anyag. Egy felkelés lázadásba csap át, a lázadás teljes forradalomba. A nép tribunusokat fog választani, konzulokat és megfosztja a királyt és minisztereit attól a túlzott joguktól, hogy ártsanak“.

Amit *d'Argenson* csak megsejt és sejtett, az leplezetlenül jelentkezik Beaumarchais szindarabjaiban. A *Figaro házasságának* ötödik felvonásbeli nagy magánbeszéde már kikiáltja a forradalmi polgár egész megsértett gögjét és tettekre kész öntudatát:

„Nem, Gróf uram! azért sem lesz az Öné a menyasszonyom! Ön nagy ur és ezért azt képzelem, hogy lángész! Nemesség, gazdagság, állás, rang — mind ez elbizakodottá teszi. De mondja csak, mit tett Ön ennyi előnyért? kegyeskedett megszületni, semmi egyebet. Nekem pedig, csak hogy pusztán megéljek, több számításra és tudományra volt szükségem, mint amennyivel Spanyolországot több mint százéve kormányozzák. Velem akar Ön megmérkőzni?“

Van-e különösebb sors az enyémnél? Nem tudom, kinek a fia vagyok. Zsiványok raboltak el és erkölcsükben neveltek fel. Megundorodom tőlük és becsületes mesterség után nézek, de mindenütt elutasítanak. Vegytant tanuló, gyógyszerészetet és sebészetet, orvos akarok lenni és egy előkelő ur teljes befolyásával is csak állatorvosi-oklevelet tud nekem szerezni. Megunom a beteg állatok szomorítását és az ellenkező mesterségbe kezdek: felcsapok vigjátékíróra. Inkább felkötöttem volna magam ehelyett! Összetákolok egy bohózatot a hárem erkölcséről. Azt hiszem, hogy keresztény spanyol szerző lévén, minden aggály nélkül ócsárolhatom Mohamedet. Hát nem tudom kinek a követe panaszt emel, hogy szavaim sértik a Fényes portát, Perzsiát, az indiai félsziget egy részét, Barkát, a tripoliszi, tuniszi, algériai és marokkói királyságokat; és az én komédiám maglyára kerül, azoknak a mohamedán fejedelmeknek a kedvéért, akik közül, úgy hiszem, egyik sem tud olvasni s minket „keresztény kutyáknak“ neveznek és alaposan megostoroztatnak, ha csak kezük közé esünk. Hja! ha a szellemet nem tudják lealacsonyítani, legalább megkínózzák. Nyomorba jutottam, arcom beesett, házbért kellett volna fizetnem; már láttam közeledni a végrehajtót parókában, a füle mellé dugott tollal. Ijedtemben nekirugaszkodtam a munkának. Közgazdasági kérdések voltak napirenden; minthogy nem szükséges birni azzal, amiről értekezünk, tanulmányt írtam a pénz értékéről és hozamáról, pedig egyetlen garasom sem volt. Csakhamar egy bérkocsiból láthattam, hogyan ereszkedik le előttem az egyik erősség felvonóhidja, melynek bejáratánál maradt reményem és szabadságom. Bár csak kezem közé kerithetném egyikét azoknak a mulandó hatalmu minisztereknek, akik olyan könnyedén teszik a rosszat, olyankor, amikor hosszas kegyvesztettség már megtörte a gögjét és megmondanám neki..., hogy a nyomtatott számárságok csak ottan számítanak, ahol akadályozni akarják terjesztésüket, és hogy a gáncsolás szabadsága nélkül mitsem ér a hízog dicséret és hogy a kicsiny írásoktól csak a kicsiny emberek rettegnek... Végre megunták, hogy magamfajta éhenkorászt ingyen tápláljanak és egy szép napon az uccán találtam magamat. És mert az embernek akkor is ennie kell, ha éppen nincsen börtönben, újra megfaragom tollamat és megkérdezem, hogy milyen kérdés van napirenden? Azt a választ kaptam, hogy gazdaságos remeteségem ideje alatt Madridban bevezették a termékek szabad árusításának olyan rendszerét, amely a sajtótermékekre is vonatkozik. Ugyanis, feltéve, hogy irataimban nem beszélek sem a felsőségről, sem a vallásról, sem a politikáról, sem az erkölcsről, sem a tisztviselőkről, sem az ope-

ráról, sem a többi színházakról, sem senki olyanról, aki valamit számít, akkor mindent szabadon közzétehetek, két vagy három ellenőr szorgos felügyelete alatt”.

Mi sem természetesebb annál, hogy ennek a darabnak előadását nem engedélyezték. Mikor azután mégis színpadra került, nem utolsó sorban igen magas állású személyek közbenjárására, mindenki érezte, hogy ez valami egészen újat jelent. Valóban, a Figaro házasságának nyilvános előadása a forradalom első sikere, 1784-ben.

A polgárság elégedetlenségéhez, a parasztság általános nyomorához hatalmas gazdasági válság járult az *États Généraux* összehívásának évében, 1789-ben, amelyet az Angliával kötött kereskedelmi szerződés és a rossz termés idézett elő. A királyság engedett a nyomásnak, de rögtön vissza akarta vonni a reformokat. A városi munkanélküliek, az éhező kisemberek tizezrei rohamcsapatokba tömörültek és a Harmadik Rend képviselői azon vették észre magukat, hogy hadseregük van. Az elhuzódó tárgyalásokat a nép meguntta és cselekedett — így történt, hogy 1789 július 14-én a párizsi tömegek megostromolták és lerombolták a kényuralom gyülölt jelképét: a Bastillet. (Csehi Gyula)

TABARANT: 1789 JULIUS 14

Tabarant *Virradat* című könyvének utolsó fejezetét közöljük a következőkben. Ez az 1893-ban megjelent regény, melyet szerzője az idén, a francia forradalom 150. évfordulója alkalmából átdolgozott kiadásban jelentetett meg, egyik igen érdekes téméke a forradalom éveit tárgyaló szépirodalomnak. Tabarant, a külvárosi Párisnak és a város történetének kitűnő ismerője regényében a Bastille falai körül elterülő Saint-Antoine negyed szatócsainak, mesterembereinek és munkásainak emelt emléket. Az ő életükről, szenvedéseikről, gondolkodásmódjukról és az 1789-es eseményekben játszott hősies szerepükről mesél zamatos népi nyelven, amit a kor nagy ábrázolóinak: Merciernek és a különönc Rétif de la Bretonne-nak műveiből s a ma is élő népnyelv tanulmányozásából alakít. Az itt következő rövid, önálló rész a könyv két nagy erényét érzékelteti: a kisemberek világának életteljes ábrázolását a nagy történelmi események sodrában és a francia nép nemes hagyományainak a művészi ujjátelemtés eszközével való ápolását.

Es ime, vége szakadt minden türelemnek és a düh rázza, forralja, ragadja magával a fellázadt Párizs mindig tettekre kész ijesztő tömegeit. Száz-ezer ember tapodja most a bástyák és a place Saint Antonie kövezetét és a zsvaj viharos üvöltése fölé egyetlen uralkodó kiáltás emelkedik: „A Bastillehez!” Az Összefogás nagy kiáltása ez, melyet ugyanabban a pillanatban, mint valami titokzatosan megállapított jelszót, az egész város hallat. „A Bastillehez! A Bastillehez!” A nép már nem elégszik meg azval, hogy kézben tartja a fegyvert, használni akarja és most rohamra indul. Ki merné azt ajánlani a lándzsás embereknek, hogy tegyék le lándzsáikat és a puskás férfiaknak, hogy dobják el lóporos szaruikat?! Bár a Bizotmány, melyet megijesztett a felhívására hirtelen előtűnt polgárhadsereg, ellenkezett, a választók és a kerületi vezetők fejükbe vették, hogy a Bastille hadianyagának kiadatását követelik és a tömeg elkeseredettsége annyira merésszé tette őket, hogy a várat haladéktalanul birtokba akar-

ták venni. Nem hivta-e ki maga ellen Párizs dühét a nyomorult de Launay a népre szegzett és mészárlásra kész ágyuival? Hirtelen az a hír terjed el, hamis vagy igaz, ki tudja, hogy a két felvonó hid között rálöttek egy polgári küldöttségre és erre azonnal eldőrdültek az első puskalövések. Dühödő hangok átkozták az árulást és bosszút követeltek. Párizs megindult és úgy közeledett futólépésben a Bastillehez, mint valami tüzvész helyéhez. A Bastillehez, a Bastillehez! A céhek kiosztották a fegyvereket, amiket szekérszám hoztak az Invalidusok kifosztói. A francia Gárda-regiment néphez csatlakozott katonái beállították ágyúikat és előkészítették a kanócot. Néhány perc múlva már nyüzsg-pezség az ostromló sokadalom! A Palais-Royal lángoló forradalmárai mindenütt ott vannak, kardjuk villog a napfényben, szüntelenül éljenzik a Nemzetgyűlést és szabadságot és ez az ifjuság olyan lobogó lánggra lobbantja a szíveket, hogy még a Guéméné-sikátor és a Petit-Musc-ucca szatócsai is előbujnak gyáva óduikból és bátor harcra készülnek. A Bastillehez!, a Bastillehez! A boulevard másik végén, ahol érdeklődő nézőkként divatos ruhájú asszonyok támaszkodnak a terraszokhoz, a Harmadik Rend formaruháját viselő férfi (minden bizonnyal Párizs egyik képviselője) polgári ruhás férfiak számos csapatát vezeti, Beaumarchais palotája előtt serfőzdei munkások kísérik Santerre mestert, aki híres lován kocog. Hintók ácsorognak, kifogott lovaik a nép tüzéségének szolgálatába lépnek. A Bastillehez, a Bastillehez! A rue Amelot körül céhdalokat éneklő lakatosok és kovácsok sorakoznak. A la Roquette apácakolostor fala mellett az asztalos, tükkörkészítő, kéknymó és gyertyaöntő munkások tömegei gyülekeznek. A rue de Charenton a Saint-Marceau negyed csőcselékét hömpölygeti — vízfordókat, kütisztítókat, vándorzenészeket, uccai árusokat, marhahajcsárokot. Gyerünk, emberek a Bastille felé! A fatelepek csapatai a legrövidebb uton vágnak át, a Contrescarpeon keresztül ütemesen lépve, mintha mulatozásra indulnának. És a Saint-Antoine ut végéről befordulnak a sorompókon túli tetvesek, rongyos és bűzös csavargók, akiknek számlájára szokták írni minden lopást és minden gyilkosságot. Tegnap és az éjjel az őrjáratok szétszörték néhány kóborló csapatukat, de most megérezték a puskaporszagot és az nem lehet, hogy az ő fütyköseik nélkül folyék itt a harc. Már jó régen döglődnek ők, a nyomorúság mesterségeinck örökösei és az elkallódott külvárosok troglodytái ez a söpredék, amely nagy perköltsegek nélkül látja el a hóhért munkával. A Bastillehez! Minden ordítás ezt a visszataszító börtönt fenyegeti, ezt az irdatlan öslényt, amelyet bűzös sáncainak s hűgyos falainak kettős vértje mögött, madárkákkel teli fák és virágok csodája igyekszik kevésbé gyászossá tenni. A sápadt égre keményen rajzolódnak ki a tornyok körvonalai; a lőréséből bronz-fejek tekintenek le a felkelés végtelen nyüzsgésére. A Bastillehez! A Bastillehez! Az udvarokat már elárasztották. Vakmerő legények már megmászták az őrházak tetejét. Mozgékony koldusok a sáncokba ugranak. Az Arzenál felől hosszú létrákat cipelő emberek érkeznek és készülődnek arra, hogy átmenjenek Montbarrey herceg kertjén. A Bastillehez! A Bastillehez! Jacques Sandrin is idejött; egy alacsony falhoz támaszkodik és ujja a puskája ravaszán. Itt az óra, amelyre oly sokáig várt, az óra, amikor a Harmadik Rend az uccán száll szembe a kényuralom védelmezőivel. Vajjon az arisztokraták, akik a Nemzetgyűlésen elvesztették játszmájukat, győzni fognak e itt? Körülötte összes szomszédjai: Valippon, Auriol mester, Pier-

re, Cuisery, az ordító Chappaz. Csak Mailloche, az öreg takács maradt otthon, seramivel sem törődve és szorgalmasan dolgozva szövőszékénél. Egy kiáltó csoport közepén Lhenry veszélyesen forgatja pikáját és esküdjön, hogy megsétáltatja öklét a gaz de Launay pofáján. Óh, az átkozott versaillesi arisztók, akik azt hitték, hogy egyből lenyelik a párizsi békákat! A Bastillehez! A Bastillehez! A Bastillehez! Le a pokoli épülettel, melynek árnyéka ránehezedik a külváros bejáratára! A Bastillehez!

A külvárosi utak kereszteződését öt ágyu védi, a tüzerek szabadon tartják a teret és visszakergetnek mindenkit, akinek nincsen keresnivalója ezen a támadó vonalon: a fegyvertelen férfiakat, a gyerekeket és komaaszonyok csoportját: Bouteculotnét, Pécolatnét, Audéoudnét, Beriquetnét, mind a nyávogó vénasszonyokat. Lamour apró, az öreg paraszt, mozdulatlanul áll a „Zenélő számár“ korcsmának falához támaszkodva, mintha a régi idők szobra lenne. Vejének intése ellenére megkísérelte ma is elvándorogni a Bastille falánál levő padhoz, ahol a többi öregekkel sütkérezni szokott, de nem jutott túl a sarkon és ott áll, bármit is mondjanak, sóbálványá válva a világvégnek ezen látványa előtt. A Bastillehez! A Bastillehez! Ha a Bastille leomlik, nem jelenti-e bukása Párizs győzelmét, a szabadság kikívását, a nép diadalát és a Nemzetgyűlés tettcinek végső szentesítését? A Bastillehez! A Bastillehez! Megkezdődött a tánc, az ágyú dörög és bömbölése ijesztő visszhangban verődik vissza. A golyóbisok rést fognak törni a lázadó Harmadik Rendbe! A dühös gyülekezés tovább folyik. A minden kereskedő negyed felé nyitva álló rue Saint Antoine hullámokban önti a polgárságot, amely magával sodor mindent, maga mellé kényszeríti a mesteremberek nyugtalanító tömegét, a munkások hatalmas és engedékeny sokaságát, amely úgy indul rohamra, mintha munkába hívták volna. A külvárosok tovább is küldik kiéhezett csapatokat, melyek nekiszabadított harmok topogásával ereszkednek le: fekete, szőrös férfiak, viharvert arcú asszonyok és az anyjuk rongyaiba kapaszkodó csontvázszerű porontyok. A Bastillehez! A Bastillehez! Ez a kiáltás hangosabb, mint az ágyudörgés, a hazafiak még a várfalak alatt is ezt ordítják teli tüdővel, puskájukról is megfélelkezve. Mintha ez a kiáltás félelmetesebb lenne a fegyvereknél, mintha hallatára, varázserőnek engedve, magától összeomlana a nyomor és elnyomatás jelképének, ennek a hűbéri szörnynek mind a nyolc fekete tornya.

1789. A GAZDASÁGI ELŐZMÉNYEK

A 15., 16. és 17. század folyamán Európa legtöbb államában a *feudalizmus* volt az uralkodó társadalmi forma. A parasztnak ebben a korban még maradt némi ideje arra, hogy a nagybirtokos arisztokrata hűbérurak birtokain végzett robotmunkán kívül saját kunyhója körüli telkét vagy pár hold földjét is megművelhesse és állatait a köztulajdonban levő „köz-ségi legelőre“ kihajtsa. Saját termékeinek egy részét azonban a hűbérurnak be kellett szolgáltatnia. Ugyanebben a korszakban a városokban a *céhrendszer* volt legelterjedtbb formája az ipari termelésnek, melynek törvényes előírásai az egyes kézműiparokban a képesítés megszerzését (a mesterré avatást!) erősen megnehezítették, az alkalmazható segédek számát pedig korlátozták. Így ebben az időszakban Franciaországban is a sa-

ját munkán alapuló magántulajdon volt a legelterjedtebb forma: a dolgozók rendelkeztek a termelőeszközökkel és ez a körülmény ugy a mezőgazdaságban, mint a városokban meglehetősen patriarchális viszonyokat és aránylagos jólétet tett lehetővé, amennyire ezt a papi és hűbértizedek és adók megengedték. Nagy szerepe volt a francia városokban a kézműiparon kívül még a kereskedelmi uzsoratókének is, mely különösen a 17. századtól kezdve a hajózást és a gyarmatokkal való kereskedést kezében tartotta és a fokozódó vagyonosodás révén kialakuló harmadik rendnek jelentős részét tette. Ehhez a vagyonos osztályhoz járult még a kiváltságosok csoportja, mely az abszolutisztikus uralkodóktól nyert különböző gyarmati, nyersanyag- és szállítási engedmények, valamint az azokkal üzött korrump spekulációk révén nagy jövedelemre tett szert, megteremtve ezzel a jövő nagyipari tőkék alapjait.

Ezekben a történelmi időkben sajátos folyamat indult meg Európában. Angliában *inclosures* (bekerítés) néven törvényt hoztak, hogy a földbirtokos lordnak jogában áll az addig közös tulajdont képező községi termőföldeket és legelőket kerítéssel megjelölni és ily módon birtokába venni. Ugyanekkor indult meg a *clearing of estates* nevű folyamat, vagyis a földbirtokok *ritkítása*, mely abból állott, hogy a hűbérurak a földműves parasztokat kunyhójukból és földesekjükről erőszakosan elűzték és az ott hagyott földet birtokba vették. Ugyanez a folyamat Németországban *Bauernlegen* néven ment végbe. Franciaországnak a 14., 15. és 16. században szinte megszakítás nélkül az angolok, olaszok és Habsburgok ellen folytatott háborúi az arisztokraták figyelmét részben elterelték ezekről a gazdasági célokról, így ott az előbb említett folyamat valamivel később következett be s főképpen a közös tulajdont alkotó községi földeknek a nagybirtokosok általi kisajátítására szorított. A termőföldek e birtoklásában beálló forradalmi változás, melyet az ország „legjobbjai“ kívántak, Franciaországban egészen a 18. század végéig folytatódott és állandó elkeseredésben tartotta a bérlőket, földmunkásokat és a felesben dolgozókat (métayers). Ennek a folyamatnak eredménye, hogy a vidék szünet nélkül ontotta a termelőeszközeiktől és termelési lehetőségüktől megfosztott szegények tömegeit az országutakra és a városokba. Ezek azután kisebb részben a Franciaországban akkor még elszórtan működő kéziipari (manufaktúra) üzemekben nyertek elhelyezést, jórészt azonban rongyos csavargókká vagy bűnözőkké váltak, akik alkalmi munkából, koldulásból és lopásból tengették életüket s kiket a feudális nagyurak és abszolutisztikus uralkodók törvénykezése groteszk-terrorisztikus módon még csavargás miatt is a legsúlyosabban (megbélyegzéssel, halálbüntetéssel) sújtott.

Igy indult meg az a folyamat, mely egyrészt kitermelte a rendelkezésre álló munkaerők nagy tömegét, akik pusztán munkaerejükön kívül mást eladni már nem tudtak; másrészt ezzel egyidejűleg gyűlni kezdtek az uzsora- és kereskedelmi tőkék, melyek azután a kéziipari (manufaktúra) üzemek elterjedésével még gyorsabban halmozódtak fel, megteremtve alapját azoknak a tőkéknek, melyek segítségével a nagyiparon alapuló tőkés termelés később megindulhatott.

A 14. századbeli Európa parasztforradalmi közül a franciát teljesen leverték. Ezt követően megindult a harc az uralkodó osztályok (a nagybirtokosok és az abszolutisztikus uralkodók) között a parasztoktól nyert értéktobblet felosztásáért. Ezzel azonban nem elégedtek meg és Francia-

ország részben azért folytató a 14. és 15. században állandó háborúkat, mert a vezető osztályok remélik, hogy győzelem esetén az idegen ország munkarejének gyümölcsét is élvezhetik majd, részben pedig a francia textilipar érdekében és nyersanyagokért. Ezek a háborúk azonban rendkívül súlyos terhet jelentettek, s ezek főképpen a földművelő lakosságra hárultak, mely az ország lakosságának kb. 80 százalékát tette, Franciaország 25 millió lakosa közül kb. 21 millió esett a vidéki és 4 millió a városi lakosokra. Ez a néptömeg évszázadokon keresztül türelmesen viselte az adók formájában ránehezedő súlyos terhet. A vidéki lakosság természetesen nem csupán földmunkásokból, bérlőkből, kis- és középbirtokosokból állott, hanem a falvakban kézművesek, kereskedők, iparosok, pékek, mészárosok, cipészek, szatócsok, stb. tették a népesség elég jelentős részét, ezek sorsa azonban szorosan összefüggött a földművelők sorsával. A földművelő lakosság maga négy csoportból állott: a legjobbmódu bérlőkből, az önállóan gazdálkodó parasztokból, (akik jórésze azonban kis- és középbirtokos) a földmunkásokból, akik a pénzben és természetben húzott munkabérukből éltek, végül a „métayer“-kből, a felesekből, akik a földtulajdonosától vagy a nagybérlőtől a földet és a termelőeszközöket az elérendő termésnek kb. a feléért bérelték és azt azután természetben szolgáltatták be.

XIV. Lajos Spanyolország és Hollandia ellen viselt gazdasági és politikai háttérű háborúi, hugenotta-üldözései, továbbá fényűző udvartartása, XV. Lajos osztrák örökösödési-, majd hétéves háborúja és maitress-gazdálkodása (Pompadour, Dubarry) súlyos gazdasági zavart okoztak az országnak, úgyhogy az ezekből származó terheket a különféle adók nagymértékű felemelésével kellett fedezni. Ezek az adók oly magasak voltak, hogy egyes vidékeken a paraszt minden 100 frank jövedelemből 53 frankot föld-, fej- és jövedelemadó címén fizetett az államnak, továbbá tized címén 14 frankot a földesurnak és körülbelül ugyanannyit a papságnak. A megmaradt 19 frankból még leszámítandó a só és a forgalmiadó. Értéhető így, ha a paraszt állandó éhínséget szenved és élete alig különb az állaténál, amikor a kezdetleges földművelés mellett nem volt képes a földtermékenységét annyira fokozni, hogy a számára hagyott jövedelemből még tudott volna élni. Nagyon sok föld parlagon hevert. Nyomorúságos szármával földött sárkunyhókban laktak, pizsokban és durvaságban éltek. Az uralkodó hatalmaknak nem volt érdekük, hogy őket irni-olvasni megtanítsák. A tized, melyet a földesurnak be kellett szolgáltatniok, sok esetben a tiszta hozadék egyharmadát tette ki. Young, aki bár felületes gondolkodó, de jó megfigyelő volt, a kisbirtokos parasztok földjét a francia területnek kb. egyharmadára becsülte, ez azonban vidékenként egészen eltérő volt. Így pl. *Laonnais* egyik falujában a föld 90 százaléka, a másikban csak fél százaléka volt az Egyházé. A földesurak és az Egyház privilegizált birtokait Young az ország területének felére becsüli. Laonnaisban 51 község átlaga a következő: Az Egyházé 20.5 százaléka, a nemességé 30.1 százaléka, a polgárságé 19.4 százaléka (a városi kereskedők, hajósok és uzsorások által összevásárolt területek); míg a parasztoké csupán 30 százaléka. Artoisban folytatott vizsgálata szerint a parasztok és polgárok birtokában szintén kevesebb volt, mint a föld fele. Ezek szerint az adatok szerint XVI. Lajos korában a földelosztás kb. a következő: az Egyházé 10 százaléka, a nemességé 30 százaléka, a polgároké 20 százaléka,

parasztoké 40 százalék. Ilyen elosztás mellett a parasztság, melynek a háborúk, a fényűző udvartartás és a pazarló nemesség majdnem minden költségét viselnie kellett, roskadozott a terhek sulya alatt, melyeket a privilegizált „rendek“ (papság, nemesség) teljesen ráhárítottak. XIV. Lajos sikeres hadjáratai, Elzász-Lotharingia meghódítása, a németalföldi, indiai és kanadai sikerek, a dolgozók hatalmas tömegének életsorsát nem javítják meg, ellenkezőleg a háborús terhek, a király és szeretőinek őrült pazarlása még elviselhetetlenebbé teszik.

A mezőgazdasági nagyüzemek XV. Lajos alatt még nagyon ritkák; a gazdag nemesség a király udvarában élt és szórakozásokat hajszolt. Északfranciaországban voltak ugyan nagy számban nagybérlők, ezek azonban a földet kisebb parcellákban a métayerknek adták bérbe, természetbeni szolgáltatás ellenében. Így a tőkés alapon nyugvó mezőgazdaság (egészen a 18. század közepéig), még csaknem teljesen hiányzott, míg végül is, mikor a merkantilizmus és a háborúk annyira tönkretették az országot, hogy a mezőgazdálkodás belterjesebbé tétele szükségessé vált, a fiziokraták tudományos iskolájának követésében, a szórakozástól megcsömörlött tulfinomult kulturájú nagybirtokos nemesség kedvet nem kapott a vidéki egyszerűbb élethez és a modernebb földművelési szerzőmunkához. Ez azután fokozott mértékben megindította a községi birtokok kisajátításának és a parasztok földjükről való elűzésének folyamatát, mely egészen a 18. század végéig tartott. Ez az eljárás természetesen a parasztsággal való állandó és élénk összeütközéseket vezetett, különösen, amikor a földesurak *Landes* területeit, melyeken a parasztság már évszázadok óta legeltette nyájait, kisajátították. A községi birtokok felosztása a „triage“ elnevezésű jogi folyamattal történt. Ennek értelmében a községi birtokok egyharmadát a „seigneur“, a hűbérur, kétharmadát pedig a község kapta. Ez a kétharmad is a nagybirtokos osztálynak jutott, így a bérlők, felesek és napszámosok üres kézzel jutottak ki az üzletről. Ez volt az egyik társadalmi „haladás“, mely a későbbi forradalmi összeütközéshez vezetett.

A francia földművelési technika súlyos elmaradottsága a angol mögött, a francia paraszt maradiságából, műveletlenségéből, a tőke és agrárhitel hiányából eredt és a papi tized is erősen akadályozta a költséges tökéletesítéseket, amelyekkel a földművelést belterjesebbé lehetett volna tenni. Mindezek után természetes, hogy a 18. század második felében, mikor az agrártermékek árának emelkedése következtében a nemesség, az Egyház, továbbá a polgári nagybirtokos- és bérló osztály bizonyos fellendülést élvezett, a paraszt a legsötétebb nyomorban maradt. Először földje tulkicsiny volt ahhoz, hogy a súlyos adók a seigneuröknek és az egyháznak juttatott terhek után megmaradt termékekből megélhessen, másodsor elmaradt, rossz gazda volt, továbbá a seigneurök vadászjogai is csorbították járandóságát, s végül gabonájáért keveset fizettek, mert a magas árak hasznát a kereskedők zsebelték be. Young szerint az egyházi tized a hozadéknak kb. 11-ed-20-ad részét tette ki, míg az adók, a 18. század elejétől 1780.-ig több, mint háromszorosukra növekedtek. XVII. Lajos egyik jelentős reformja következtében a legjobb föld után 45 százalék, a középminőségű után 27 és a rossz után 10 százalék fejadót kellett fizetni. Még sokkal súlyosabbak voltak a legjobb vidéken XV. Lajos alatt a királyi adók. Ebben az időben a vidéki

lakosság nyomora kétségbeejtő. D'Argenson írja: „Nem látok egyebet, csak ijesztő nyomoruságot. Mindenütt romban heverő falvak, széthulló házak ötlenek szemembe.“ Az 1759. évi parlamenti ülés a *vidék sivataggá válásáról* beszél. Koldusok ezrei árasztják el az országutakat és a városokat és szolgáltatják azokat a munkaerőket, akiknek segítségével a manufaktura (kézipari) üzemekben a tőkés termelés igen nagy mértékben megindulhatott. A nagy nyomor tagadhatatlan tényvé vált és az egész országra kiterjedt. Ez azután különösen az 1749.-i éhínségnél és az 1739-40-es, az 1747-es és az 1753-as válságoknál mutatkozott meg súlyosan. 1775-ben tört ki a parasztok egyik felkelése, az úgynevezett lisztháború, amikor a parasztok a drágaság és a rossz termés miatt tömegesen vonultak a versaillesi királyi kastély elé, segítséget kérni. Ezt a mozgalmat erőszakkal nyomták el, épp úgy, mint az 1783-as és az 1786-os parasztfordalmakat is. Sádóért évente 4000 ember ellen vezettek végrehajtást, s az adóbehajtásokból kifolyólag évente 3500 embert vetettek fogságba. A fogházak zsúfolva voltak minden kora és nemű foglyokkal, akiknek étkezésére naponta 5 sout (6 fillért) adtak fejenként.

Közben a városokban két ellentétes irányú mozgás következett be. A munkamegosztás előrehaladásával megnövekedett termelőerő a városi polgárságnak mindjobban előrehaladó vagyonosodását és ezzel politikai előretörését, másrészt a kézipari üzemek által elnyelt volt céhbeli tanult kézműveseknek és a beözönlött parasztlakosságnak ugyanezen okból való mindinkább növekvő elnyomorodását, elszegényedését idézte elő.

A fiziolokrata miniszter, *Turgot* 1775-ben energikus kézzel fogott a városi céhek felszámolásához és az ipar szabadságának helyreállításához. Ez természetesen mélyreható változást okozott a gazdasági életben. A céhmesterek azáltal, hogy mind több segédet vehettek fel, s így mind több ember munkájának hasznában részesedhettek, lassanként átalakultak kézművesekből kisebb, majd nagyobb tőkésekké. Így igazolódott be a társadalom osztálymozgásában az a hegeli tétel, hogy a mennyiség bizonyos ponton minőségbe csap át. A céhmester alkalmazott segédeinek bizonyos számánál már nem céhmester többé, hanem tőkés, akinek önmagának már nem kell dolgoznia, csupán felügyeletet gyakorolnia. Bár XVI. Lajos miniszterei (*Clugny, Necker és Calonne*) ezeket az intézkedéseket részben visszavonták, a folyamat mégis feltartóztatlanul haladt előre, jóllehet elég lassu tempóban, mert hiszen 1789-ben még 44 cég működött Párizsban.

Mindezek az előfeltételek tették lehetővé, hogy a kézipari üzemek a 18. évszázad közepén nagyobb fejlődésnek indultak; bár ez Franciaországban csak állami segítséggel és felügyelettel volt lehetséges, ugyanakkor, amikor Angliában már hatalmas magántulajdonban lévő üzemek működtek. Így is Carcassoneban, Lyonban és Roubaixban nagy selyemüzemek dolgoztak. Egyedül Lyonban 48.000 selyemmunkás dolgozott, Carcassoneban pedig 3000 vászonszövő. Párizsban, Le Havreban és Rouenban egyik manufaktura alakult a másik után, melyek miatt egész városnegyedeket építettek át. 1760 körül Franciaország ipari termelését kb. 930 millió frankra becsülték. Az ipari termelés iránt lassanként a természettudósok, fizikusok, kémikusok érdeklődnek, miután a vállalkozók kezdték őket a termelésbe belevonni. Mind nagyobb mértékben vállaltak érdekeltséget a megtollasodott céhmesterek, a hajózási és egyéb keres-

kedelmi vállalkozók és az uzoratóke birtokosai is a kéziipari üzemek alapításánál.

Igy haladt előre fokozatosan a „harmadik rend“, a városi polgárság vagyonosodása és ezzel együtt politikai befolyása is. Ezzel egyidejűleg azonban az ezekben az üzemekben dolgozók helyzete mind kedvezőtlenebb. A kéziipari üzemekben ugyanis eleinte a tőkés nagyszámu egyforma munkát végző munkást gyűjtött össze tömeges termelés céljából. Mikor azonban egyszerre nagyobb rendelést kapott, melyek le szállítása sürgős volt, a tapasztalat rávezette arra, hogy ha a cikk elkészítésével több munkás foglalkozhatik egyidejűleg oly módon, hogy mindegyik az áru más-más részét készíti, akkor az áru gyorsabban készül el. Ezzel azután nemcsak azt érte el, hogy a áru gyorsabban volt szállítható, hanem azt is, hogy előállítás olcsóbb lett, mert a részmunkás, a maga egyszerű részletmunkáját állandó ismétlés és gyakorlás által sokkal gyorsabban és jobban tudta elvégezni, mint amikor az egész cikket elejétől végig ő készítette. Így a munka termelőereje a munkamegosztás által hatalmasan növekedett, mely folyamat azután a részmunkás állandó gyakorlása s az ez uton szerzett újabb tapasztalatok révén folyton előrehaladt és apáról-fiúra szállt át. A munkásra nézve azonban ez a folyamat súlyos következményekkel járt. Munkája egyhangubb és idegőrlőbb lett, s mivel csupán mindig ugyanazt a részletmunkát kellett elvégeznie (a tűkészítő kéziipari üzemekben pl. 92 féle munka volt szükséges a tű teljes elkészítéséhez) ez a munkája mind egyszerűbbé és könnyebben helyettesíthetővé vált. Az ügyes kézműves értékelése és ezzel együtt nagyobb jövedelme megszűnt, ügyetlenebb munkással, női és gyermekmunkával volt pótolható. Így bére a megnövelt munkaajánlat miatt mindjobban lecsökkent, állását könnyen elvesztette, helyzete mind nehezebb. *D'Argenson* mondja: „Több, mint 12.000 munkás koldul Rouenban, több mint 20.000 vándorolt ki három hónap alatt Spanyolországba, Németországba, stb. Lyonban több, mint 20.000 selyemmunkást a lakásán őriznek, nehogy kivándoroljanak.“ 1788-ban 40.000 munkás volt kenyér nélkül. A sztrájkokat karhatalommal törték le. A dolgozó gyári munkás napibére 26, a munkásnőé 15 sous (naponta kb. 50 centim). Így ugyanakkor, amikor a fellendülő ipar mellett Franciaország exportja, importja sokszázmilliót tett ki, a gyarmatokkal és Levanteval való kereskedelem virágzott, hatalmas kereskedelmi, ipari városok létesültek és a gazdagodó polgárság olyan tekintélyre tett szert, hogy az még XVI. Lajos kortársait is csodálatba ejtette, a Franciaország lakosságának legnagyobb részét kitevő parasztság a tizedek és adók alatt nyögött, a kisebb számu városi munkásság pedig a válságok és kéziipari munkamegosztás miatt csökkenő munkabérek és a munkanélküliség nyomorát viselte.

Ebben az időpontban a papságé — a második rendé — az ország egyötöd része, ami kb. 100 millió jövedelemnek felelt meg. 2800 prelátus és fővikárius, 5600 alapítványi főnök és apátur, 60.000 pap és vikárius élt Franciaországban, a kolostorokban pedig 24.000 szerzetes és 36.000 apáca. A kicsapongó főpapokkal szemben állott azonban a vidéki alsópapság, mely azután a forradalom idején a harmadik rendhez (a polgársághoz) csatlakozott.

Ugyanebben az időtájban kb. 270.000 nemes (első rend) élt Francia-

országban és ezek kapták az uralkodóktól az egyházi állásokat, birtokokat, kegyajándékokat, stb. Ugyanekkor a királyi udvar személyzete 1500 főből állott, ahol pl. csupán a király gyermekeinek nevelője évi 150.000 frank fizetést huzott. Az egyik államtitkár, mikor panaszkodott, hogy évi 180.000 frankból nem tud kijönni, további 40.000 frank kiutalást kapott.

A rendőrhatalóságok durva bánásmódja, a nagyurak fennhéjázása a kiszípolyozott paraszttal, munkással és adófizető polgárral szemben, a sokoldalú elnyomatás, valamint XVI. Lajos pazarlása és Calonne miniszter rossz gazdálkodása, mely megközelítette John Law szédelgéseit, oly súlyos államadósságba döntötte az országot, melynek terhét a királynak már a vagyonosodó polgárságra kellett áthárítania. Fenti okok fokozták a polgárság ellenszegülését s az idő szellemi előkészítése érettette az országot a forradalomra.

A *fiziokraták*, élükön Turgot miniszterrel és *Quesnay*vel, megteremtették azt a közgazdasági és filozófiai tudományt, mely alapját tette a nagyiparon nyugvó tőkés termelés kifejlődésének. Alapelveik: tulajdon, biztonság, szabadság. Természetes jognak tekintették a más munkáján alapuló magántulajdon védelmét. Tulajdonosoknak, vállalkozóknak, kereskedőknek teljes jogot, szabadságot követeltek ügyes-bajos dolgaikban. „Az egyesek érdeke majd fedni fogja a közösség érdekét is”, — mondták. A jobbágyság eltörlését, a céhek megszüntetését és a kereskedelem szabadságát hirdették (*laissez faire, laissez aller*) s így öntudatlanul is a tőkés termelés megindulásának, valamint a bekövetkezendő gazdasági események előmozdítói lettek. Az uralkodó osztályok, az abszolút királyság és a mezőgazdaság iránti nagyrabecslésük ellenére is a francia polgárság öntudatlan szószólói ily módon s egyben előfutárai az Adam Smith által alapított angol klasszikus közgazdaságtannak.

A feltörekvő művelt polgárság teljes komolysággal fordult az Angliából származó, Locke és Hume által képviselt eszmék felé, míg az eriztokrácia csupán kacérkodott Rousseau divatos eszméivel. Az egész vonalon a materialista álláspont nyomult előtérbe, mert a polgárságnak a valóság felfedése vált érdekévé. Rousseau *Contrat Social*-ja minden belső ellentmondása ellenére hozzájárult a forradalmi hangulat emeléséhez. Voltairetól távol állott a felforgatás gondolata, míg Montesquieu *Esprit de Lois*-ja viszont túl elvont volt ahhoz, hogy a közönség szélesebb rétegeihez gyorsan férközhessen volna hozzá.

Rousseau, kinek állásfoglalása a kis városok állama mellett, mely a mezőgazdaságon alapul és a civilizációtól mentes, „erényes“ kispolgári erkölcsön alapuló élet érdekét szolgálja, már egyáltalán nem volt ugyan idősrerü, mégis a francia forradalom szellemi vezére lett, mert egyes gondolatai alkalmasak voltak forradalmi következtetések levonására. Így pl. a népfelég eszméje, az abszolút monarchia elleni támadásai és az a megállapítása, hogy a társadalmi szerződés (*Contrat Social*) megsértése jogot ad a népnek felkelésre, stb., stb.

A fent vázolt gazdasági előzmények és az előretörő, mind öntudatosabbá váló polgárság szellemi mozgalma idején érthető ellenhatást váltott ki az, hogy XVI. Lajos mind újabb követelésekkel lépett a parlament elé államkölcsonök megszavazása céljából. A költséges háborúk, a fényűző udvartartás és Calonne könnyelmű gazdálkodása ugy felhalmoz-

ták az államadósságokat, hogy emiatt a parlament, melynek többségét már a harmadik rend, a polgárság tette, valamint a király és kormánya között a harc mind élesebbé vált. Hiába szólitotta fel a parlament az uralkodót mindig újból takarékosagra, az adóterhek napról-napra súlyosbodtak. Ezek jórészt a kisembereket sújtották, minthogy Necker az ipari vállalkozókat és a tőkepénzeseket kimélte, úgy hogy a burzsoázia lassanként privilegizált osztályá kezdett válni. 1787-ben már tényleges hatalmi harc tört ki, egyrészt az uralkodó és a feudális nagyurak, másrészt a polgárság között. 1788-ban a rendi harc eszméje már egészen általános. A forradalom kitörésének lehetőségét nagyban előmozdította a városok virágzása és ezzel a polgárság befolyásának és hatalmának mind erősebb növekedése, másrészt a paraszt és városi munkásság nyomora, az „ancien regime“ ez óriási ellentmondása. Ennek a végkép elkezseredett tömegnek segítségével vivta ki azután a polgárság eszmei és gazdasági követeléseit. Az 1786-i válság a dolgozók munkanélküliségét óriási módon megnövelte, míg ugyanakkor a feltörekvő polgárság a nemesség rovására mind nagyobb termőterületeket vásárolt fel vidéken. Young szerint az általános fellendülés ellenére is rosszabbodott a forradalmat közvetlenül megelőző időben a vidéki és városi munkásság sorsa. Megdöbbentő adatokat szolgáltat a mezőgazdasági női munka nagy elterjedéséről, a dolgozó nők korai elvirágzásáról, a kunyhók nyomorúságos voltáról, az általános mezítlábjárásról, stb. Az 1788–89. években a természeti csapások ezeket az állapotokat még súlyosabbá tették.

Igy az a hatalmi harc, melyet előzőleg a privilegizált nemesség és klérus az abszolutisztikus uralkodók ellen folytatott, most már a harmadik rendnek, a polgárságnak, a privilegizált osztályok és az uralkodó elleni harcába csapott át.

Az udvartartás költségei 40 millió livrere emelkedtek; XVI. Lajos kormányai 1777-től 1789-ig 1.441.734.706 livre kölcsönt vettek fel és az összes államadósság végül is 1789. május 5.-én 4.467.478.000 livrere* rugott. (Ez az összeg az akkori viszonyokhoz képest elképzelhetetlenül magas!) XVI. Lajos a parlament állandó vonakodása miatt végül is rendeletet adott ki, melyben megvonta tőle a jogot a pénzügyek kezeléséhez és királyi parancssal elnapolta az ülésezést. Ez az intézkedés óriási izgalmat idézett elő, a katonaság barátkozni kezdett a néppel, a forradalmi hangulat megkezdődött. A parlament újabb megnyitása után, 1789. június 14. én, a harmadik rend már 491 szavazatot kapott 90-nel szemben. Neckernek, a népszerű miniszternek elbocsájtása — kiról az a babona járta, hogy a nép barátja — súlyos következményei voltak. Páris felkelt és a július 12., 13., 14.-i véres harcok után a polgárság a munkásság segítségével a Bastillet elfoglalta. A forradalom, melyet az udvar és nemesség surlódásai lobbantottak lánggra és a nép széles rétegeiben nyert tápot, győzedelmeskedett: az 1789. augusztus 4.-i emlékezés. Nemzetgyűlés a vivmányokat pontokba foglalta. A legfontosabbjai: a jobbság megszüntetése; — a kötött birtokok feloldása; — a földesurak és uraságok biráskodásának megszüntetése; — a kizárólagos vadászjog megvonása; — a tizedek megszüntetése; — az adók egyenlősége; — a polgárok joga civil és katonai állásokra; — az esküdtszék

* Karl Oberleitner: Finanzverhältnisse Frankreichs.

megváltoztatása, stb.

A polgárság azonban, mely forradalmát a munkásság és parasztság segítségével vivta ki, már a második évben cserbenhagyta fegyvertársait, 1791. június hó 14.-én a „Nemzetgyűlés“-sé átalakult parlament megszavazta a „lex Chapelier“-t, melyben alkotmány ellen intézett támadásnak minősítik a munkásoknak és parasztoknak minden olyan egyesülését és összejövetelét, melynek célja a fizetés vagy bér emelésének elérése. A dolgozókat a forradalom eredményeiből, melynek kivívásánál döntő szerepet játszottak, kinullázták. Végül a nemzetgyűlés 1793-ban törvényt hozott, melyben kimondotta, hogy halálbüntetéssel sújtja mindazokat, kik a földbirtok vagy egyéb magántulajdon felforgatását hirdetik.

Igy segítette elő a tőkés termelési mód továbbfejlődését a nagy francia forradalom, melynek lefolyásából az a törvényszerűség állapítható meg, hogy a termelőerőknek a munkamegosztás előrehaladásával illetve a technika tökéletesedésével végbemenő óriási fejlődése oly mértékben változtatja meg az emberi társadalom strukturáját, hogy a korábbi gazdasági alapokból kifejlődött tulajdonjogi, ideológiai, törvénykezési stb. felépítmények túlhaladottakká válnak és ellentétben kerülnek a feltörekvő társadalmak érdekeivel. Ez az ellentét — a hűbéri és abszolutisztikus rendszer és polgári társadalom ellentéte — robbant ki a francia forradalomban, hogy magasabb társadalmi fokon egyesülve megvesse alapját a nagyiparon és a technika rohamos fejlődésén, a fokozottabb munkamegosztáson és a munka nagyobb termelőerején alapuló fejlettebb tőkés termelési mód zavartalanabb működésének.

(Nagy Gábor)

CAMILLE DESMOULINS LEVELE APJÁHOZ 1789 JUL. 16.-ÁN

Drága Apám!

Most már irhatok és levelem meg is fog érkezni. Magam állítottam őrszemet a postahivatalba és ezentul már nem működhet a leveleket felbontó „cabinet noir“. Hogy megváltozott három nap alatt a dolgok arculata! Vasárnap egész Párizst felháborította Necker elbocsájtása: de hiába hevittem a szenvedélyeket, senki sem ragadott fegyvert. Hozzájuk csatlakozom, látják buzgalmamat, körülvesznek, biztatnak arra, hogy egy asztalra kapaszkodjam: egy perc és már hatezer ember van körülöttem. „Polgárok, mondottam ekkor, tudjátok, hogy a nemzet Necker megtartását követelte és szobrot akart neki állítani: elkergették! Lehetséges szemtelenebbül kihívni haragotokat? Ezután a csapás után nincsen olyasmi, amire képesek ne lennének s meglehet, hogy már erre az éjszakára a hazafiak Szent Bertalan éjét tervezik.“ Valósággal fuldokoltam a lelket ostromló eszmék sokaságától, rendetlen össze-vissza beszéltem. „Fegyverre! — kiáltottam. Fegyverre! Tűzzünk mindnyájan zöld karkárdákat — a zöld a remény színe!“ Csak arra emlékszem, hogy ezekkel a szavakkal végeztem: „Aljas képek is vannak itten, rendben van, hát csak figyeljenek, nézzenek, igen, én vagyok az, aki testvéreimet a szabadságra hívom fel“, — s pisztolyt huztam elő; „De élve nem kerülök kezükhöz és tudok, ha kell, dicsőségesen meghalni; már csak egyetlen szerencsétlenség érhet, az, hogy Franciaországot újból rabszolgának lássam“.

Ekkor leszálltam, körülvettek, simogattak, majd megfojtottak ölelésükkel. „Barátom, — mondták mindnyájan, — őrséget alakítunk védelmedre, nem hagyunk magadra, oda kísérünk, ahová akarsz.“ Azt válaszoltam, hogy nem akarok parancsnok, hanem csak a haza egyszerű katonája lenni. Zöld szalagot vettem és elsőnek a kalapomra tűztem. Mily gyorsan terjedt a tűzvész! A felkelés híre a katonai táborig is eljut. A svájci és a német sorkatonák megérkeznek. Lambesc herceg királyi német ezred élén lovon hatol be a Tuilériákba. Megkardlapoz egy fegyvertelen francia gárdistát, asszonyokat és gyermekeket dönt fel. Kigyul a dűh. Egész Párizsban egyetlen kiáltás visszahangzik: Fegyverre! Hét óra volt. Betörnek a fegyverkereskedők kirakatait. Hétfő reggel meghúzzák a vészharangot. Az ösválasztók a városházán gyűltek össze. A kereskedőcéh előjárójával az élükön tizenhat légióba beosztott és 78.000 főnyi polgári gárdát szerveznek. Már százezernél több férfi kapott fegyverre és mindnyájan a városházához gyülekeztek több fegyvert követelve. Az előjáró habozik, a Chartreux és a Saint Lazare kolostorhoz küld; időt igényekszik nyerni azzal, hogy elhíveti: ott majd találnak fegyvereket. A tömeg és a legmerészebbek az Invalidusok palotájához mennek; fegyvert követelnek a parancsnoktól; az megijed és felnyitatta a raktárokát. Magam is lementem a kupola alá, kitéve magamat annak, hogy megfulok. Ott láttam, becslésem szerint legalább százezer puskát. Elvettem egy egészen újat, bajonettel és két pisztolyt. Ez kedden történt, az egész délelőtt a fegyverkezéssel telt el. Alighogy kezünkben a puska a Bastillehez megyünk. A parancsnok, meglepve afölött, hogy Párizsban egyszerre százezer bajonettes puska jelent meg, biztosan azt gondolta, hogy az égből pottyantak alá és nagy zavarban lehetett. Egy óráig tervnélküli lövöldözés folyt: a tornyokon mutatkozó alakokra céloztunk. De Launay gróf, a vár parancsnoka kitűzi a fehér zászlót, leereszteti a felvonóhidat, rárohannak, de az tüstént felemelkedik és a várból kartáccsal tüzelnek. Akkor azután a francia gárda ágyui is megszólalnak és rést ütnek a falon. Egy rézmetsző kapaszkodik fel elsőnek, visszadobják és lábát töri. Az utána következő francia gárdistának több a szerencséje, birokra kel a falon álló tüzerrel, kiragadja kezéből a kanócot, fennmarad, a többiek követik és fél óra alatt a várat rohammal birtokba veszik. Az első ágyúszóra oda futottam, de a Bastille két és fél óránál rövidebb idő alatt elesett, valószínűleg csoda ez! A Bastille hat hónapig kitarthatott volna, ha ugyan ellenállhat valami a franciák sodró hevének; a Bastillet polgárok vették be, katonák, parancsnokok és egyetlen tiszt nélkül.

1789 ÉS A GONDOLKODÁS

„A forradalom filozófiai szele fúj Anglia felől“ — írja *D'Argenson* a XVIII. század közepén. „A forradalom filozófiai szele“ nyilvánvalóan csak Angliából jöhetett, mert az angol társadalom fejlődése ekkor már két polgári forradalmon is túl volt, s noha mindkét forradalom jogilag kompromisszumra is vezetett, a polgárság és vele a tökéletesrendi szellem lényegileg uralomra került. A fiatal Diderot éhesen veti rá magát a jezsuita iskola falai között Hobbes, Locke és Newton munkáira. Voltaire száműzetésben két évet tölt Angliában és Francis

Bacon, Locke, az angol tolerancia és a *free-thinker*-ek szelleme mélyen belévéssődik. Montesquieu az angol parlamenti rendszert veszi főműve alapjául. Az enciklopedisták kezdetben csak az angol Chambers-enciklopédiát akarják revidiálni. A „*penser à l'anglaise*“ kifejezés — önmagunkhoz fordulni, nem pedig a katekizmushoz, ha különböző kérdésekre választ akarunk kapni — mely a 18. század második felében annyira ismert volt, hűen fejezi ki az angol liberális gondolkodás hatását a kialakuló francia forradalmi szellemre.

E hatás legjelentősebb alappillére John Locke, aki forradalmár filozófiájában, amidőn szembeszáll a tapasztalatot elvető descartesi és leibnizi metafizikával, forradalmár társadalmi gondolkozásában, mely harcol a vallási fanatizmus ellen és a liberális, demokratikus jogokért, melyeket „természetadta“ jogoknak tekint, és forradalmár a politikai gyakorlatban (1688 után fontos politikai pozíciókat tölt be). Locke a legelső az angol szellemi fejlődésben, aki tökéletesen és egységesen kifejezi az angol polgárság uralomratorésének eszméjét. Azért juthatott el a magaslatra, mert egyszerre volt a polgárság filozófiai és társadalmi-szellemi kifejezője és aktív forradalmára.

Az angol hatás mellett az *amerikai* a legjelentékenyebb. Az amerikai függetlenségi eszme, mely a 18. század második felében mind jobban tért hódít Észak-Amerikában, Franciaországban is nagy visszhangot kelt. Ehhez természetesen hozzájárult Franklin népszerűsége Franciaországban. Franklin 1767-ben jön először Párizsba, majd a függetlenségi harc kitörésekor, 1776-ban. Egészen a forradalomig, mint a világi erkölcs, a józan bölcsesség, a szabad gondolkodás és az amerikai függetlenség képviselője, Párizs egyik legnépszerűbb embere. 1777-ben ezt írja egyik levelében Franciaországból Amerikába: „Itt közismert tény, hogy a mi ügyünk az emberi nem ügye, és hogy amikor szabadságunkért harcolunk, harcolunk Európa szabadságáért is.“

1776 július 4.-én az északamerikai angol gyarmatok függetlenségi nyilatkozattal önálló állammá alakulnak. Természetesen ez csak a harc kezdete, mely még tizenhárom évig tart. Washington a francia forradalom előestéjén választják meg az Egyesült Államok elnökévé.

Az amerikai függetlenségi harc szelleme közvetlenül megnyilatkozik a francia *Déclaration de droits de l'homme et du citoyen*-ben. Az amerikai függetlenségi nyilatkozatban olvashatjuk a következőket: „Önmagunkban kétségteleneknek és nyilvánvalóknak tekintjük a következő igazságokat: minden ember egyenlőnek teremtett, a Teremtő eltulajdoníthatatlan jogokkal ruházta fel őket; e jogok között elsősorban jönnek számításba: az élet, a szabadság, a boldogság keresése...“ 1789 július 27.-én a francia alkotmányozó gyűlésen a *Déclaration* megszerkesztésével megbízott bizottság előadója az „amerikai példára“ hivatkozik. Csakugyan a francia „Emberi jogok kinyilatkoztatása“ hűen tükrözi vissza az amerikai függetlenségi nyilatkozatot, de különösképpen az előtte egy hónappal szerkesztett Virginia állam nyilatkozatát.

De az elméleti tényeken kívül egy rendkívüli gyakorlati példával is szolgált az amerikai függetlenségi harc: megmutatta, hogy harccal *megvalósíthatók* az eszmék.

Mіндеzen eszmék termékeny talajra találtak. A francia polgárság társadalmi ereje és társadalmi szerepe fokozatosan növekszik a 18. szá-

zad folyamán. A manufaktúrák fejlődnek, a kereskedelem szélesből, a kivitel 1720-tól 1776-ig 106 millióról 309 millióra emelkedik, az állam a gazdag polgársághoz fordul pénzügyi nehézségeiben s mivel a hivatalok eladók, ezeket a gazdag polgárság megszerezheti; az adóbehajtást nekik adja ki az állam. Az anyagi fejlődéssel egyidejűleg fejlődik a polgárság öntudata, szellemi ereje, ellenállóképessége. A feudális keret állandó akadálya az ipar, kereskedelem és mezőgazdaság fejlődésének. Mindenütt gátak és privilégiumok. Ugyanakkor a termelés nem tudja ellátni a társadalmat. A legkisebb rossz termés esetén éhínség tör ki. A 18. századbeli francia történelem sorozata a parasztság, munkásság, kisiparosság állandó felkeléseinek és tüntetéseinek.

Ebből a társadalmi helyzetből keletkezik az angol és amerikai eszmék hatására a francia forradalom szelleme, mely azután 1789-től kezdődőleg visszahat a társadalmi helyzetre és azt gyökeresen átalakítja.

*

A 18. század francia filozófiájában több, egymással szorosan összefüggő áramlatot különböztethetünk meg. Az első és föltétlenül a legáltalánosabb és legelterjedtebb: a vallásellenesség.

„A hitetlenség az első lépés a filozófia felé” — állítja Diderot, egyike azon keveseknek, akik a vallásellenesség összes következményeit levonták és eljutottak a materializmusig. Az első kérdés, ami ennek kapcsán felmerül, a következő: miért volt társadalmilag szükséges a vallásellenesség a francia forradalom szellemi előkészítésében? Miért volt szükséges a polgárságnak erre az ideológiai fegyverre a feudális rendszer elleni harcában?

Erre két egymással összefüggő tény ad feleletet. Az Egyház az uralkodó osztályhoz tartozik. A francia főpapság kezén van az ország földjének több, mint a fele. Az Egyházon belül ugyanolyan hierarchikus a rendszer, mint a világi lakosságon belül: tehát a főpapság és a főnemesség szoros érdekközösségben él. Ez azonban még nem elég a magyarázathoz. A 18. századbeli francia vallásellenesség rendkívüli elterjedtsége és forradalmi volta csak azzal magyarázható, hogy az uralkodó osztálynak nem volt más szellemi tartalma, nem volt más ideológiai lekött eszköze, mint a vallás. A vallás alázatosságra tanította a hívőket az uralkodóval és az állammal szemben, a dogmák elfogadása dogmatikussá teszi az emberek gondolkodását: a felelőtlen jövő tételek, akár az Egyháztól, akár az államtól jönnek, mindig elfogadandók.

Ez érthetővé teszi azt, hogy miért jelentkezik az osztályharc a középkorban és később is — a parasztforradalmaktól eltekintve — kizárólag vallási köntösben (eretnekségek).

S ez magyarázza meg azt, miért nevezhetjük a 18. század francia deizmusát forradalminak. Voltaire, aki a deizmus legjellegzetesebb képviselője, istent, mint felsőbbrendű elvet ismeri el, elveti a kereszténységet és általában minden Egyházat. Noha Rousseaunál inkább *teizmusról* lehet beszélni, mert istent reális lényként fogja fel, de mivel ennek következményei (az Egyház elvetése stb.) ugyanazok, mint a deizmusé, hatásban és forradalmi jelentőségben semmi különbség sincs köztük vallási álláspontja között.

A deizmust „religion naturelle“-nek is hívják. Ezen a nevéen közvetlenül kapcsolódik az angol filozófiához. Itt már jelentkezik a „természet“ spe-

ciális metafizikus, tehát a tapasztalatot figyelembe nem vevő, felfogása, ami mindenütt megmutatkozik a 18. század filozófiájában. A vallásosság a természetből fakad, tehát vallásosnak lenni (deista módon) azt jelenti, hogy eleget teszünk a természet követelményeinek.

Ilyen alapról kiindulva harcolnak a deista írók a vallási fanatizmus ellen, a vallásüldözések ellen, tehát a toleranciáért, harcolnak a világi erkölcs jogosultságáért. Ha beleéljük magunkat a kor gondolkodásmódjába, akkor fel tudjuk fogni az utóbbi tétel fontosságát. Az erkölcsi értékek, a jó és a rossz cselekedet megítélése szorosan hozzákapcsolódtak a valláshoz. Aki nem vallásos, nem lehet erkölcsös. Az ellenkező tétel köztudatbavitele forradalmi cselekedet volt. Önigazqlást nyújtott, lelkiismereti megnyugvást hozott az állammal és az Egyházzal elégedetlen és velük szembeszálló tömegek számára.

A vallási fanatizmus elleni iratoknál talán még nagyobb hatást ért el Voltaire és mások (Condorcet, stb.) rehabilitálási tevékenysége. (Például a vallási fanatizmusból elítélt és felakasztott *Calas* és *Sirven* rehabilitálása, stb.)

A deizmus közvetlenül és „hivatalosan“ is megnyilatkozott a forradalomban. Az *Emberi Jogok Kinyilatkoztatása* hitet tesz a tolerancia mellett és hűen tükrözi vissza a világi erkölcs szellemét és érvényre jutását. Robespierre 1793-ban hivatalos ünnepé avatja a *Felsőbbrendű Lény* tiszteletét.

A teljes ateizmusig kevesen jutottak el a forradalom filozófusai közül. Diderot, D'Holbach, Helvetius és mögöttük több ismert vagy kevésbé ismert gondolkodó. Hatásuk csupán a ritka uttörők hatása. Széles rétegek nem érhettek el idáig. Szükség volt a deista átmenetre.

*

A második nagy, az előbbivel összefüggő, eszmeáramlat a *racionalizmus*. „Az emberi nem átkai, tirannusai azoknak, akik hozzátok hasonlók, emberek, ti, akik csak névleg vagytok azok, királyok, hercegek, fejedelmek, császárok, uralkodók, az ész bírósága elé idézlek benneteket!“ írja *Carra* a *Système de la raison ou le prophète philosophe* című munkájában a 18. század közepén. A *tribunal de la raison* a köztudatba kerül. Bayle, az első francia tudatos racionalista, is így ír: „Az ész a legfelsőbb bíróság, mely végső fokon és föllebbezés nélkül ítélkezik mindarról, ami szóba kerül.“

A francia racionalisták Descartes gondolkodását folytatják, vagy pontosabban Descartes módszerét, melyet munkássága elején hirdetett s amely a metafizikus racionalizmus alapja. Descartes eltér a maga ajánlotta módszertől és filozófiájában a vallásos racionalizmushoz tartozik, mely az észre appellál ugyan, de mihelyt alapgogmákról van szó, főlreveti azt. A metafizikus, tapasztalatonfölülí racionalizmus lényege az evidenciához való fordulás: megvizsgálni mindent az ész segítségével és csak azt elfogadni, ami az ész előtt teljesen evidens. Hogy ez mennyire veszélyesen járható út, azt Descartes rögtön bebizonyította, mert ugyanabban a munkájában, amelyben ezt az elvet leszögezi (*Discours de la Méthode*), evidensnek tartja mindazon elveket, melyek ötven évvel később távolról sem maradtak evidensek és lényegükben nem voltak mások, mint az akkori kor uralkodó vallásos-idealista gondolkodásának alappillérei.

Ez a metafizikus racionalizmus természetszerűleg csupa abszolút, örökkévaló és változhatatlan fogalomhoz vezetett: az Ész, a Természet, a Jog, az Emberiség, stb. Szembeállítva a mai tudományos racionalizmussal, mely a tapasztalaton alapszik és mindent mozgásban fog fel (más néven dialektikus materializmus), tudjuk csak igazán megítélni. És mégis az ezekre az abszolutumokra támaszkodó, tapasztalatot elvető racionalizmus a maga korában forradalmi volt.

Ez rögtön nyilvánvalóvá válik, mihelyt ellentétében vizsgáljuk, vagyis szembeállítjuk a kor uralkodó gondolatával, a vallásos eszmével. Az ész következetes és tudatos használata jelent vizsgálatot, a vizsgálat jelent kritikát, a kritika jelenti az ezeréves szilárdan bevesződött dogmák lerombolását és ha figyelembe vesszük, hogy e dogmák, akár vallásiak, akár világiak, a feudális rend pillérei, kitűnik e gondolkodás forradalmisága.

A gyilkos, hideg voltairei ész száz és száz agyból és tollból árad végig az országon és lesujt mindenre, ami „észszerűtlen“. És mi észszerűtlen? A fanatizmus, a keresztény dogmák, az állami tekintély, a király isteni küldetése, az uralkodó politikai intézmények, a társadalmi tagozódás, a privilégiumok. És mi észszerű? A Természet (szembeállítva az uralkodó konvenciókkal), az emberi jogok, a szabadgondolkodás, a kritika és a „fellázadás joga“ (!), a terhek arányos elosztása, az Egyenlőség, a Szabadság.

A filozófusok viszik be a köztudatba a „természeti jog“ fogalmát, vagyis azt a tételt, hogy az emberek pusztá létezésüknél fogva természetből eredendő jogokkal bírnak: „vannak logikusan és nyilvánvalóan az emberi méltósághoz kötött jogok és szabadságok.“ Ez szorosan hozzátartozik a metafizikus gondolkodáshoz, mert az embert, mint a természetben élő egyént tekinti, nem pedig mint egy bizonyos társadalom tagját, tehát nem veszi tekintetbe az osztályviszonyokat és ennek megfelelően nem tekinti a jogot, mint ma a társadalomtudomány, társadalmi terméknek. De a 18. század átlagemberének felfogásában a „természeti jog“ jelentette a vallási és világi feudális jogok lerombolását és helyettesítését egy olyan joggal, mely az ő egyéniségének szabad teret enged. Tehát, noha a természeti jog elméletileg távol áll minden osztályviszonytól, hatásában, osztályharcot jelentett, tehát forradalmi volt.

A természet és az ész az akkori racionalista filozófia e két főeszméje, azonosul. A természet észszerű és az ész parancsai a természetnek megfelelőek. Mít jelentett ez konkrétan a tömegek számára? Azt, hogy a társadalmi konvenciók, jogok és törvények elvetendők. Vagy természet, vagy konvenciók: melyik bármily okból elégedetlen nem választja ez ellentétből a természetet? A közvetlen gazdasági okok (adók, drágaság, éhínség, stb.) miatti elégedetlenség irányt kap és tudatosul: a konvenciókat, azaz a meglévő törvényeket kell megváltoztatni.

A kor filozófiája, és tudománya is, összpontosul egy nagy műben, az Enciklopédiában. A tizenhét kötet megjelenési története 1751-től 1772-ig híven tükrözi vissza a kort és a lappangó és folyton fokozódó vihart. Máskülönben e történet minden pontja — sorok között való írás, a cenzura kijátszása, börtön, elégetés, külföldön való nyomtatás és importálás, illegális terjesztés, stb., stb. — szóról-szóra megismétlődik számunkra, ami azt mutatja, hogy az osztályharcoknak vannak pontosan ismétlődő

módszerei és technikái. Az Enciklopédia előszavában olvashatjuk: „Két akadály késleltette hosszú ideig a filozófia fejlődését, a tekintély és a rendszer szelleme.“ Ezek, a mai gondolkodás szerint kissé elvont programpontok, az akkori szellem számára világos és bátor jelszavak voltak. Az „autorité“ tisztelet és félelem tárgya volt és a nagy mindent átfogó idealista és vallásos filozófiai rendszerek (Descartes, Leibniz, thomizmus és általában a merev skolasztikus gondolkodás), melyek szellemi visszatükröződései a feudális kor mindent átfogó, hierarchikus, merev rendszerének, nem hagytak helyet a szabad, önálló gondolkodás számára.

Az enciklopédia jelentőségét növeli megszervezőjének, Diderotnak a szerepe. Diderot — és talán vele együtt D'Holbach és Helvetius — képviseli a kor vallási és racionalista téren egyaránt legelőrehaladottabb szellemi fokát, a materializmust. Materialistának lenni akkor kétszeresen élenjáró cselekedet volt, vagy hogy pontosabban fejezzük ki magunkat, Diderot korát túlhaladóan volt uttörő, mert hiszen már az idealista deizmus és racionalizmus is uttörés volt. És a szélesebb rétegekre, — a kor-szellemnek megfelelően — csak ezen a fokon lehetett hatni. Főképpen ezért — és nemcsak kisebb szépírói tehetsége miatt — volt Diderot kevésbé népszerű, mint Voltaire vagy Rousseau.

Diderot fizikájában és pszichológiájában materialista (mindig mechanikus és metafizikus materializmust kell értenünk), azaz materialista ha a természetről és az egyénről beszél. Látja a matematika rendkívüli jelentőségét és látja a fizikai-kémiai, biológiai és szellemi jelenségek azonosságát (valószínűleg a görög materialisták hatása alatt), de idealista marad társadalmi téren. A polgárság kifejlődésének és forradalmának idején, mivel a polgárság osztályuralomra tör és ezt takarnia kell, nem fejlődhetett ki a materialista társadalomtudomány. E tudomány születése egybeesik a munkásosztály történelmi szerepének eljövételével, azaz a szerep ideológiai megnyilatkozásával.

Ez az ellentét Diderotnál már a polgári osztály eszmei ellentmondásainak előhírnöke. Ez az ellentét végig megmarad a polgári osztály uralma alatt és kifejeződik az „exakt“ tudományok (csillagászat, fizika, stb.) és a társadalommal foglalkozó tudományok kifejlődésbeli ellentétében. Diderot filozófiai téren jelentette a legradikálisabb irányzatot, az ateizmust és a materializmust, többet, mint amennyit a polgári forradalmi gondolkodás kívánt. A forradalom politikájában Robespierre és Saint-Just szerepe ilyen. Az a tevékenység, amit Saint-Just, mint a Comité du Salut Public által a hadsereghez kiküldött politikai megbízott végzett, már tulment a polgári forradalom keretein és a szocialista forradalom előhírnöke volt.

A vallásellenesség és a racionalizmus, de főképpen ez utóbbi, hozzászoktatták a széles rétegeket a *kritikához*, amelyet eddig a dogmatikus gondolkodás elfojtott. Az emberek hozzászoknak, hogy az ész a tradíció fölé emeljük s szabadon vizsgálják és bírálják az intézményeket, az államszervezetet, az udvart, stb. Minden forradalomnak le kell a régít, a meglévőt rombolnia, ennek alapfeltétele a kritika. E bíráló szellem kifejlődése és elterjedése mind erősebben és erősebben sodorta a francia társadalmat a forradalom felé.

Mikor Diderot összegyűjti az Enciklopédia munkatársait, D'Alembert, Voltairt, Rousseaut, D'Holbachot, Buffont és a többieket, a legfőbb cél előttük: „az emberi nem egyetemes érdeke“. A humanizmus az előbbiekkal összefüggő nagy eszmeáramlat a forradalom előtt. A humanizmus tökéletesen egészíti ki a racionalizmust a forradalom előkészítésében. A racionalizmus az észhez szól, kegyetlenül lerombol minden dogmát és tradíciót, tisztánlátást és kritikát követel; a humanizmus a szívhez szól, meghat, lelkesít és lázít. Ezen az uton a leglényegesebb és legmaradandóbb munkát Rousseau végezte. Voltaire a nagypolgárság gondolkodását képviseli és hideg ésszel dönti le a rendszer pilléreit (ez a hideg — később „üzleti“ — ész továbbra is jellemzi a nagypolgárságot); Rousseau kispolgári származású, a kispolgárság eszme- és érzésvilágát tükrözi vissza, azokét, akik a forradalomban az első sorokban lesznek; szerepe lelkesíteni, az új emberi erkölcsöt hirdetni, tudatosítani az elégedetlenséget, erkölcsi tartalmat adni néki.

Az ember nem rossz — hirdeti Rousseau — csak a társadalom rontotta meg. (A társadalom alatt minden kor embere a meglévő társadalmi rendszert érti). Meg kell változtatni a társadalmat és akkor meg fog változni az emberek erkölce. Ez a világos tanítás, ez a józan, egyszerű, polgári erkölcs és meleg emberiség árad Rousseau legnagyobb hatású munkáiból, a *Nouvelle Héloïse*-ből és az *Emile*-ből. Az a mély „testvériség“, melyet a *Nouvelle Héloïse* hősei egymással szemben tanúsítanak, széles néprétegek ideálja lett. Hogy Rousseau mennyire népszerű volt, azt mi sem mutatja jobban, mint a halála utáni tisztelet. 1778-ban, közvetlenül halála után, heteken át zarándokolt Párizs lakossága ermenonvillei sírjához.

Ugyanez a humanizmus és világi erkölcs árad Diderot *Père de famille*-jából és *Fils naturel*-jéből.

Mai szemmel nézve szocialistának is nevezhető, de a korabeliek számára pusztán humanista az a szempont, amely Voltairt a következő szavakra inspirálja (*Dictionnaire philosophique*, article: Pourquoi): „Mért teszik ki megvetésnek, lealacsonyodásnak, elnyomásnak és rablásnak nagy tömegét e dolgos és ártatlan embereknek, akik az év minden napján művelik a földet, hogy élvezhessétek annak gyümölcseit és ezzel szemben a haszontalan és gyakran gonosz ember, aki csak az ő munkájukból él és csak az ő nyomoruságuk révén gazdag, tiszteletet, kiméletet és körülrajongást kap.“

Rousseau humanizmusa, „testvérisége“ természetesen az egyenlőség eszméjén nyugszik és ez magyarázza meg azt, hogy Saint-Just, aki legtöbbször tanult a 18. század filozófusainak humanizmusából, így ír a forradalom alatt (*Esprit de la Révolution*, 5e p. ch. X.): „hogya az emberek szabadok lesznek, egyenlőek lesznek; ha egyenlőek lesznek, akkor igazak lesznek.“

A humanizmus az összefogó gondolata mindazoknak az erkölcsi tanoknak (világi erkölcs, boldogság keresése a földön, testvériség, stb.), melyek köntösében a társadalmi és politikai eszmék kezdetben és később is megnyilatkoztak. A 18. század idealista gondolkodásmódja szerint a társadalmi problémák elsősorban erkölcsi problémák. Így jelentkeznek Voltairénél, Rousseauánál, Diderotnál, D'Alembertnél és a kisebb írók és filozófusok nagy seregénél. Ugyanezt tapasztalhatjuk a filozófusok ta-

mitványainál, a forradalom politikai vezetőinél, mint Mirabeaunál, Robespierrenél, Condorcétnél, Dantonnál, Desmoulinnál, Saint-Justnál. Robespierre beszédei, melyek át és át vannak szöve elvont erkölcsi eszmékkel, a mai tudományos gondolkodásmód számára kissé érthetetlenek, zavarosak, de akkor világosak voltak és kifejezők.

A humanizmus hittet és lekesedéssel itatta át a forradalmat s egy új emberiség, új emberi élet ideálját vetítette előre.

*

A XVIII. század francia filozófusainak mély forradalmiságát mutatják a külső, objektív jelek is. A feudális államrendszer reakciója folyton erősödik velük szemben. Már 1757-ben halálbüntetés vár a nem engedélyezett könyv szerzőjére és kiadójára egyaránt. Az államrendőrség külön osztályt szervez a könyvek és írók ellen. Diderot, Voltaire, Rousseau és a többi filozófus megismerkednek a Bastille- és a Château de Vincennesnel; vagy pedig időnként, néha hosszú évekre is, emigrálni kényszerülnek. Helvetiust az a kitüntetés éri, hogy könyveit nyilvánosan elégetik.

A represszióra a filozófusok különböző eszközökkel felelnek. Az Enciklopédia cikkei végén vagy az Egyházhú sorok között ott vannak a forradalmi sorok és gondolatok. Folyik a „guerre sourde“, ahogy D'Alembert nevezte a harc e formáját. A könyveket sokszor külföldön nyomják és különböző titkos utakon hozzák be az országba. És ez az Enciklopédia vasos köteteivel is többször megtörténik. Az országon belül is működnek a titkos nyomdák. Voltairétől több, mint kétszáz illegális és név nélkül megjelent pamflet maradt fenn. E röpiratok nagy többsége az Egyházat támadja és a vallási fanatizmus ellen harcol.

Kik olvasták e műveket? A filozófusok munkáinak általában igen kis terjedelmű olvasórétege volt. A legjobb könyvek, több kiadáson keresztül, négy-öt ezres példányszámot értek el. Az Enciklopédiának négyezer előfizetője volt. Technikai okokból kifolyólag a széles néprétegekhez nem kerülhettek el a legális és illegális termékek. De abból az aránylag szűk rétegből, amelyhez elkerültek (a polgárság vezető rétege: ügyvédek, jegyzők, bírák, lelkészek, kereskedők, hivatalnokok, iparosok; és a nemesség reformista rétege) váltak ki a forradalom vezető személyei és legaktívabb elemei. A széles néprétegek számára a nagy filozófusok, különösen életük vége felé, szimbólumok voltak, a gondolkodás, a kritika, a már győzedelmes szellemi forradalom szimbólumai. Mindenki hivatkozott rájuk, még akkor is, ha nem olvasta őket és tekintélyük mérhetetlen volt.

De a párizsi és vidéki szalonokon kívül, a párizsi kávéházak levegőjében ott repdestek gondolataik, jelszavaik és mondataik. És 1788-ban Párizsban már 1800 kávéház volt!

Ezért mondhatta Mirabeau az alkotmányozó gyűlésen: „Most már nincs időnk dolgozni és tanulni; szerencsére eszmék tekintetében előnyben vagyunk.“

*

A francia forradalom eszméiben bizonyos kettősség tapasztalható. Ezek az eszmék konkrétan, eredményükben csak a polgárság érdekeit szolgálták. Ez magától értetődő, mert hiszen a polgárság osztályuralomra tört és győztes forradalma nem szentesíthetett mást, mint ezt az ural-

mat. Hogy csak egy példát említsünk: az alkotmányozó gyűlés, abból kiindulva, hogy minden ember egyenlő és hogy mindenkinek meg kell adni a szabadságot, megtiltja a szakmai szervezkedést, vagyis kiszolgáltatja a munkavállalót a munkaadónak. De elvont, megjelenési formájukban és hatásukban ez eszmék az egész emberiségre vonatkoznak. A humanista eszmeáramlat itt döntő. A szabadság, az egyenlőség, a jogok tárgya az ember. „Az emberiség” érdekében szerzett érdemeikért lesznek Washington, Thomas Paine, Schiller, stb. a francia nemzet díszpolgárai. A széles néprétegek (parasztság, munkásság), a forradalom élén harcolnak, mert a forradalom eszméit az övékének hiszik és úgy érzik, hogy az egész emberiség ügyéért harcolnak.

És csakugyan az eszmék elvont formáikban (nem pedig a konkrét eredményekben megmutatózó lényegükben) az egész emberiség ügyét szolgálják. A szabadság, az egyenlőség, a testvériség az egész emberiség számára értődnek.

Az, ami akkor elvont eszme volt, ma konkrét tartalmat kapott. Akkor az eszmék konkrét tartalma csak egy osztályra vonatkozhatott, amely harcolt elnyomói ellen és uralomra tört. Ma ez eszmék konkrét tartalma az egész emberiségre vonatkozik, mert az elnyomott osztály harca a szabadságért és egyenlőségért jelenti objektíven az egész társadalom harcát a célokért. És ezt azért jelentheti, mert a mai elnyomott osztály az első, mely nem tör osztályuralomra, tehát a szabadságot, az egyenlőséget értheti konkrétan a föld minden egyes emberére.

A polgári forradalom racionalizmusa, mely metafizikus, ma magasabb fokon újra jelentkezik: a tudományos racionalizmusban. A polgári forradalom kora kitermeli azokat az abszolút eszméket, melyek akkor, szembeállítva a feudális eszmékkal, forradalmiak voltak, de a polgárság teljes uralmának megvalósulásakor maradiakká váltak. A mai kor kitermelte azokat a relatív, történelmi fejlődésbe beállított eszméket, melyek nem válhatnak maradiakká — nincs osztály, melynek szüksége lenne ilyen társadalmat megmerevítő, konzerváló eszmékre — mert, az egész társadalom érdekeit szolgálván, a társadalom fejlődésével változnak.

Tehát az, ami a francia forradalom filozófiájában az egész emberiséget érinti, az a mai korban vált konkrété, valóban aktuálissá, megvalósulást követelővé. E konkrétizálódást lehetővé tette az a tény, hogy ma az egész emberiség szabadsága és testvérisége forog kockán. És e küzdelemre a filozófia, a dialektikus materializmus, épp úgy edzi az agyvelőket, tudatosítja a szellemet és kovácsolja a fegyvereket, mint azt a 18. század francia filozófiája a francia forradalom érdekében tette. (Földes Ferenc)

AZ EMBER ÉS A POLGÁR JOGAINAK A NYILATKOZATA

A francia Nemzetgyűlés, az 1776-ból származó amerikai „Függetlenségi nyilatkozat” mintájára és a Bastille lerombolásában csúcspontú népi mozgalom hatása alatt elhatározta, hogy törvényhozói működésének alapelveit ünnepélyes nyilatkozatban szögezi le. Augusztus elején kezdődött a nyilatkozat megszüvegezésének a vitája. Az egész Nemzetgyűlés helyeselte azokat az alapelveket, amiket a felvilágosodás eszméitől áthatott képviselők felvetettek. De az alapelvek nyilvánosságra való hozásának komoly

ellenzéke támadt. A maradi képviselők azzal érveltek, hogy a csöcséiket meggondolatlan cselekedetekre uszítaná az ilyen nyilatkozat. Érdekes és jellemző, hogy ezzel a felfogással elsősorban néhány fiatal arisztokrata képviselő szállott szembe. „A szabadság megátolásának egyetlen igazi eszköze a szabadság meghatározása” — mondta Castellane gróf.

Két héti tartó vita után, amely során az alkotmányozó bizottság által előterjesztet szöveg jelentős változásokon esett keresztül, a Nemzetgyűlés 1789 augusztus 26.-án véglegesen elfogadta a következő nyilatkozatot:

Előjáró

A francia népnek a Nemzetgyűlésbe küldött képviselői, megállapítva azt, hogy az ember jogainak nemismerése, megvetése vagy elfeledése a közösséget sújtó nyomorúságoknak és a kormányok romlottságának egyetlen oka, elhatározták, hogy ünnepélyes nyilatkozatban nyilvánítják ki az ember természetes, elidegeníthetetlen és megszentelt jogait azért, hogy ez a nyilatkozat, a társadalmi test összes tagjainak tudatában szüntelenül jogaikra és hatalmukra emlékeztesse őket azért, hogy úgy a törvényhozó, mint a végrehajtó hatalom tettei, az összes politikai intézmények céljával való bármikori összevethetőségük folytán, nagyobb tiszteletben tartassanak és azért, hogy a polgároknak ezentul egyszerű és vitathatatlan elveken alapuló panaszai mindig az alkotmány és a köz boldogságának megóvásához vezessenek.

Mindennek következeképpen a Nemzetgyűlés, a Legfelsőbb Lény jelenlétében és oltalma alatt elismeri és kinyilatkoztatja az ember és a polgár következő jogait:

Első cikkely

Az emberek szabadnak és jogokban egyenlőknek születnek és maradnak; a társadalmi megkülönböztetések csak a közjó érdekein alapulhatnak.

II.

Minden politikai összefogásnak az a célja, hogy megvédelmezze az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait; ezek a jogok: a szabadság, a tulajdon, a biztonság és az ellenállás az elnyomatás ellen.

III.

Minden hatalom elvénél és lényegénél fogva a nemzetben van; semmilyen testület vagy egyén nem gyakorolhat olyan tekintélyt, amely nem kimondottan tőle származik.

IV.

A szabadság abban áll, hogy mindent tehetünk, ami másnak nem árt. Tehát az egyes polgárokat természetes jogaik gyakorlásában nem korlátozza más, mint az, hogy azok élvezetét a társadalom minden tagjának számára biztosítani kell.

V.

A törvény jogosult arra, hogy a társadalomra káros cselekedeteket megtiltsa. Amit a törvény nem tilt, azt nem szabad megakadályozni és senkit sem lehet olyasmire kényszeríteni, amit a törvény meg nem parancsol.

VI.

A törvény a közakarat kifejezése; minden polgárnak joga van a törvény megalkotásánál személyesen avagy képviselői által közreműködni. Az akár védelmező, akár büntető törvény, mindenki számára egyenlő kell, hogy legyen. Mivel előtte minden polgár egyenlő, egyenlő mértékben kell őket a méltóságokban, állásokban és közhivatalokban részesíteni képességeik szerint, anélkül, hogy alkalmasságukon s tehetségükön kívül különbséget tennének közöttük.

VII.

Senkit sem lehet vád alá helyezni, letartóztatni és fogságban tartani a törvényesen meghatározott eseteken kívül s az általa leszögezett formák elhanyagolásával. Az, aki önkényes végzéseket kér, hoz, végrehajt vagy végrehajtat, megbüntethető. De minden polgárnak, akit törvény elé idéznek vagy törvényesen letartóztatnak, azonnal engedelmeskednie kell, ellenkező esetben ellenállása bűnössé teszi.

VIII.

A törvénynek csak feltétlenül és nyilvánvalóan szükséges büntetéseket szabad megszabnia és senkit sem lehet megbüntetni, hacsak nem olyan törvény értelmében, amelyet bűnének elkövetése előtt hoztak, s nyilvánosan és törvényesen alkalmaznak.

IX.

Mindenki ártatlannak tekintendő, mindaddig, amíg bűnösnek nem nyilvánították. Ha valaki letartóztatása elengedhetetlenül szükségesnek mutatkozik, a törvénynek szigorúan meg kell torolnia minden a személyének biztosításán túlmenő keménységet.

X.

Senkit sem szabad meggyőződéséért — akár vallásos jellegűek is legyenek — üldözni; feltéve, ha gyakorlásuk nem zavarja a törvényesen megállapított rendet.

XI.

Gondolatainak és véleményeinek szabad közlése egyike az ember legdrágább jogainak. Minden polgár szabadon nyilváníthatja tehát ezeket szóban, írásban, nyomtatásban; ezzel a szabadsággal való visszaélésért azonban a törvény által megállapított esetekben felelősséggel tartozik.

XII.

Az emberi- és polgárjogok biztosítása szükségessé teszi a közhatalmat. Ezt a hatalmat ennek értelmében mindenki közös hasznára állítják fel és nem azok egyéni előnyére, akikre gyakorlásukat bizzák.

XIII.

A közhatalmak eltartására és a közigazgatás költségeinek fedezésére általános adóra van szükség. Ezt az összes polgárok között kell vagyoniuk mértéke szerint felosztani.

XIV.

A polgároknak jogában áll személyesen vagy megbízottjaik útján megvizsgálni a közkiadások szükségességét, azokat megszavazni, engedélyez

ni, felhasználásukat ellenőrizni, részleteiket, behajtásukat és időtartamukat meghatározni.

XV.

A társadalomnak jogában áll minden közalkalmazottól számadást követelni működése felől.

XVI.

Az olyan társadalomnak, amelynek jogai nincsenek határozottan biztosítva és amelyben a hatalmak elválasztása nincsen végrehajtva, nincsen alkotmánya sem.

XVII.

Mivel a tulajdon elidegeníthetetlen és megszentelt jog, senkit sem lehet megfosztani tőle, hacsak a törvény által megállapított közszükségesség meg nem kívánja és akkor is csak igazságos és előre fizetendő kártalanítás ellenében.

Az Ember és a Polgár jogainak ez a nyilatkozata a modern társadalmi, politikai és gazdasági fejlődés egyik alapvető okmánya. Az enciklopédisták egyetemes felfogása és a 18. század gondolkodóinak nemes közpolitizmusa tette, hogy a francia Nemzetgyűlés az Ember jogait merete kinyilatkoztatni; ezt az egyetemes igényt igazolta a francia társadalom további fejlődése és a legtöbb európai és Európán-kívüli ország alkotmányos életének a kialakulása. A törvény előtti egyenlőség, az egyenlő teherviselés, az államhatalmak szétválasztása, a személyi-, lelkiismereti- és sajtószabadság elvei a művelt emberiség közkincsévé lettek és többé-kevésbé tökéletesen világszerte megvalósultak. Most, amikor ezeket az elveket újból támadják és fenyegetik, annál is inkább korszerű az 1789-es elvek felelevenítése, mivel tanulmányozásuk mindenkit meggyőzhet arról, hogy az igazi haladás nem mögötjük fekszik, ahogy azt a szolgaság, az új előjogok, a türelmetlenség és az egyenlőtlenesség apostolai hirdetik, hanem éppen rajtuk tul, — következetes megvalósításukban. Aulárd, a francia forradalom politikai történetét tárgyaló kitünő könyvében rámutat arra, hogy a Nyilatkozat „egyenlőség” fogalmát a következőkép kell értelmezni: „Nem igazságos az, hogy az emberek között fennálló természetes egyenlőségeket a társadalom intézményei mesterséges egyenlőtleniségekkel szaporítják”. Csak látszólagos az ellentét e felfogás és a tulajdon kihangsúlyozott védelmezése között, melynek a Nyilatkozat két cikkelyt is szentel. A történelmi haladás érdeke 1789-ben azt kívánta, hogy a hűbéri szolgáltatásokkal és kötöttségekkel ellentétben a parasztbirtok és az ipár szabad fejlődése biztosíttassék. De csak következetesen végig kell gondolni a Nyilatkozatnak a szabadságról hirdetett felfogását ahhoz, hogy belássuk: a XX. században is korszerű eszméknek: a gazdasági egyenlőségnek és a javak igazságos elosztásának a követelése is bennük foglaltatik.

Az Ember és Polgár jogai nyilatkozatának, a modern emberiség e nemesi levelének eszméi tehát se el nem avultak, se kiegészítésre nem szorulnak. Legfeljebb arról lehet szó, hogy végleges és következetes megvalósításuk most már az egész emberiség sorsdöntő kérdésévé lett.

1789 ÉS A NŐ: MME ROLAND

Siéyés abbé, a „Harmadik Rend“-ről szóló röpirat híres szerzője közvetlenül a Bastille bevétele után alkotmánytervezetet olvasott fel a Nemzetgyűlés alkotmányozó bizottságában. Siéyés kétféle polgárt különböztetett meg; szerinte minden embert megilletnek a természetes, polgári (passzív) jogok, viszont a politikai (aktív) jogokból ki kell rekeszteni „a nőket, legalább is jelenlegi állapotukban, a gyermekeket, az idegeneket és azokat is, akik semmivel sem járulnak hozzá a közterhek viseléséhez.“

Alig egy hónappal később már az „emberi jogokat“ nyilatkoztatta ki a Nemzetgyűlés plénuma, de amikor az egyetemes jellegű nyilatkozat értelmében a jogok törvényes meghatározására került a sor, nemcsak az általános egyenlőség megvalósítása maradt el — az aktív és passzív választójogot vagyoni cenzushoz kötötték —, hanem a nő jogainak kérdése is letűnt a napirendről. Siéyés abbé felfogása győzött az egész vonalon. A Nyilatkozat ünnepi hangulata és a szürke, érdekektől és hagyományoktól korlátozott valóság közötti ellentét végig vonul az egész forradalom történetén. Ami pedig a nőkérdést illeti, annak a nyilvánvaló szűkkeblűségnek, amivel az 1789-re következő években ezt a fontos problémát kezelték, két ellentétes okát is találhatjuk. A polgári szabadságról hamarosan kitérünk, hogy gazdasági kategóriák határozzák meg. A szabadság alatt azok a rétegek, akik a forradalom vezetését magukhoz ragadták, elsősorban a gazdasági tevékenység szabadságát értették, már pedig a forradalom idején, amikor a francia gazdasági fejlődés még igen kezdetleges formában mutatta az ipari forradalom jelenségeit, a nő önálló gazdasági tevékenységének az iparban is kevés nyoma akadt, szabad foglalkozások és a szellemi életpályák pedig még szinte kizárólagosan a férfiak számára voltak fenntartva. Ez a helyzet volt a „női jogok“ elhanyagolásának egyik főoka. A másik, ezzel ellentétes ok abban keresendő, hogy a francia nő — természetesen az előkelő rétegek és a polgárság asszonyairól van itt szó — kivételes helyzetet élvezett már jóval a forradalom előtt. A francia társadalomban a nőtisztelet és a nőimádat mély hagyományokkal bírt. A korán kialakult városi életben és a nemesség körében minden a nők körül forgott és így a nők tényleges politikai jogaiknál sokkal jelentősebb befolyást gyakoroltak arra, amit az Ancien Régime idején a szabadság hiánya miatt csak elővigyázatosan lehet „közélet“-nek nevezni. A tudományban és a művészetekben kiváló alkotó néhány asszony — a hellénista Mme Dacier, az anatómus Mlle Bihéron s néhány jelentősebb irónő — mellett sokkal nagyobb szerepet játszottak az előkelő hölgyek, akiknek szalonjaiban találtak gyülekező helyre azok az írók és gondolkodók, akik a forradalomhoz vezető eszmeáramlatok irányítói voltak. Ezeknek a nemes és nagypolgári hölgyeknek, valamint a művelt és jómódú középosztályhoz tartozó asszonyoknak nem volt szükségük olyan mértékben a politikai jogokban való részesedésre, mint a modern világ dolgozó és az élet versengésében résztvevő asszonyának.

Ennek ellenére a francia nők nem maradtak semleges szemlélői a számuk előtt lefolyó történelmi eseményeknek. A híres versaillesi felvonulás után, amikor Párizs asszonyai az uralkodó előtt tolmácsolták a nép kívánásait, a politikai klubok padsoraiban, a Konvent karzatán, a guillotine körül, mindenütt ott a nő. Törvény szerint ekkor még nincs része sorsa

irányításában, de már nem tétlenül szemléli az eseményeket. A nők közbeszólása a Konvent karzataról számtalan javaslat sorsát döntötte el és cselekvő részvételük oly hatásos volt, hogy később a népjóléti bizottság helyesnek látta korlátozni beleszólásukat. Ezek az asszonyok nagyjából névtelenek maradtak, a tömeg elnyelte egyéniségüket. A kor azért nem szűkölködik jelentős nőalakokban. Madame Roland mellett Lucile Desmoulins, Madame de Stael, Olympia de Gouge, Theroigne de Méricourt, Corday (Charlotte neve mutatja, hogy nemcsak a nőtömeg, hanem a nőegyéniesség fejlődése is a közéleti eszmék irányába haladt.

*

A korabeli művelt, szabadságra vágyó francia polgárság női megszemélyesítője Mme Roland. A szép, okos és művelt polgárlány lázadozik a társadalmi igazságtalanságok ellen, felháborítja a jogok és kötelezettségek egyenlőtlensége. Antik erények lelkesítik, a tehetség és érdem uralmát kívánja a születési előjogok helyébe. Már gyermekkorában Plutarchos a kedvenc írója. Egy, valószínűtlen terveket kovácsoló, félig művész, félig vállalkozó apa és egy komoly céltudatos anya neveli az egykori Manon Philipont. Megtanulja a művészt, amit egy korabeli, házasságra készülő lánynak tudnia kell: ismeri a háztartás csinyja-binját, tud társalogni, zenélni, de mindezekon felül olyan ismereteket sajátít el, ami a 18. század férfiai közül is csak a kiváltságos elmék kincse. Nyolc éves, mikor Plutarchos a kezébe jut és a benyomásokra fogékony gyermeki lélek teljesen hatása alá kerül. Mme Roland szerint Plutarchos tette köztársaságivá, ő készítette valódi lelkesedésre a közérények és a szabadság iránt. Plutarchos ébresztette fel benne az igazi jellemet alkotó erőt és a büszke bátorságot. Később, huszonegy éves korában, Rousseau hatott rá hasonlóképpen, mikor megmutatta, hogy ki lehet követelni az emberi boldogságot.

Az ifjú Manon napjai szülői csendes otthonában apró kötelességek teljesítése közben telnek, mély, vallásos élmények rezgik át lelkét, szellemét, majd Descartes, Helvetius és Spinoza művei táplálják.

A fiatal Manon szép. Tizennégy éves korából eleven önarcképet rajzol és mélységesen megható, amikor Emlékirataiban, a vesztőhely előcsarnokában újra meglevenítve látja ifjúkori képét. A kép, amit ifjúkorából idéz, tényleg vonzó és az emlékiratait díszítő korabeli arckép is értelmes, magabiztos nőt mutat. Camille Desmoulins csodálkozott, hogy Mme Roland korában és oly kevéssé szép nőnek, hogy lehet annyi bámulója, de Mme Roland szerint Desmoulins, és a hozzá hasonlók jelenlétében hideg és hallgatag volt és nem nyilvánult meg vonzereje.

Még ifjúkorában összekerül a nemesi osztály egy hölgyével és megalázottnak érzi magát a fölényes hang hallatán. Járt Versaillesben és az ott látott fény és pompa kirivóvá tette az ellentétet a világ és a fiatal lány lelkében kialakult eszmények között. Manon Philipon egyre kevésbé hasonlított a körülötte élő polgárlányokhoz. Nézetek mind határozottabbak. Maga alkot véleményt a világról és bár tudja, hogy nemének hivatása a házasság és anyaság, nem hajlandó olyan házasságot vállalni, amelyben férje szellemileg alacsonyabban áll nála. Meg is mondja apjának, hogy számára a házasság nem állapot, hanem két szerető és egymást megbecsülő lény szövetkezése. Ez már a francia forradalom felszabaduló egyéniségének hangja és a régi családi erkölcsök uralmában nem könnyű Philipon kisasszony helyzete. Emlékirataiban idézi gyóntatója, Abbé Legrand sza-

vait s e szavak igen sokat elárulnak egy fejlődő ember küzdelmeiről: „Szép dolog, hogy lelkünk van, de szerencsétlenség, ha másféle van.“

Manon sorra utasítja vissza kéréseit. Anyja meghal s magára marad. Tanulmányai vigasztalják, írni kezd, mert a kifejezés szükségét érzi. Nem készül írónak. Tudja, hogy egy nő mindent elveszít, ha eléri ezt. Ha rossz szakszavak művei: a férfiak kigunyolják, ha jók: őrizkednek tőle. Később, mikor férje díktált neki, nem is sejtette, hogy az élvezetes részeket felesége írta. Gondolataik — írja Mme Roland — áthatották és táplálták egymást.

Gyakran azonban Mme Roland ragadta meg a tollat, mint pl. a vétőügyben XVII. Lajoshoz írt híres levél esetében. Roland — jegyzi meg — nélküle épp oly jó szervező lett volna, de felesége segítségével érdekesebbé tette írásait, mert általa az erő a szelidség és az érzések bájának keverékét nyerte.

Még leány, mikor a besanconi akadémia díjat tűzött ki arra a kérdésre, hogy: „A nők nevelése hogyan segíthetné elő a férfiak megjavulását?“ Ő is pályázott, de nem kapta meg a díjat. Elmélkedett a problémán, ahelyett, hogy megoldást ajánlott volna — mondja feljegyzéseiben — s nem veszi észre, hogy így mennyivel közelebb került a kérdés gyökereihez. Válasza szerint lehetetlen meghatározni olyan nevelési módot, mely nincs összefüggésben az általános erkölcsökkel. Nem lehet követelni az egyik nem megjavítását a másik által, hanem az egész fajt kell jó törvényekkel megváltoztatni, ez viszont csak a dolgok más rendjében lehetséges.

Házassága a több, mint 20 évvel idősebb Rolanddal kölcsönös megbecsülésen alapszik. Ha érzelmileg nem is töltötte be álmait, de szellemileg megfelelő társnak bizonyult s egyénisége becsvágya szerint fejlődhetett e házasságban.

Rolandék a forradalom első ideiben vidéken élnek. Rolandot állása Lyonhoz köti s csak 1791 februárjában megy Párizsba, mint az alkotmányozó gyűlés követe. Mme Roland vidékről küldi ösztönző, lelkesítő, bíráló leveleit. Ezek egyikében írja: „A bölcs behunyja szemét a hazugság vagy gyengeség láttán, de a polgártárs még atyja iránt sem lehet kegyelemmel, ha a közjóról van szó.“ Majd 1790-ben így ír barátjuknak, Boscnak: „Ez az a pillanat, mikor a hazafias írók nevükön tartoznak nevezni a megrontott tagokat, kik képmutatásuk, mesterkedésük által elárulták választóikat, hirbe hozták megbízóik érdekét. Hangosan közölniök kell, amit ti nekünk mondtok: mit érünk a sajtó szabadságával, ha nem lehet felhasználni a bennünket fenyegető rossz ellen? Hol hát a nép ereje? Miért nem kéri számon a megvásárolt bizottság gyávaságát...“

Amikor Párizsba költöznek, csakhamar a forradalmi vezetők gyűlélyévé válik otthonuk. Brissot, Buzot, Robespierre, stb. négyszer hetenként nála találkoznak. Mme Roland tudja mivel tartozik nemének. Bár a beszélgetések jelenlétében folytak le, nem szól bele, nem foglalt állást. Az asztalfőn ült, kézimunkázott s figyelt, tanulmányozta az embereket. Furcsálja, hogy a legkomolyabb dolgokról könnyedén beszélnek, egyre-másra vetik fel a ragyogó ötleteket, anélkül, hogy valami összefoglalót mondanának s az órák hosszát tartó megbeszélés eredményre vezetne.

Mikor férje miniszter lett, egyre több az alkalma az emberek megismerésére. Keserves csalódással látja, hogy „a forradalomban a legaktívabb elemek nem mindig a legtisztábbak is egyben.“ Vagy: „Sohasem

hittem volna, ha a körülmények nem nyújtanak annyi tapasztalatot, hogy mily ritka a szellem igazságossága s a jellemerősség; mily kevés a következő ember, akár magánügyeiben, akár a kormányzásban.“

Jellemszilárdságot követelt mindenkitől. Kortársairól felvázolt meseteri arcképei őt magát is elének vetitik. „Mily kár — kiált fel Vergniaud jellemzésénél — hogy a közjó érdekében nem használta odaadással tehetőségét. Lusta volt, önző, megvetette az embereket — talán, mert ismerte őket.“ Férje sem emelkedett túl az átlagon. Pontos, becsületes, de hiányzott belőle a lendület. Esze és nem a szíve vitte a forradalomba. „Óh, ha az én bátorságom lett volna bennük, kishitű lényekben, kik nem érdemlik meg az ember nevet. Az okosság fátylával leplezik a gyengeséget...“ Valamelyik történetíró megjegyzi, hogy úgy a királpártiak, mint a forradalmi polgárság, a girondisták táborában egy-egy nő volt az igazi férfi: Marie Antoniette és Mme Roland.

A Gironde elbukott és vele együtt Mme Roland is. Sem ő, sem társai nem értették meg a forradalom törvényét. Szabadság, testvériség, egyenlőség volt a jelszavuk, de a királyság bukása után az egyenlőség helyén egyre sürűbben hangoztatták a maguk rendi követelését. Egyre megvetőbben beszéltek a tömegről s vérszomjasnak ítélték vezetőit. Mme Roland sem értette az összefüggéseket. Mindig az egyéneket látta. Az egyén erkölcsstama szerint vizsgálta a forradalmi jelenségeket s megsiratja, hogy nem erre vágyott, nem erről álmodozott kora ifjúsága óta. Még védi magát, meggyőző logikával szerkeszt beadványokat, levelet ír a minisztereknek, levélben fordul az egykori jóbaráthoz, Robespierrehez, de egyre inkább látja, hogy a vég kikerülhetetlen.

Harminckilencéves, amikor 1793 november 10-én meghal a vérpadon. Mme Roland elbukott azzal a párttal együtt, melynek sugalmazója volt.

*

A francia asszonyok hősiességük ellenére sem szereztek sokkal több jogot, mint amennyivel a forradalom kezdetén bírtak. Maguk sem voltak tudatában külön érdekeiknek és fel sem vetették követeléseiket. De a kezdődő 19. század már számukra is új helyzetet hozott. Megjelent a gyárban, irodában, műhelyben dolgozó, a férfivel egyenlő szerepet betöltő, egyenlő elbánást és egyenlő jogokat követelő nő típusa.. Az 1848-as forradalomban a párizsi asszonyok már képviselőt akartak választani és külön ujságot adtak ki.

Siéyés abbé „legalább is akkori állapotukban“ meg akarta fosztani a francia nőket a politikai jogoktól. Ez a kezdettől fogva „ideiglenesnek“ jelzett állapot már 150 éve tart. Franciaország ellentétes fejlődésének egyik legkiáltóbb furcsasága az a viszonylagos jogtalanság, amiben a francia nőket még mindig tartják, holott számos olyan ország, amely 1789-ben még messze el volt maradva a nyugateurópai művelődéstől, már ténnyé változtatta a nők teljes egyenjogusítását. (Heves Renée)

A PAPIR TÜRELMES. — „A fajok és népek egyenlősége egyike a politikai életet mozgató leghülyébb állításoknak...“ — „A fekete jakobinus csöcselék mindenkit vérpadra hurcolt, aki karcsú és szőke volt“. (Alfred Rosenberg a berlini Sportpalastban tartott beszédéből, 1939 Május.)

1789 ÉS A „ZSIDÓKÉRDÉS“

!

A felvilágosodás irodalma hatalmas leltárát hordta össze az „ancien régime“ összes tulkapásainak, hibáinak és bűneinek. Maguk a leltározók sem tudták, hogy munkájuk milyen eredményhez vezet, hogy a roskadozó épületet, melyet egyértelműleg lakhatatlannak nyilvánítottak, át lehet-e alakítani, vagy pedig egészen le kell bontani és újraépíteni. Az egyenlőtlenség, az előjogok és elnyomatás, az esztelenség és a kegyetlenség nagy számadásának összeállításánál ott szerepelt a „zsidókérdés“ is a „protestáns“ kérdés közvetlen szomszédságában. Mit jelentett ez a két kérdés a reformtörekvések egyetemében? A felvilágosodás írói és gondolkodói egy olyan társadalom követelését állították fel, amelyben ne legyenek előjogok és ne létezzenek kasztok. A gazdasági, a politikai, a művelődésbeli és a lelkiismereti egyenlőség bajnokai és a szabadság elveinek hirdetői, annyi sok más társadalmi osztály és réteg mellett, másodsorban, de fontos helyen, felfedezték azt is, hogy olyan emberek élnek a királyság területén, akik hitvallásuk miatt a legelcmibb jogok hijján tengődnek és akiknek helyzete éppen ezért sokkal sötétebb, mint a nem privilégizált rétegekhez tartozó átlagpolgáré, akinek különben szintén sok panaszra van oka. A protestánsokat, a nantési ediktum esztelen visszavonása óta nem tekintették francia polgároknak és nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag és erkölcsileg is jogfosztottak voltak (protestánsnak nem lehetett városi birtoka, nem volt választó, sem választható, eskújét a bíróságok nem vették számításba, protestáns nem lehetett gyám, stb.). A zsidók viszont hivatalosan nem tartózkodhattak a királyság területén a középkorból származó és el nem évült kiutasítási rendeletek értelmében, csak meg-
tűrték voltak s nem polgárok, de alattvalók sem.

Ez ellen a „kor felvilágosodott szellemével annyira ellentétes“ helyzet ellen már a századelő óta komoly hangok szólaltak meg. A protestánsok részéről különösen merész formában védtek a vallási szabadság elveit az emigráns lelkészek és gondolkodók (Jurieu, Bayle). Montesquieu az „Esprit des lois“-ban, nem éppen nyíltan a francia helyzetről beszélve, de elég érthetően célozva rá, felháborodott szavakkal emlékezett meg az inkvizíció kegyetlenkedéseiről és ékesszólóan bizonyította, hogy milyen esztelen dolog volt a zsidók kiűzése gazdasági szempontból. Olyan érv volt ez, amely a 18. század folyamán mind nagyobb jelentőségre és súlyra tett szert. Annak ellenére, hogy a felvilágosodás szükségyszerűleg a zsidókérdés pozitív megoldása mellett tört lándzsát, a „lumiéres“ írói korántsem foglaltak el egységes álláspontot a zsidókkal szemben. Ennek a felvilágosodás vitáinak lényegében teológiaellenes jellege volt elsősorban az oka. A fennálló rendet a vallás szentesítette, a szabadgondolat első és legfélelmetesebb ellensége az Egyház volt, már pedig az Egyház üldözte ugyan a zsidókat, de minden bírálaton felülállónak jelentette ki a Bibliát, a zsidó vallás alapjával: az Ótestamentommal együtt. Így az egyházellenes polémia egyik főérve az Ótestamentum ellentmondásának, kezdetleges társadalmi és erkölcsi állapotokra valló kitételeinek feltárása és sokszor kegyetlen kigúnyolása lett. A gúnyban természetesen a maró gúny nagymestere, Voltaire járt elől és arra sem vigyázott, hogy az Ótestamentom ellen irányított — sokszor mérgezett — nyilai éppen azokat az embereket érték, akik az általa kifogásolt s gyűlölt rend legszánandóbb áldozatai. Vol-

taire már csak azért sem törődött ezzel, mert a zsidókat a hagyományokhoz való konok ragaszkodásuk miatt a régi rend védelmezőinek tartotta s azon a véleményen volt felőlük, hogy képtelenek a művészetek és a tudományok művelésére és végül, mert nem mindig tisztességes pénzügyletei folyamán komoly összetűzései támadtak zsidó üzletemberekkel.

Voltaire ezt a szinte „zsidóellenes“ véleményét főként a *Dictionnaire philosophique* „Juif“ címszava alatt fejtette ki. Most már a protestánsok után maguk a zsidók is megszólaltak önmaguk védelmében. Egy *Isac de Pinto* nevű gazdag, tekintélyes és művelt „portugál“ zsidó udvarias hangú, a nagy írónak az őt megillető csodálattal adózó és választékos francia nyelven írott nyílt levélben magyarázta meg Voltairenek, hogy azok a vádak, amiket felsorakoztat, csak a középkori zsidóra vonatkozhatnak, holott a zsidók jórésze letett a régi szokásokról, szakított a gyanakvó elszigetelődéssel, felvilágosodott és mindenképpen hasznos polgár akar lenni, akit hasznossága folytán jogok is megilletnek. Voltaire elismerte de Pinto igazát és tovább csúfolódott. De az Enciklopédia „Juif“ címszava már egészen más hangot üt meg. A cikk szerzője, *Jaucourt* lovag a modern szociológusok hasonló tárgyú kutatásainak módszerére emlékeztető észszerű metódussal igyekszik a zsidóság fennmaradását és szokásait megmagyarázni a kegyetlen üldözések közepette, „vagy éppen miattuk“, — jegyzi meg. Rámutat a zsidók elnyomtatásának gazdasági rugóira: „Nem hagytak megélhetésükre más eszközt, mint a kereskedelmet, amelyet Európa népeinek legtöbbje hosszú időn által megvetett. Amikor pedig szükségyszerűleg meggazdagodtak, aljas uzsorásoknak bélyegezték őket“. Érdekes magyarázatát adja az Enciklopédia — Montesquieu nyomán — annak a látszólag paradox jogszokásnak, hogy Angliában és Franciaországban a kitérő zsidónak egész vagyonát elkobozták: „az uralkodók jobbágyaiknak tekintették zsidáikat, akik örökös jövedelmet biztosítottak nekik, ez a jövedelem pedig megszűnt abban a esetben, ha a zsidó kitért és ezért kárpótolták magukat vagyonának elkobzásával.“ A cikk végkövetkeztetése igen mérsékelt: a gazdasági életnek fontos segítői a zsidók; kapcsolataik következtében olyan szerepet játszhatnak a nemzetközi kereskedelemben, mint amilyent a gerendákat összetartó vaskapcsok az épületekben, Anglia, Hollandia és a Toscan nagyhercegség emberségesebben bánik a zsidókkal és javát látja ennek. Spanyolország igen megbánta, hogy kiüldözte azokat az alattvalóit, akiknek vallása tulajdonképpen csak néhány pontban különbözik az uralkodó vallástól. „A kereszténység a szeretet vallása, tehát gyakorlásában csak az emberiségnek, a szelidségnek és a jótékonyagnak szabad megnyilvánulnia.“

Ezt az elméleti és emberbaráti felfogást a forradalom előtti években gyakorlatibb problémák megtárgyalása helyettesítette. A metzi akadémia pályadíjat tűzött ki 1785-ben a kérdésre: „Van-e mód arra, hogy a franciaországi zsidókat boldogabbakká és hasznosabbakká tegyünk?“ a pályadíjat három író: Adolphe Thierry, Grégoire Abbé és Salkind Hurvitz között osztották meg. Az utóbbi zsidó volt és mint a keleti nyelvek tolmácsa működött a párizsi királyi könyvtár mellett. Grégoire abbé, aki később, mint a Nemzetgyűlés és a Konvent tagja játszott fontos szerepet, azt fejtegette tanulmányában, hogy a zsidók hibái üldöztetésükből származnak: „megvetették őket, hát megvetendők lettek“. A megoldás szerinte csak a zsidók teljes egyenjogusítása és a produktív pályákra való irányítása le-

het. Abban a korban, amely a nevelés mindenható erejéről annyira meg volt győződve és amely olyan fontosságot tulajdonított a társadalmi tényezők jellem- és emberalakító befolyásának, meggyőző volt ez az érvelés, amelyet két év múlva a „zsidó Plátó“ tanulmányozásán fellelkesedett Mirabeau az őt jellemző hévvel és erővel ismételt meg berlini utazása után írott *Sur Moses Mendelssohn et la réforme politique des juifs* című könyvében: „Az akarjátok, hogy a zsidók jobb emberekké és hasznosabb polgárokká legyenek! Ugy számúzzétek a társadalmi életből az összes lealacsonyító megkülönböztetéseket, nyissátok meg a zsidók előtt a kereset és a jómód összes kapuit. Ahelyett, hogy visszatartsátok őket a földműveléssel és iparral való foglalkozástól, buzdítsátok őket erre! Igyekeztek a zsidóknak mélyebb ismereteket adni anélkül, hogy ezért ősök szent tanítását elhanyagolni legyenek kénytelenek, a természetéről és teremtményéről, az ész, az erkölcs és a rend elveiről, az emberiség érdekeiről és arról az egyetemes társadalomról, amelynek ők is tagjai. Adjátok meg nekik a polgárjogot és meglátjátok, hogy akkor majd ők is a hasznos polgárok sorába lépnek.“

„Il faut finir des juifs le honteux esclavage“. (Véget kell vetni a zsidók szégyenletes rabságának) — ez a *Racine*-idézet volt az egyik pályadíjnyertes mű mottója. Pár évvel ezután sor is került ennek a követelésnek a teljesítésére. A Nemzetgyűlés heves vita után kinyilatkoztatta az „emberi jogokat“. A deklaráció megszövegezése körüli összecsapásokban Rabaud de Saint Étienne, aki mint kálvinista lelkész a protestáns érdekeket védte, hitsorsosai mellett a zsidók számára is a legteljesebb vallási egyenlőséget és szabadságot követelte: „Nincsen jogunk szemrehányással illetni ezt a népet azokért a hibákért, amikbe a mi barbárságunk taszította.“ Az emberi jogok nyilatkozatának tizedik pontja végül is kimondta, hogy „senkit sem szabad akár vallásos, akár más meggyőződése miatt megszorításoknak alávetni, feltéve, ha azok megnyilvánulása nem sérti a törvényesen megállapított rendet.“ Ez a szakasz a francia zsidók egyenjogusítását jelentette. Illetve módot adott nekik egyenjogusításuk kivívására. A nyilatkozatok ünnepnapjai után ugyanis a törvénykezések hétköznapijai következtek. A francia jellem fényoldalára: a meggyőződését a végső következtetésig hajszoló szenvedélyre árnyéka: a kicsinyes érdekek rideg védelmezése itten is elkövetkezett. Az első idők általános lelkesedésének mámorából hamar kijózanódott klerikális és hűbéri jobboldal mindent elkövetett, hogy a deklaráció következetes alkalmazását megakadályozza és a gyakorlati törvénykezésben a zsidókat megakartá fosztani az aktív és passzív választó jogtól, vagyis az állampolgári jogok leglényegesebbikétől. Majd odamódosította kívánságát, hogy ezt a jogot csak a már franciául beszélő asszimilált „portugál“ zsidóknak, vagyis a Bordeauxban és környékén letelepedett marranus ivadékoknak adják meg. A számra nézve jelentősebb elzászi és lotharingiai zsidóság erőteljes mozgalomba kezdett ez ellen a jogfosztás ellen. Küldöttségeket menesztett Párizsba, amelyek egyikét maga Grégoire abbé vezette a Nemzetgyűlés elé; megnyerte ügyének a forradalomban mind nagyobb szerepet játszó párizsi szekciókat, amelyek a nemzeti gárda zsidó tagjainak bátor viselkedését és az egyes párizsi negyedekben szétszórva élő zsidók „polgári erényét“ méltányolva maguk is nyomást gyakoroltak a Nemzetgyűlésre. A reakció, különösen Maury abbé és Revbell személyében, azzal érvelt,

hogy a zsidókat ugyan védelmezni kell, mint embereket, de tekintve, hogy maguk sem akarnak franciák lenni, hanem kitartanak ősi vallásuk mellett és Jeruzsálembé vágyakoznak, nem lehet polgári jogokban részesíteni. Ezekben a vitákban hangzott el az asszimilációs törekvéseket annyira elősegítő híres nyilatkozat Clermont-Tonnerre szájából: „A zsidóknak, mint nemzetnek, semmit, a zsidóknak, mint embernek — mindent.“ Két év kemény küzdelmeinek árán hozta végül meg a Nemzetgyűlés a francia zsidókat véglegesen egyenjogusító határozatát 1791 szeptember 28.-án, amely hatályon kívül helyezte mindazokat a megszorító intézkedéseket, amik a zsidók jogait csorbitották és amelyek megakadályozták őket a teljesen egyenjogú polgárok összes kötelességeinek teljesítésében és összes jogainak birtoklásában.

Tul messze vezetne, ha a zsidók egyenjogusításának különben sem könnyen áttekinthető utját követni akarnók a francia forradalomtól a 20. század ujgettőjének bevezetéséig. A francia forradalom meg volt arról győződve, hogy az ember javítható és ezért a zsidóknak módot akart adni arra, hogy polgári jogaik zavartalan birtokában megmutassák: méltók-e vagy sem ezekre a jogokra. Ezt a cselekedetét két látszólag homlokegyenest ellentétes szempontból divat most hevesen bírálni. Azok, akik művelődés- és emberellenes pesszimizmusukban a társadalmi fejlődés eszményét a középkor rabságának, egyenlőtlenségének és türelmetlen dogmatizmusának újból való uralomrajuttatásában látják, szenvedélyesen vádolják az 1789-es eszméket azért, hogy az emberiségre „szabadították a gettó vadállatait.“ A regresszív támadások pergőtüzébe került zsidóság csak azért is nacionalista rétegei pedig úgy találják, hogy a zsidóság túl nagy árat fizetett az emancipációért, amikor ellenében olyan lelkesen és — szerintük — olyan könnyelműen lemondott nemzeti létéről. Az elsőkel főlőleges vitába szállni: hiába sorolnók fel azokat az értékeket, amikkel a felzabadított zsidóság az emberiség kincstárához hozzájárult. Szemükben ezek az értékek nem értékek. A zsidó nacionalistáknak, úgy hisszük, érdemes emlékezetébe idézni azt a kézenfekvő ténytet, hogy a középkori zsidóság gettó-élete valóban „nemzeti“ jellegű volt, de olyan elkorcsosult formák között, amelyektől maguk riadnának vissza a leginkább. A francia forradalom valóban nem ismerte a „nemzetiségi kérdést“. De történelmietlen lenne ezt szemére vetni, éppen ma, amikor csak a középeurópai zsidóüldözések ijesztő árnyékában nem veszik észre, akik nem akarják, hogy nyugaton: Franciaországban, Angliában, az északi államokban és amerikai Egyesült Államokban tovább folyik a forradalom nagy műve: a népi jellegüket vesztett zsidók emberi hozzáilleszkedése a már kialakult nemzeti közösségekhez, amelynek nem éppen dicstelen munkatársaivá lettek; míg keleten, ugyancsak az emberi egyenlőség francia forradalom szülte eszméinek sodrában, megindult egy világtörténelmi kísérlet, amelynek sikere vagy csődje fog véglegesen válaszolni a kérdésre: megmaradhat-e a zsidóság, mint nép, modern kulturájú, egészséges tagozódású nép, vagy véglegesen pusztulnia kell. A jiddis nyelvű nemzeti regenerációra és a palesztinai országépítés kísérletére gondolunk. Semmilyen komoly emberi, tehát zsidó érdekeket sem szolgál a francia forradalom, a felvilágosodás és az egyenjogusítás eszméinek könnyelmű és hálátlan bírálata.

(Csehi Gyula)

1789. A MŰVÉSZET ÁTALAKULÁSA

A köztudat ha a francia forradalom művészetére gondol, egy kép jut az eszébe: a fürdőkádban meggyilkolt Marat fenyegetően egyszerű alakja. Festette: *Louis David*.

A harmadik rend 18. századvégi forradalma azonban nemcsak néhány kiváló művészi alkotást hozott létre, hanem jóval jelentősebb következményekkel járt az egész európai művészet fejlődésére. Maga a forradalom szétrepesztette a feudális politikai burkot a régóta érett polgári dió fesztőereje következtében. A művészetben is ugyanez a folyamat játszódott le. Megsemmisült a feudális művészet közönsége, illetve elveszítette a jelentőségét és ezzel együtt a művészi feudálizmus is elveszítette jelentőségét. Ez a folyamat sem volt új Franciaországban, hanem már a terménygazdálkodás háttérbeszorulásával, századokkal azelőtt, megkezdődött és az átcsapás csak végleg diadalra segítette. Magát az átcsapás művészetét egy ember képviselte igazában: *Louis David*.

A merkantilista-feudális szellemi élet minden területét görög-római hatások járták át. De a feudális merkantilizmust megelőzte a városi kispolgárság kifejlődése, melynek szintén megvolt a maga szellemi élete. A feudális terménygazdálkodás, a középkor lebomlásával a kialakuló városi kispolgárság egy, a naturalizmus felé hajló irodalmat és művészetet hozott létre, melyet késői gótikának neveznek az idealista „szellemtörténészek“ és sehogysem tudnak összeegyeztetni azzal a transzcendentizmussal, amit ők tulzottan magyaráznak bele a gótikába. Kezdetben maga a reformáció is (a középkori polgárság előretörésének vallásos vetülete) harcos lendülettel támadt a közönségétől idegen tudományra: Luther „Asztali Beszélései“-ben asztalhoz nem illő invektívákkal támadta Platont és Aristotelest, Holbein olyan metszetet is készített, melyen Luther a két filozófust egy sűrűdörbe rugja. Melancthon klasszikus hagyományokba kapcsolódva megteremtette a protestantizmus skolasztikáját. A merkantilizmus létrehozta a feudalizmus és a középkori polgárságból megszületett „nagypolgárság“ érdekszövetségét, melynek harmónikus-optimista filozófiáját Leibniz alkotta meg. Az uralkodó merkantilizmus szellemi életét a „szellemtörténészek“ megint tisztára formai szempontokból barokknak nevezik. A „barokk“ filozófia, irodalom és művészet „udvari“ szellemi mozgalom volt. A filozófiának, művészetnek és irodalomnak egy, (a saját használatára készült) klasszikus kaptafára való huzása. A reformáció kora Németországban polgári költőket termelt, pl.: Sebastian Brandtot, aki prózára írta át, népkönyvek számára, a középkori feudális eposzokat és létrehozott eredeti polgári tendenciájú történeteket is. Mindez azonban háttérbe szorult a merkantilizmus: az udvari költők, a nyelvképző társaságok, az akadémiák korában. A renaissance esztétikája, mely (részben ellentétben a középkori feudalizmussal; pl. a francia és német humanizmus) a termelés fokozásával, a piacok hódításával megszülető polgári nacionalizmus szellemi kifejezésére kezdte szabni a klasszikus esztétikai kaptafákat (hiszen például a feudális romantikával és gótikával egybevetve a francia „városközösségek“ gótikájának realizmusa a klasszikus művészet maradványain épült) most harci eszközzé vált az alsóbb rétegek megvetett művészetével szemben. A 17. században egy feudális nyelvtisztító úgy ítélte a középkori irodalomról

hogy az „inkább gótikus volt, mint francia.“ Az osztályellentét így bujik nacionalista köntösbe. A feudális klasszicizáló tragédia például a német Opitz költészettana szerint csak a nagyurak ügyeit tárgyalhatja. A 18. század elején a liberális Shaftesbury is ilyesmiket tanított a tragédiáról. A francia polgári költők és esztétikusok (például Boileau és Racine) az udvar részére alkotnak és klasszikus jelmezbe bujtatják a felső tizezer egykorú élményeit. Poussin és Claude Lorrain klasszikus témákat festenek és klasszikus kompozíciókat nyújtanak. Hol vagyunk már a középkor végének naturalizmusától!

De a merkantilista feudalizmus lába alól kezd kicsuszni a talaj. A Claude Lorrain és Watteau formájában lecsapódó élethangulat csodálatlanul mutatja a rendszer lebomlását: a világ az ő képeiken elveszti anyagszerűségét, kezd léttelen, színes görögtűzzé válni. Watteau figuráin már ott ül a feudális merkantilizmus facies hippocraticája. A társadalom és művészete behajózik Cythere szigetére. A felbomló társadalmak utolsó, nemi menedéke integet. A „barokk“ művészi fejlődés elején Rubens áll, a végén Fragonard és Watteau. Az ő erotikájuk közti különbség (az egyik életerős, a másik kettő vérszegény és ideges) a feudális merkantilizmus pusztulásának lázgörbéje.

Összefoglalóan mondhatjuk, hogy a középkori feudalizmus bukása után az egész szellemi élet az antik szellemi élet jegyében állott: gondolkodásbeli, izlésbeli, művészi és irodalmi normák tekintetében. Ezek ellen a normák ellen folyt harc, mint a társadalmi harcok valóságának esztétikai árnyjátéka, ilyen volt például Franciaországban a Querelle des Anciens et Modernes. Ha a forrásokat tanulmányozzuk, megtaláljuk az esztétikai harcok termelési-társadalmi alapját. A modernnek, hogy kimutassák a modern idők fölényét az antik világgal szemben, mint erős érvre, az újfajta szövőszékekre is hivatkoznak. (Perrault). De ezek a harcok még nem voltak és nem is lehettek teljesen tudatos és meg nem alkuvó küzdelmek. Maga Lessing is, a német polgárság előretörésének egyszerű alakja, a modern shakespearei drámát még menteni, még összeegyeztetni igyekszik a klasszikus esztétikával. Goethe és Schiller „harcos“ (vagyis polgári) ifjúságuk után klasszikus nagypolgári-feudális maszkot öltönek. A polgári esztétikai életérzés számára a klasszicizmus jó takaró volt: eltakarta, megszüpítette ennek az életnek igazi alapjait.

*

A francia forradalom esztétikai szempontból azért volt döntő jelentőségű, mert olyan rétegeket segített politikai jelentőségre, melyek nem rendelkeztek klasszikus műveltséggel és olyasmit kértek a művészettől, ami nem követelt a közönségtől klasszikus előtanulmányokat. Ilyen rétegek azelőtt is voltak és volt is művészetük, de ez sohasem tudta vezető szerepét megőrizni. A francia forradalom után az ideig-óráig olykor föllükerekedő klasszicizáló művészet (a feudálisokkal kiegyező és hozzájuk hasonlítani kívánó nagypolgárság művészete) pedig sohasem tudott többé vezető szerepre jutni, hanem vértelen, sovány és alaptalan maradt. A fenti megállapításnak az sem mond ellent, hogy magának az átcsapásnak a művészete szintén klasszicizáló volt. A polgári gazdasági rendszer legnagyobb kutatója rámutatott már arra, hogy azért az ideálért, amiért a francia és előtte az angol forradalom küzdött, a harc igazi céljától idegen ösztönző példákra volt szüksége a harcosoknak: Cromwell idejében a bib-

Mára, Robespierre idejében egy stilizált római történelemre.

*

XIV. Lajos korában a művészetek Colbert befolyása alá kerültek. Klasszicizáló tendenciák, udvari művészet, a napkirály stilizált dicsőítése. A kor esztétikai jelszava, a *raison*, tulajdonképpen államraisonsot jelent. Mindennek alkalmazkodnia kell egy konvencióhoz, mely kiküszöböli a szellemi jelenségekből azt, ami bántó lehet az udvari fülekre és (öntudatlanul!) a társadalmi rendre. Más a helyzet XV. és XVI. Lajos idejében. 1737 óta szabályosan megismétlődnek a szalonok (a festők megszabadultak ez egyes vevőktől) és a művészetek polgári közönsége mind nagyobb súlyra tesz szert. A művészet nagyjában két tendenciát követ.

Az egyik a Boucherk, a Fragonardok művészete. (Ezeket a neveket csak jellemzésül írjuk ide és nem is gondolhatunk arra, hogy kimerítő és részletes művészettörténeti beszámolót nyujtsunk.) Erótikus témák, buja vonalak, nemi légkör, fülledt boudoir-illat, klasszikus reminiscenciák, olyan testek, tájak és mindenféle rekvizitumok, melyek körvonalai sohasem szögben, hanem hullámvonalakban találkoznak. Így ír például Diderot, aki pedig a klasszikus Poussint értékelte a legjobban, az 1765. évi szalonban Boucherről: „Nem tudom, hogy mit mondjak erről az emberről. Az izlés, a szín, a kompozíció, a karakterek, a kifejezés, a rajz degradációja lépésről-lépésre követte az erkölcsök megromlását. Ugyan mit is vehetne a vászonra ez a művész? Azt, ami a képzeletében van; és mi lehet egy olyan ember képzeletében, aki a legalsóbbrendű prostituáltakkal tölti életét?... Merem állítani, hogy egy egész mezőn nem lehet megtalálni egyetlen fűszálat sem, amit festett..., merem állítani, hogy a gyöngédség, tisztesség, ártatlanság és egyszerűség eszméi majdnem idegenek lettek a számára...”

Ezzel szemben felülkerekedik a *szentimentális* polgári művészet: Chardin és Greuze. Holland hatások. Chardin kispolgári csendéletei anyagszerűségükkel, a tér erőteljes hangsúlyozásával átmenetet jelentenek Cezanne felé. „Zsáner“-képei: Szorgos Anya, Asztali Áldás és Greuze hasonló képei: Apai átok, Flusai lakodalom, stb. jelzik, hogy megszületett, erőre kapott, harcossá vált egy olyan polgári réteg, mely az uralkodó erotikus élethangulattal szemben szentimentális élethangulatát szegezi. Goldsmith, Rousseau, a fiatal Goethe, a fiatal Kazinczy nevei jelzik ennek az izlésnek előrehaladását. Werthernek nemcsak belső szentimentális kalandjai vannak; polgári származása miatt egy főúri társaságból is kiutasítják.

*

Magának az átcsapásnak a művészete valóban Louis David nevéhez fűződik. Ez a művészet arra szolgált, hogy lelkesítsen, erőt öntsön és az átcsapással járó áldozatokra edze a harcosokat. Merev, puritán, dísztelen ez a pár a forradalmi kép; se hus, se zsirpárna, csak izom. Se domborulat, se hajlat, csak éles szöglet. De éles szöglet a témában is. Se csendélet, se szentimentalizmus. Hanem „római“ elszántság: a Horatiusok esküje. Fentebb idéztük azt a mélyreható megállapítást, hogy bizonyos átcsapásoknak maszkokra volt szükségük, hogy elleplezzék és önmaguk előtt is elrejtseik küzdelmeik igazi céljait. (De, akik tulajdonképpen megharcolták a harcot, azok messzire estek minden művészettől.) *Ezért* ömlött el az egész francia forradalmon a „római“ elszántság hatása. És művészi kifejezését megtalálta Dávidban. Dávid nagyságára vallanak történelmi képei:

a Labdaházi Eskü és a Meggyilkolt Marat. Példát mutatott arra, hogy az igazi művész, aki a dinamikus valóságba kapcsolódik, igenis, témákat fest. Impotens esztétikusok, megalkuvó művészek menekülnek a „téma“ elől. A nagy művész, aki legmélyebben forr össze a valóság változásával, a legművészbibb, közvetlen kifejezésre juttatja a változást. David művészi és emberi tragédiája logikus következménye volt a forradalom alakulásának. A hatalomra került rétegeknek, a francia textiliparnak Napoleonra volt szüksége, Napoleonnak Dávidra és Dávid fölfelé bukott. Megkezdte a rosszhiszemű stilizálást. Napoleon a modernizálódó ipar és kereskedelem diktátora, mint római cézár.

*

De David művészetén kívül mást is termett az átcsapás. Kezdetben ugyancsak a történelmi festészet vonzotta a közönséget, mely még közreműködött az átalakulásban, így a *Société républicaine des arts* egy ülésén a III. év Germinal havában, a festő Wicar és Lebrun és Esprecieux polgártársak „követelték azzal az ürüggyel, hogy egy tájkép, nem hathat az erkölcsökre“ és „nem mond semmit sem a léleknek“, hogy a tájképfestőket küldjék a manufaktúrákba zsánerfestő cimboráik társaságába és hogy minden idetartozó képet zárjanak ki az akkor keletkezőben lévő Muzéumból“. A *Lettres critiques et philosophiques sur le salon de 1796* szerzője nem szolt a „tájképekről“, mert „ez olyan zsáner, amelynek nem is volna szabad léteznie“.

De mégis festettek tájképeket. A klasszicizmus utóhadai, pl. Valenciennes, ilyeneket ajánlottak: „Töltsön el bennünket a költők, különösen Homeros, Vergilius, Theokritos olvasása, elmélkedjünk ezeken... és csukjuk be a szemünket.“ Valenciennes a Szépművészetek Iskolájának perspektíva tanára volt.

De felvonultak a realista előőrsök is. Műlkritikusok, mint Girodet, Amaury-Duval, Gault de Saint-Germain nem a mesterek utánzását, hanem a helyszíni tanulmányokat, a *valóság megismerését követelték*. Ezt várta a festőktől az a közönség is, mely (mint a történelmi esemény igazi győztese) politikailag felülkerekedett és társadalmi szerephez jutott. Ezek a kis és nagyiparosok, kereskedők, bankárok, fezőrök, hadseregszállítók nem értettek és nem is érdeklődtek a klasszikus ókor iránt sem a művészetben, sem az irodalomban. (A fejlődő ujságírás — mint már Lanson rámutatott, de rosszalólag — kirántotta az irodalomban a klasszikus stilizálás alól a talajt.) A sztoikus hősiesség ideje elmúlt, új aranykor virradt a társadalomra. Babeuf jövőbelátó feje a fűrészporba hullott, a tisztos citoyensek keresni akartak és élvezni akarták az életet.

Ez a közönség mindjobban a tájképek iránt kezdett érdeklődni. 1791-1814 között a szalonokra küldött képek egynegyede tájkép. 1806-tól kezdve a kompozíciós (vagyis klasszikus) tájkép háttérbe szorul. 1798-tól kezdve már olyan képeket is küldenek a szalonokra, melyeken megjelölik, hogy „természet után“ készültek. A tájképek fele francia tájat, nagyobb részt Párizs környékét ábrázolja.

Az új tájképfestők közül említsük meg a kevésbé méltányolt *Georges Michelt* (1763-1843), aki „montmartrei táj“-a érdekes összehasonlításokra ad alkalmat. Levegős, roppant mozgási lehetőségeket nyújtó képen a fák, mintegy ledőlnek, az előtér malma eltörpül a végtelen horizontba tartó uton.

Ez a térérzék szimbolizálja a XIX. század elejét. A végét Van Gogh és Cézanne térérzéke mutatja meg. A zsúfolt, fölfelé emelkedő világ, mely megsemmisíti, elfojtja a mozgási lehetőségeket.

Az a realizmus, mely a francia forradalommal uralkodóvá vált, majdnem teljes egészében polgári maradt. A romantikus festők, pl. Théodore Rousseau csak közvetve, a természet drámáin át érzékeltetik a társadalmi küzdelmeket. (Ezek közé tartozik Paál László is.) Delacroix is csak egyetlen közvetlen képet alkotott a társadalmi mozgásról, sőt még közvetlenül sem tükrözte, hanem a történelembe és az exotikumba menekült. A nagy Daumier (bár patétikus) társtalánul áll a XIX. század festészetében. Az impresszionisták egyéni érzékletekre bontották fel a világ valóságát. A fiatal Van Gogh valóban dialektikus művészetet alkotott. Az ő naturalizmusa a társadalom alapvető osztályrétegződését érvényre juttatja. A messze kiemelkedő Cézanne legalább a világ valóságát ábrázolta tökéletesen. Ő képviselte tulajdonképpen a francia forradalom előtti feltörekvő realizmus folytatását és valóban milyen forradalminak tűnt fel művészete abban a korban, melynek művészete tanácsosabbnak látta, hogy a fenyegető valóság elől visszahuzodjon és a forma jegét aszalja. A dialektikus realizmus azonban a vallóssággal birkózik meg, realizmusa nem sztatikus és l'art pour l'art, hanem dinamikus és harcos. (Varga Kálmán)

ROMAIN ROLLAND: ROBESPIERRE

(A Montmorency oldalán, Thermidor 7.-én (1794 július 25). Égő késődélután. A színpad jobb háttéréből indulva egy ut, hegyesszögben metszi a színt bal felé, majd enyhe lejtéssel a színt jobb előterében enyészik el. A háttér hegygerince előtt, mely nyilvánvalóan uralkodik a völgy fölött, hatalmas síkság terül el s távol, a völgy mélyén ernyesztő hőségben zsufolódik Páris: néhány pontja visszaveri a nyugvó nap ferde sugarait. Balra néhány méterrel tölgyfák szegélyezik az utat, erdő széle, melybe keskeny ösvény vezet.

Robespierre jobbról élénk léptekkel jön fel, kalapja a hóna alatt. Megáll pihenni a tetőn. Nézi a tájat és a megtett utat. Kimerülten, elkáprázva lecsukja szemét.)

ROBESPIERRE: Forró nap!... Ha lecsukom szemeim, vöröset látok... Szédülök. (Leül a lejtőn, balra a fák árnyékába. Simon Duplay hangja hallatszik, aki szóútja, anélkül, hogy megnevezné: „Hé!... Hé!...”) Felvezettem te tőrőmet. Gyötrődik... A derék Simon nem akar tagítani egyetlen lépésre sem... Eh' hadd keressen!... Szükségünk van rá hogy egyedül találkozzunk Istenünkkel és a Természettel... hogy megszabaduljunk néhány órára a nagyváros mérgezett légkörétől... (Mutatja fejével) ...Még egy ilyen derék ember jelenléte is, mint amilyen Simon, tulságosan visszavezeti gondolatunkat az emberi nemhez, ahova sorsunk vettett, az örületnek és gagságnak ehhez a szennycsatornájához... Egy óra feledés!... Megtehetjük ezt a csatában?... Forog a fejem... Tul gyorsan jöttem fel ebben a napsütésben... (Lecsukja szemét)... Milyen kedvesek e helyek emlékeimnek! Hányszor jöttem ide vissza gondolatban, keresve elilliant békémet és önbizalmamat... s annak a napnak fényét, melynek sugarait még most, tizenegy év után is itt őrzöm pilláim alatt!... (Egy pillá-

natra elhallgat.) Még husz éves sem voltam. Ezekben a helyeken találkoztam az öreg Rousseauval. Semmi sem változott. Csak a fák nőttek meg: ez kis cserjés volt akkor. Pacsirtát hallottunk az ég felé szállni, mint most... *(A továbbiak alatt zárva tartja szemeit.)* Itt voltam, ezen a helyen... Szemben velem, az uton, melyet megmásztam, láttam jönni a filozófust. Egyedül volt, kalap nélkül s kissé meggörnyedve egy csokor virágot hozott. Le-lehajolt fűvészkedni és félhangon beszélt önmagához... *(Amint Robespierre beszél, az uton egy Rousseau tartását és vonásait idéző alak jön fel, aki megismétli a játékot és mozdulatokat, melyeket Robespierre leír. De ezt Robespierre nem látja, lecsukott szemmel, félhangon folytatja álmódosását.)*... Egyáltalán nem vett észre, el volt merülve magános álmódosásaiba. S én, aki első látásra felismertem, megilletődve, bémultan álltam... Megállt a csúcson szemlélődni... Aztán botjára támaszkodva ismét elindult az ösvény felé, mely átszeli az erdőt. Amint elment mellett, rám emelte szemeit, puha, barna bagolyszemeit, melyekről úgy tetszett, nagyon mélyre látnak s szemeim mélyére tekintett...

(Ebben a pillanatban Robespierre felnyitja szemeit s egy alakot lát maga előtt, aki nézi... néhány másodpercnyi mozdulatlan csend... s aki el-tűnik: az alak megindul az erdőbe vezető ösvény felé és elenyészik... Robespierre kővémeredten még néhány másodpercig mozdulatlanul áll, aztán kiáltani akar, kezeit torkához emeli, nyugtalankodik, végül sikerül kiáltania.) Simon! *(Simon hangja távolról, majd egyre közelebről felel: végül megérkezik ő maga, a jobboldali uton a háttérből sietősen bicogva.)*

SIMON DUPLAY: Végre megtalálalak Maximilien! Hogyan vezethetél félre? Elhiheted, hogy igen rossz érzéseket okoztál nekem! *(Észreveszi Robespierre különös dultságát.)* De mi van veled?... reszketsz... tekinteted tévelygő... Mit keresel?... Mi történt veled?

ROBESPIERRE *(uralkodik magán)*: Nem láttál most itt elmenni az uton?...

SIMON: Kit?... Nem láttam semmit... De! Elöttem egy sétálót...

ROBESPIERRE: Milyen volt?

SIMON: Nem jegyeztem meg... Nem gondoltam csak rád, nem figyeltem semmi másra... Egyébként is csak a hátát láthattam... Igen, most már emlékszem... Idősebbnek látszott. Régi divat szerint volt öltözve... Azt hiszem... Beszéltek nekem a faluban egy öreg száműzöttről, aki rejtőzködik, egy filozófusról, aki a Caritat csoporthoz és Rolland asszonyhoz... Vele találkoztál?... Megyek jelt adni... Merre párolgott el?

ROBESPIERRE *(intéssel visszatartja)*: Hagyd!... Add a karodat!... Szédülök...

SIMON: Ül le oda! *(Egy levágott fatörzs felé vezeti az árnyékba.)* Pihenj!... Hónapokig tartó szobában ülés után, a nap az oka... Égeti a mezőket.

ROBESPIERRE *(lecsukott szemekkel)*: Nap, mely feliszod a föld lázát, ha felihatná az életet is! Ezt a rossz álmot...

SIMON: Mit mondasz?

ROBESPIERRE: Az élet... Mit csináltam én?... Lehetetlenség! Azt kell mondanom inkább: mit csinált az élet belőlem? Mert ez nem az, amit akartam.

SIMON: Ki tudott náladnál egyenesebben célja felé haladni?

ROBESPIERRE: „Egy forradalomban, Simon, nem juthatunk ilyen

messzire csak akkor, ha nem tudjuk, hova megyünk.“

SIMON: Te nem az az ember vagy, aki ne tudná.

ROBESPIERRE: Igen, nem igaz? Én nem azok közül való vagyok, akik boldogan élnek egyik napról a másikra, a szüntelen előrelátás és folytonos emlékezés betegsége nélkül... És mégis! „A dolgok ereje, Simon lehet, olyan eredményekhez vezet bennünket, amelyekre nem gondoltunk.“¹

SIMON: Mire gondolsz?

ROBESPIERRE: Ifjúkori bálványomra, mesteremre és társamra, Rousseaura gondolok. Mintha hallanám, amint mondja, hogy semmi itt fenn nem ér annyit, hogy emberi vérrel vásárolják meg s hogy egyetlen ember vére értékesebb, mint az egész emberiség szabadsága.

SIMON: Azt hiszed?

ROBESPIERRE: Azt hittem. Ezek a szép szavak egykor bevésődtek szívembe. Megesküdtem, hogy megírom a magam törvényét s kényszerítem az embereket, hogy jóváhagyják. Ezelőtt három évvel nem én jelentettem ki, hogy ha a törvények vérontáshoz vezetnek, ha kegyetlen látványosságot, összezuzott hullákat tárnak a nép elé, akkor elmoassák a polgárok lelkében az igaz és igazságtalan eszméit s kegyetlen előítéleteket csiráztatnak ki a társadalomban, melyek azután újabb rosszra vezetnek?

SIMON: Ki tévedett hát? Ellentmondasz önmagadnak?

ROBESPIERRE: Nem mondok ellent. A dolgok ereje döntött ellenemre. Így kellett lennie. Azt tettem, amit parancsolt. De nagyon keserves eszközének lenni.

SIMON: Ha így kell lennie, nincs más mit tenni, mint a Köztársaság érdekében engedelmeskedni és minden jól van.

ROBESPIERRE: Te mint katona beszélsz, Simon: te boldog vagy. Te átháritod felelősséged a vezetőre. De a vezető azt senkivel sem oszthatja meg. Neki alaposan kell megvizsgálni és megragadni a tettek rendjét. S ez a rend nincs a szívünk mélyére írva. Kivülről kényszerítik ránk. Napról-napra kell bontogatni az események kigyozó csomóját, napról napra változni, alkalmazkodni a pillanat lehetőségeihez: ezek az engesztelhetetlen sors gyűrűi. Nem térhetünk ki előlük. S mikor látjuk, hogy a végzet mi-vé tett bennünket, milyen dolgok véghezvitelére kényszerített, elrémülve kérdezzük, mit követel majd tőlünk holnap.

SIMON: Fáradt vagy, kételkedsz magadban, Maximilien. De mi nem kételkedünk benned. Erősítsd meg magad!

ROBESPIERRE: Jó barátaim!... Valóban egy pillanatra elfáradtam. S ez az iménti találkozás...

SIMON: Milyen találkozás?

ROBESPIERRE: Semmi... Elmult... Simon, ez is muljon el számodra! Felejts el mindent, amit mondtam... Örüljünk a mezők békéjének, a nyugvó nap vörös aranyának, ennek a kitárulkozó fénynek, mielőtt az éjszakával visszamennénk a vad arénába, mely vár reánk.

SIMON: Még mindig beszélni akarsz holnap a gyűlésen?

ROBESPIERRE: Beszélnem kell.

SIMON: Légy okos!

ROBESPIERRE: Az igazságnak és erénynek egyáltalán nincsenek eszközei az örökösre.

1. Robespierre eredeti beszéde.

SIMON: Ne törd meg a fegyverszünetet, amit Saint-Just kötött számodra.

ROBESPIERRE: Senki sem köthet nevemben. Én nem kötöttem fegyverszünetet az árulással.

SIMON: Arra számítasz, hogy a Konvent követni fog?

ROBESPIERRE: Meghallgat. A többi az istenekre tartozik.

SIMON: Kevés bizalmam van az istenekben. Jobban szeretném, ha hagynád, hogy jó fegyveres védelmet szervezzünk számodra.

ROBESPIERRE: Megtiltom. Ez azt jelentené, hogy igazak a diktatúrával való vádaskodások. Az egyetlen diktatura, melyet gyakorolni akarok, az igazság ereje. Nincs más fegyverem, csak adott szavam.

SIMON: Semmiről nem tudsz, ami titokban ellened készül?

ROBESPIERRE: Ismerem az összeesküvés minden részletét. De két lehetőség van: vagy széttöröm és kitergegetem az ország szeme elé, vagy nem érdemes a dolgok olyan rendjében élni tovább, ahol hazugság az igazságszolgáltatás. Holnap felhívom az összes pártok becsületes embereit s a pártunkivülieket. Rajtuk áll, hogy válaszoljanak!

SIMON: Jobban szeretném, ha a népre támaszkodnál.

ROBESPIERRE: Nem szüntem meg ihletődni belőle. Ez az erőm.

SIMON: Egészen biztosan tudod, hogy veled tart?

ROBESPIERRE: Én vele tartok. Ha megtagad, magát tagadja meg. Ha megtagadja magát, nem létezik számomra. Akkor hiába éltünk. De az utolsó erőmig harcolni fogok.

SIMON: Vissza kell térnünk. Mindjárt indul vissza a kocsij Párizs felé. Menjünk le az állomáshoz.

ROBESPIERRE: Nem az a fehér ház az, ami ide látszik?

SIMON: De igen. És ott az út, amerről a kocsinak jönnie kell.

ROBESPIERRE: Akkor pár lépés az egész. Menj előre, foglalj helyeket, én még itt maradok pár percig. Semmit sem akarok elveszteni, amit ettől a szép alkonyattól kaphatok. Hivj, ha itt az ideje.

SIMON: Erre az öregasszonyra bizlak, aki itt jön. *(Egy öregasszonyra mutat, aki hátikosárral jön fel. Simon a szín jobb előterében futó uton megy el. Az öregasszony leül a fatörzsre, közel Robespierrehez.)*

ÖREGASSZONY: Ugy-e, polgártárs, tisztességgel szólva, letehetem magam melléd?

ROBESPIERRE: Üljön le anyám! Nehéz a kosara. Tegye le pár percre.

ÖREGASSZONY: Nem lehet. Mikor az állat fáradt, nem fogják ki mielőtt jászolhoz eresztenék! Engem is tart a hámb. Jaj a derekam!

ROBESPIERRE: Nehéz feljönni ilyen teherrel.

ÖREGASSZONY: Én egy vén hangya vagyok, aki már megszokta cipelni terhét. S ha nem lenne hiányozna is egy kicsit.

ROBESPIERRE: Honnan jön?

ÖREGASSZONY: Lentről a mezőkről. Van egy darabka kertem, locsolnom kell a veteményeket. Ebben a nagy forróságban nem tudja az ember kielégíteni, mindig szomjasak szegények. Mindig keresnem kell, keresni és újra keresni a vizet, mely elfut a kut fenekéről. Reggeltől estig csupa lótás-futás.

ROBESPIERRE: Nincsenek gyerekei, akik segítenének?

ÖREGASSZONY: Kilenc fiut hoztam a világra. Heten helyben vannak.

ROBESPIERRE: Hol?

ÖREGASSZONY: A földben. A két legidősebbet meg elvitték, elmentek, hogy megvédjék, amit mondanak nekik, az ellenségtől. Milyen ellenségtől? Én nem tudom melyiktől, keletitől-e nyugatitól-e? Annyiféle van. Nekem egy sincs. S ha jönnek is, tőlem csak a küzködést vehetik el.

ROBESPIERRE: Nevetve beszél a küzködésről.

ÖREGASSZONY: Rég az ideje, hogy a nyomoruság meg én együtt vagyunk, ismerjük egymást és egymás arcába nevetünk.

ROBESPIERRE: Kunyhók szent bölcsesége! Irigylem érte.

ÖREGASSZONY: Ingyen neked adom fiam. Szívesen kicserélem egy tágasabb és jól berendezett házra.

ROBESPIERRE: A berendezés bizonyára sok gondot okozna, aminek híre sincs itt a természetben.

ÖREGASSZONY: Milyen természetben? Ezen a földön itt? Persze, ha te itt jársz, minden bársonyos, hogy megfogjon a hizelgő macska. De te nem ismered! Minden vetésünk klégett. Hiába dolgoztunk.

ROBESPIERRE: Szegény asszony, a maga sorsa nehéz. Az enyém sem sokkal könnyebb. Csak az a vigaszunk, hogy semmi sem vész el erőfeszítéseinkből. Egy Legfelsőbb Lény vigyáz reánk.

ÖREGASSZONY: A jó Isten ezen a nyáron aludt egyet, Szokása. Ez nem zuglódás. Öregedik. Eleget dolgozott. Mindenki a maga során.

ROBESPIERRE: Mi az anyám, maga nem hisz?

ÖREGASSZONY: Én nem tudok semmit. Nem ellenkezem. Hihetünk is, az sem rossz. De hogy a gazda mindig ott legyen, azt hiszem jobb gazda nélkül dolgozni! Biztos, hogy a munka elkészül.

ROBESPIERRE: De a küzködésben a halhatatlan lélek szebb életének gondolata nem kárpótol-e minden szenvedésért?

ÖREGASSZONY: Egy jó álom is jó. Én nem siránkozom. A számadásom kész, alkalmazkodom az élethez. De vég helyett, hogy ujrakezdje, itt az ifjuság. Nekik adom át kosaramat. Te talán meg akarod tartani a tiédet?

ROBESPIERRE: Nem szeretem átadni a terhet, míg a munka nincs befejezve.

ÖREGASSZONY: Ó, persze, neked nem sietős! Meg kell várni az idők végét. Én nem akarok összeharácsolni minden kinlódást. Meghagyom az utánam jövők részét az örömből is s a szomoruságból is. Egyikből is, másikkól is, melyek még sokáig megmaradnak.

ROBESPIERRE: Megkiséreltük, hogy a jövőt jobbá tegyük a jelennél.

ÖREGASSZONY: Ha csak annyit tehetnél, hogy a jelen kevésbé rossz legyen, az is elég lenne.

ROBESPIERRE: Ezért csináltuk a forradalmat.

ÖREGASSZONY: Á, hát ti csináltátok ezt a felfordulást?

ROBESPIERRE: De, polgártársnő együtt csináltuk. Mindannyian. A forradalom a mi munkánk.

ÖREGASSZONY: Nem, nem, nem elég a magamé. A tietekből én nem ismerek semmit.

ROBESPIERRE: Ó, polgártársnő, ez nem szép. Nem lehetnek érdektelenek számunkra a köz ügyei. Nem vagyunk egyedül, segítenünk kell fe-

lebarátainkat. S ezen a földön mindenki, aki küzködik, felebarátunk! Lehet az, hogy a maguk falujában közömbösen nézzék mindazt, amit a forradalom magukért tett, munkáját és harcait?

ÖREGASSZONY: Hát megtörtént, hogy a mi templomunkban is összegyűltek s a fecsegők meséltek ezt is, azt is. S néha jöttek Párizsból is cicomás urak, akik megmutatták nekünk a laterna magikát s azt mondták, hogy a világ megváltozik. Kimeresztett szemekkel vártuk. Nem látunk semmit. Elhagytuk. Nincsenek nemesek és papok. De aranyaik és tallérjaik nem a mieink. Új gazdagok jöttek, de akik szegények voltak, azok is maradtak. S hogy az igazat mondjam, nem elégedettek. A mi hátarunkban a munkások nem akarnak aratni.

ROBESPIERRE (*izgatottan*): Igen, hagyják a buzát és szónát a lábán veszni, inkább semhogy elfogadják a legmagasabb tisztességes bért, amit a Tanács megállapított. Rossz hazafiak. Az általános nehézségekre spekulálnak. De ha így folytatják, széttörjük őket s felelni fognak lázadásukért a forradalmi törvényszék előtt.

ÖREGASSZONY: Nem lehetünk el nélkülük.

ROBESPIERRE (*növekvő izgalommal*): Felhívjuk a katonaságot s ha kell hadifoglyokat alkalmazunk az aratásnál. A törvény ereje csorbíthatatlan kell, hogy maradjon.

ÖREGASSZONY: Lehet. De miért nem érettünk vannak a törvények?

ROBESPIERRE: Mindannyiunkért vannak. Mindenkinék vannak kötelezettségei.

ÖREGASSZONY: De mi úgy hisszük, jobb lenne, ha a legszegényebbeknek lenne legtöbb joguk.

ROBESPIERRE (*hirtelen megilletődve, szűiden*): Igazat beszél, én is azt hiszem... (*Megindultan*): Ó, polgártársnő, mennyire szeretnénk, rájuk, a szegényekre, érettük felépíteni a Köztársaságot! Jól tudjuk, hogy a forradalom a gazdagok részére igen gyakran csak alkalom volt meg nem engedett haszonra, harácsolásra, uzsorára, csalásra és rablásra. Nagyon jól tudjuk, hogy a forradalom igaz barátai, akik számítás nélkül csatlakoztak hozzá, a szegények, parasztok, munkások a meggazdagodottak zsákmánya. Meg akarjuk védeni őket. De lássák be, hogy az ellenségektől körülvelt Köztársaságnak áldozatokat kell kérnie tőlük, a szegényektől, barátainktól, megegyezést ezekkel a gazdagokkal, akikre szüksége van a hazának, hogy megvédhesse magát a királyok és seregek rohama ellen. Szépszerével vagy erőszakkal meg kell teremtenünk a gazdagok és szegények egységfrontját, mert ebben a pillanatban egyiküknek és másikuknak is életéről vagy haláláról van szó, az egész Franciaországról s amit alig tudunk felépíteni, a Köztársaságról!... Később, ha megmentettük a hazát, a forradalom ismét elindul. Nem egy csatát nyert már, újabbakat és nagyobbakat nyer, a népet. De előbb élni kell s hogy élhessünk, győznünk kell. Legyenek türelmesek!

ÖREGASSZONY: Én jót akarok, én nem várok semmit! Én türelmes vagyok. De ezek a többiek sietnek, annyit hallották már ezeket az ígéretek. Ahogy mondják, egy *nesze* többet ér... Nem igen hisznek az ígéretekben, amiket a párizsi urak tesznek az orruk alatt! Azt kérdezik: „Mit tesznek hát?...” Tárgyalásokkal töltik idejüket. Hogy az egyik vagy másik nyer vagy veszít, mit érünk mi azzal? Mi mindig veszítünk!

ROBESPIERRE: Maga igazságtalan, anyám. Mindent egy akalap alá vesz?

ÖREGASSZONY: Összekeverjük, nem ismerhetjük ki magunkat... Valamikor volt egy jó Marat urunk. Volt egy Robespierreünk is... De már hosszú ideje nem tesz semmit értünk.

ROBESPIERRE: Mégis beszélnek, hogy pár hónappal ezelőtt azt ígérte, hogy felosztja a szegények között a gazdagok vagyonát.

ÖREGASSZONY: Az ám... Szép ígéret!... Mit látunk belőle?

ROBESPIERRE: Lehet, hogy nem tehet meg mindent, amit szeretne.

ÖREGASSZONY: Az bizony lehet... Akkor nem igaz? — mindenki azt mondja, jobb ha a maga mezején foglalkozik s hagyja magyarázkodni a párisiakat... Nem helyes?... De mintha lesujtana?

ROBESPIERRE *(szomorúan)*: Igen, anyám, számítottam rá... Azt hittem megteremthetjük az összes becsületes emberek egyesülését...

ÖREGASSZONY: Lehet, meglesz valamikor, később... Később, fiam! Vigasztalódj!... Mi nem leszünk ott, mikor ez meglesz. De ha ez akkor lesz, mikor mi már nem leszünk, akkor nem sokat ér!... Biztos vagyok, hogy a tudat, hogy ha nélküled is, de valamikor meg lesz, elég számodra!

ROBESPIERRE *(meglepődve)*: Honnan tudja, anyám? Hát ismer?

ÖREGASSZONY: *(célzatosan)*: Lehet, hogy te magad is ismered ezt a Robespierret? *(Szívélyes megértéssel mosolyognak egymásra. Lentről Simon hangja hallatszik.)* Maximilien! *(Robespierre feláll és elmegy.)*

Függöny.

ERDÉLY ES A FELVILÁGOSODÁS

A 18. század felvilágosodása a racionalizmusból nő ki: az ész tiszteletéből, abból az emberi magatartásból, amely kétely formájában bírálat alá vesz mindent, hogy megbizonyosodjék a létező világról. A felvilágosodás gyökerei mélyen a 17. századba nyulnak, egészen Descartesig, s a francia enciklopédisták utódai és továbbvivői a cartesianus eszmének.

Descartesnak s üldözött francia filozófus társainak a protestáns Hollandia ad menedéket s azokat a könyveket is ott adják ki, amiknek a megjelenését a szigorú egyházi kezekben levő cenzura odahaza megakadályozná. Erdély protestáns teológusai is Hollandiát, sőt Angliát járják, amióta a harmincéves háború megnehezíti németországi tanulmányaikat. A Hollandiában és Angliában kibontakozó észelvű és tekintélyvel romboló presbyterianus teológia és cartesianus filozófia Erdély forrásban levő egyházi viszonyai közé könnyen beszűrődhetett s csak a zsinati vaskalappal kellett megküzdenie, míg a tulajdonképpeni Magyarországon a katolikus ellenreformáció valóságos eszmei határzárlatot jelentett számára, a középkori teológia ujravirágzását, teljes fegyverzetű ellenkonceptiót.

Mindez természetesen nem jelenti, hogy a nyugatról hozott eszméknek nem lett volna küzdelmes útja Erdélyben. Azt, amit annak idején Dávid Ferenc mondott a fejedelem előtt, hogy „kész vagyok az általam vallott igazságért mindent elszenvedni“, még igen sok haladó szellemű gondolkodónak kellett elmondania, ha nem is kellett Dávid Ferencként életével megpecsételnie. Azonban a Magyarországon uralkodó eszmei kizáró-

lagossággal szemben, Erdélyben legalább volt módja annak, aki a protestáns orthodoxia nyomására el nem hallgatott, szenvedések árán bár, megmunkálnia a talajt. Az egyházi orthodoxia legtöbbször össze volt fonódva a világi hatalommal, de szerencsére akadtak a világi urak közt fogékonyak is az új tanításra. A fiatal Bethlen Miklós gróf a későbbi kancellár már megelégedéssel számol be gyulafehérvári mesteréről, Apáczai Csere Jánosról, hogy a „poetica classis“-on „physicát, astronomiát, geographiát kezd tanítani“. Igaz, hogy — mint Bethlen Önéletírásában írja — meggyült a baja emiatt:

„minthogy theologus presbyterianus, philosophus cartesianus volt, a fejedelem előtt úgy elvádolták, hogy hallatott olyan szó akkor, tudom, de a fejedelem szájából-e vagy a vádaskodókéból, nem tudom: megérdemelné ez az Apáczai, hogy a fejevári torony tetejéből vetnék le. Ellenben Kereszturi Pál (Angliában tanult idős professzor) fiának hívja és ritka ebédje vagyok nála nélkül“.

Bethlen Miklós neki hálálkodik, hogy „rendbe vette az előbbeni chaost“, amit a részben külföldről jött, abrakadabrázó mesterek idéztek elő a fejében.

„Az ó-philosophiát az ujjal conferálván, annál nagyobb világot hozott az elmémbe, úgy hogy jómra fordult a hiábavalóságnak is a tanulása... A legszükségesebb, a világi életre... legillendőbb és gyönyörűsebb tudományokat megmutatta“.

Bethlen Miklósból a Descartesot követő Európát járó utazó válik, aki a „grand livre du monde“, a világ nagy könyvéből akarja saját tudományát, világszemléletét kialakítani. Utjában Velence, Hollandia, Párizs, a Hanza-városokon keresztül a polgári racionalizmus életvilágával ismerkedik meg és tanulságait közkinccsé teszi itthon.

Nyugateurópaig és vissza

Erdély politikai kapcsolatai a Habsburg terjeszkedést keleten is elensúlyozni akaró Franciaországgal mindig igen számosak voltak. Megkezdődik ez Zápolyai Jánosnál, tehát az önálló Erdély első napjaiban tart II. Rákóczi Ferencnek s vele együtt az önálló erdélyi fejedelemségnek letűnéséig. A protestáns diákok viszont a Franciaországot környező államokból hoznak haza francia nyelvű kulturát. Ezek a kulturális kapcsolatok akkor is fennmaradnak, amikor Rákóczi szabadságharcának elűl-tével az erdélyi rendek 1712-ben III. Károly osztrák császárnak teszik le a hűségesküt, s Erdély politikailag teljesen a Habsburgok birodalmi hatáskörébe megy át. A nyugati protestáns egyetemek segélyét élvező teológusok továbbra is Svájcba, Hollandiába utaznak, mégha ehhez külön engedélyre is van szükség s leveleik, elbeszéléseik idehaza széles rétegekhez juttatják el Nyugateurópa nagy szellemi vajadásának híreit.

Az egyházi vonzalom és a cartesianus szellem hagyományt teremt Erdély protestáns főurai körében is a nyugateurópai tanulmányutak iránt, amik sohasem maradnak eszmei hatások nélkül.

„Még tsetsemő koromban belém rögzödvén az idegen országok látására való vágyódás, — írja Teleki József gróf naplójában a XVIII. század derekán — ezen indulat az idővel és a tisztességes tanulmányokban való szaporodással nevelkedett bennem azért kivált, hogy azokat a tudományokat, melyeket Hazámba meg kóstoltam idegen ország Akadémiákban jobban tökéletességre vihetni reményltem“.

Erről a hagyományról emlékezik meg Kazinczy az Erdélyi Levelekben:

„Az erdélyiek, hiven a szokáshoz, úgy hitték, hogy még mindig van valamely hiánya nevelésöknök, ha gyermekeiket a külföldre ki nem küldik, amit mi igen kis számban cselekvünk. Az erdélyiek így, ha nem tanultak is, láttak, hallottak, könyveket hoztak haza, olykor rezeket, metszett köveket; fitogtatásul talán magokra nézve, de másoknak nagy hasznokra“.

A nyugateurópai szellemnek ezeken az utazásokon kívül van egy másik, közvetett útja is: Bécs. Mária Teréziának gondja van reá, hogy udvarába csalogassa, megjuhásztassa s lehetőleg katholizálja az erdélyi protestáns főurakat. Az arisztokráciát követik a nemesi családok ivadékai, akik a főkörmányszék, erdélyi udvari kancellária vagy a hadsereg körében kapnak magasabb hivatalt. Bécs azonban Mária Terézia életének második felében már teljesen franciás műveltségű. A főúri szalonok a francia felvilágosodás eszméinek hódolnak s így Bécs még a német nyelv térhódításával sem jelent ebben a korban Erdély számára német hatást. Franciás szellemet közvetítenek a nemességen kívül a polgári tisztviselők, kereskedők, diákok is, akik mind sűrűbben fordulnak meg a birodalom fővárosában. Erdély Franciaországnak nemcsak eszméi, hanem társadalmi forrongásával is kapcsolatba kerül a francia háborúk alkalmával, Mária Terézia örökösödési háborútól egészen az európai fejedelmeknek a győztes francia forradalom ellen fellépő szövetségéig. Ezekben a háborúkban a székely határőrök a legtávolabb eső pontokon harcolnak s a látottakat, hallottakat haza hozzák immár a föld népének.

A könyvek útja

A felvilágosodás korának eszméit elsősorban a külföldi könyvek plántálják át a hazai talajba. Hogy mily nehézségek árán jutnak el ide ezek a könyvek, arról egy angol utleírás szerzője a következőkben számol be:

„Bécsbe érve a postakocsisok egyenesen a vámhoz visznek, ahol a csomagod a legaprólékosabb vizsgálatnak vetik alá; lehetetlen jó szóval, vagy akár pénzzel kivonni magad ez alól. Mivel nem találtak a mienkben semmi csempészárut, egyenesen a lakásunkra hozták, kivéve a könyveinket, amiket magunknál tartottak, hogy kedvükre kivizsgálhassák s csak néhány nap múlva azután kaptuk vissza. A császárnő határozott rendeletet adott ki, hogy semmiféle vallástalan, szabados vagy az erkölcsök ellen való mű ne jöhessen be államaiba, vagy ne kerülhessen alattvalói kezébe: Mohamedet magát inkább elszenvédnek Bécsben, mint az ilyenfajta könyveket“.

A „Bücher Polizey“, a könyvvendőrség jegyzéket vezet a tiltott könyvekről. Jellemző, hogy 1777-ben magát e könyvjegyzéket, a Catalogus librorum prohibitorumot is besorozzák a tiltott könyvek közé, mert észrevették, hogy kitűnő tájékoztatója mindazoknak, akik csempészés útján szerzik be könyvszükségletüket. A jegyzékbe fölvetett könyvek több, mint háromnegyede francia nyelvű vagy franciából fordított s elsőik közt szerepelnek köztük Voltaire és Rousseau művei.

II. József uralkodásának kezdetén nagy mértékben enyhíti ezt a helyzetet. 1781-ben meglehetősen szabadelvű sajtórendeletet ad ki, amelynek harmadik pontjában eddig szokatlan dolgokat olvashattak alattvalói:

„Bírálatok, hacsak nem gunyiratok, bárkit is érjenek és az ország fejedelmétől az utolsóig, különösen akkor, ha a szerző a maga nevét kinyomatja s ezáltal a dolog valóságára felől jótállást vállal magára, — nem tilthatók el, mert minden igazságszerető embernek örülnie kell, ha az igazság ezen az úton tudomására jut“.

Ez az abszolutizmuson esett hézag elég volt ahhoz, hogy a francia eredetű nyomtatványok behozatala, valamint fordításaik kiadása Erdélyben is nagy mértékben fellendüljön. Már a rendelet megjelenésének évében

a kolozsvári református kollégium nyomdája a kiadott kilenc könyv közül öt francia fordításról számolhat be.

A francia szellem erdélyi tüzhelyei

Ami azelőtt ritka esemény volt, a főurak gazdag könyvtárakat állítanak össze, legtöbbször Bécs utján. Az erdélyi Teleki grófok azonban közvetlenül svájci és franciaországi utjukon szerzik be könyveiket. A marosvásárhelyi Teleki-théka ma is a maga eredeti összeválogatásában mutatja be egy XVIII. századbeli könyvkedvelő főúr könyvtárát, amelynek negyvenezer kötete nagyobb részében a francia felvilágosodás műveiből tevődik össze. Négyéves tanulmányút eredménye ez, amelyet gróf Teleki Sámuel a későbbi kancellár Baselben, Utrechtben, Leidenben, Párizsban tett meg, kora irodalmi és tudományos életével sűrű kapcsolatban. A Teleki-théka ma már inkább csak a tudományos kutatókat vonza, de alapításának korában könyvei még az újdonság erejével hatottak, s így jelentős társadalmi szerepet töltött be.

A Telekiek nem álltak egyedül Erdélyben. Gróf Haller Gáborról Kazinczy Ferenc írja, hogy ugrai kastélyában „fél-magyar, fél-francia“ könyvtárat rendezett be magának. „A franciául olvasók innen szedik, amire szükségük van, s minden felé Erdélyben“. (Erdélyi Levelek). A református kollégiumi könyvtárak szintén élénk kapcsolatba kerülnek a nyugateurópai közélettel. A főuri adományokon kívül (Teleki József Colmarból juttat egy küldeményt a nagyenyedi kollégiumnak) a külföldön járt papok is jórészt a kollégiumokra hagyják magánkönyvtáraikat. A marosvásárhelyi református kollégium könyvtárának állományából egy multszázad közepi kimutatás 1400 francia kötetről számol be.

E kollégium már 1764-től kezdve gondoskodik a francia nyelv tanításáról is, s példáját valószínűleg más tanintézetek is követik. A francia nyelv tanítói közt szerepel 1775-től 1792-ig a francia hugenotta származású Hauchard Izsák. S hogy nem eredménytelenül folyt a francia nyelvű oktatás, ezt igazolja Bod Péter évődése: „Erdélyben ma holnap még a román gyerek is franciául sir bölcsőjében.“

A nyugati szellemi kapcsolatok fellelhetők a katolikus lyceumokban is, különösen a piaristáknál, akiknek pedagógiai és filozófiai érdeklődése a francia Port-Royal felé fordul s akiknek széleskörű tájékozódására jellemző Bolla Márton kolozsvári rendtagjuk felterjesztése 1786-ban a királyi főkegyelmszékhez. Bolla Márton előadja, hogy „neki kötelességévé van téve, hogy az újabb történetet hallgatóinak adja elő, de annak eszközei, az újságok megszerzésére, költség nem adatott s ő, csekély fizetéséből, egy-két szükségesebbet csak nagy önmegtadással járatott, kérte tehát a multban erre tett költségei megtérítését s jövőre költség utalványozását; mert a mai kor történetét könyvekből megtanulni nem lehet; az újságnak pedig tudni kell, mi történik jelenben, nemcsak hazánkban és az osztrák örökös tartományokban, hanem más országokban is; ez általános eseményekből kell megismernie a század szellemét s a jelenkor embereinek gondolkodás és cselekvésmódját, amit a tanár csak a többféle újságok egytámassal összehasonlításából taníthat meg s csak ez uton választhatja el a valót és helyest a műveltebb nemzetek törekvései közül“.

Szabadkőművesség

Azok a titkos, meg féltitkos „szabadkőműves“ társaságok, amelyek a kor felvilágosult gondolkodóinak adtak találkozót, szintén fontos szere-

pet játszottak a korabeli magyar közvélemény átformálásában, összekötve a nemesi társadalom s a születő polgári rétegek haladóbb elemeit. A szabadkőművesség még sem tudta a 18. században azt a szerepet betölteni nálunk, amit másutt betöltött a nemzeti polgárosodás útján. A 18. század szabadkőműveshálózata magyar földön is bécsi központtal és bécsi mintára épül ki s nem tudja levetni sem a bénító udvari gyámkodás hatását, sem a sajtóságos bécsi osztrák szellemet.

Bécsben már az első szabadkőműves páholy alapításakor találkozunk erdélyi nevekkal. Köztük vannak a franciás műveltségű, Erdélybe is franciául levelező testőrök, Bessenyei barátai: Báróczy, Naláczy, Barcsay s a magas hivatalok köznemesi alkalmazottai. Erdélyben a kormányzóság tisztviselői, a hadsereg tisztjei, meg a közigazgatási és katonai gócpontok különböző nemzetiségű polgárai voltak az első szabadkőművesek. Ennek megfelelően az első páholyok is Brassóban, Szebenben, Kolozsvárt, sőt Csíkszeredán és Sepsziszentgyörgyön alakulnak.

A páholyok célja a természettudományok fellendítése, emberbaráti működés, a vallásbölcseletben pedig általában a dogmaellenesség. Kazinczy olyanokról is tud, akiknek célja „opprimere Tyrannismum.“ De míg a nemzeti, vallási különbségen túl az embereket egyaránt „testvéreknek“ tartották, ugyanez a nagy kitérülés alig nyilvánult meg szociális, osztályviszonylatban. Jellemző, amit báró Bánffy Farkas, az erdélyi tartományi páholy helyettesmestere gróf Bánffy Györgynek, a nagymesternek ír 1782-ben, Nagyfaluból keltezett levelében:

„Ez a vidék, kivált a Magyarság nagyon törekedik a Földes Uraság ellen, csak egy Dosa György találatnék, azt tartom semmi conscientiát sem csinálnának a nemesség kipusztításából. Egyébként is felettébb el harapozott közöttük a Gonoszság“.

A tudományok előrelendítése az, ami az erdélyi páholyok előnyére írható. A szebeni páholyok e téren már 1787-ben nagyszabású és korát Erdélyben jóval meghaladó terve merül fel. Erdély múltjának, jelenének történeti, gazdasági és művelődésbeli enciklopédikus feldolgozására gondolnak, aminek megvalósításához a magyar, román, német „testvérek“ közösen fognának. Az „Erdélyi Enciklopédiát“ tervező szebeni páholy azonban nem tudott vagy nem akart már megküzdeni azzal az ellenakcióval, amit az országgyűlés katolikus rendei indítottak a francia forradalom eseményeinek hatására a szabadkőművesség ellen, „amely — szerintük — Erdélyben egyre jobban az ötödik befogadott vallás szerepét kezdi játszani“. Pár évre rá 1795-ben viszont császári rendelet tiltja el az egész Habsburg-birodalom területén a titkos társulatok működését.

Nagyobb hajtó ereje volt a szabadkőművességnek ott, ahol csupán kezdeményező szerepet vállalt a közművelődés fellendítésében s olyan energiákat állíthatott be e munkára, mint Magyarországon Kazinczy s Erdélyben Aranka György. Bennük a maradiság elleni harc s a nyugati műveltség terjesztése közös feladattá vált az „alvó nemzet“ ébresztésére s a „Magyar Literatura elővitelére.“

„Pesten lévén novemberben — írja Kazinczy Aranka Györgynek — azt a tanácsot adtam, hogy egy Magyar Nyelven folyó □ állíttasson fel. Gyalázatjára van Nyelvünknek, hogy csak németül és deákul dolgozhatunk. Efficacia kezdett lenni, de meg csökkent: mert az Atyafiak elvesztették minden reménysegeket, hogy a Kőművesség jó lábra állhasson. Szeretném tudni, mi vethetne gátlást? Fogtok é ti dolgozni?...“

Arankában az elvetett mag jó talajra hullt s munkatársai, a kolozs-

vári páholytagok nyomán megszületik a „Nyelvművelő Társulat“ és a „Kéziratkiadó Társaság“, az előbbi „a régi okmányok, történeti munkák összegyűjtésére“, az utóbbi a magyar nyelv kipallérozására. Ez a két kezdeményezés komoly lendületet ad az erdélyi magyar tudományos közélet kialakulására.

Eszmék keresztüztében

A kor franciás műveltsége igen sok eszmei árnyalatot rejt. Magyarországon Fekete János gróf Voltairehez francia verset küld, amelyben a filozófiának a valláson kivívandó diadalát jósolja meg. Erdélyben azonban, ahol magának a racionalizmusnak is egyházi multja volt, az enciklopédisták az elmékre inkább csak erjesztő, mint forradalmasító hatással voltak. Az ujszerűség nem volt oly szembeötlő s az egyházi konzervativizmus inkább gondol a haladó eszmék fékezésére, mint támadására.

A protestáns Teleki József gróf megkedveli Voltairét türelmi eszméiért, de nem viseli el a vallástalanságát s ez az érzés az irodalmi értékelést is feje tetejére állítja nála:

„Voltaire rossz filozófus és még rosszabb történész, mégis, ha lehetséges, nagy dicséretet érdemel mint tragédia költő. Ez az ő ereje. Bárhol másutt úgy tűnik, mint aki a vallástalanság misszionáriusának szerepében tetszeleg...“ — írja Péczelihez intézett francia nyelvű levelében. Teleki aggodalommal nézi itthon Voltaire hatásának növekedését hittársai körében. Szilágyi Sámuel protestáns szuperintendens Henriade-fordításában is szöveg-változtatásokat igényelne. Megérzi, hogy e műben már nemcsak IV. Henrikért lelkesednek, mint a hugenották bajnokáért, hanem egyébért is.

„A Könyv-Irónak — írja Szilágyi Henriás-ának bevezetésében — természet szerént elől kellett adni azokat a Visszaéléseket (abususokat), melyeket a Babonások és a kik különös Isteni jelentéseket képzelnek magoknak (a Fanatikusok) a Vallásból szoktak tsinálni... Ezen verseknek leg-főbb tzelja a közönséges Társaságnak java és tsendessége...“ és a fanatizmus leküzdése. Szilágyi szerint most már mintha végeszakadt volna ezen utóbbinak is: ez pedig a filozófiának köszönhető, mely Európában utóbb annyira meggyarapodott.

Teleki Józsefről tudjuk, hogy már párizsi tartózkodása alatt került az irodalmi szalonokba, a felvilágosult tanok melegágyait. Sőt, mint a házeli Bernoulli testvérek tanítványa a körükben tartott felolvasásokat összegyűjtve kiadta „Essai sur les Esprits Forts“ címen, amelyben éppen Voltaire és az enciklopédistákkal szemben igyekszik védelmébe venni a helyi hitvallás dogmáit. Fekete gr. itthon csak „nevetett a törpén, ki fegyvert fogott az óriásra“, de a könyv Teleki eszmetársai körében nagy sikert aratott, sőt még Rousseau tetszését is megnyerte.

A felvilágosodás eszmeiköre ugyanis Rousseaunál átesap a racionalizmus ellentétébe: az észet és szabályt megvető érzelmi élet imperiumába s itt újra alkalmat nyílik megbarátkozni a vallási tanításokkal.

Teleki József bátyja, Sámuel az enciklopédista D'Alembertnek, a teológus Bernoulli Dániel ellen intézett támadását szándékszik visszaverni. Ugyanez a Teleki azonban, aki Nyugateurópában a maradiság bajnoka, itthon a tudományos haladás serkentőjévé válik s melankólikusan írja Erdélyről egy Bernoullihoz intézett francia levelében, hogy „a tudósok sirjának lehetne nevezni s már is, élve eltemetve vagyok benne azzal a kis tehetséggel, amim volt.“

Ilyen mérlegelő magatartást talál Kazinczy erdélyi útjában a felvilágosult Cserei Farkasnál, aki egyszerre Voltaire és Nagy Frigyes mellőszob-

rait őrzi. Cserei maga írja neki, hogy Voltairt és Rousseaut tartja „az igazi megvilágosodás előmozdítóinak és bár munkájukat igen nagy szabadságú tűzzel vagy nem eléggé világosan végezték, egy hosszan tartott veszedelmes homálynak kitisztítására varázsló erejű fátylát gyujtottak, hogy az annak lángjából füstölő pára a ködnek mérgit el oszoltathassa“.

Rendi mozgalom

A nemzeti felszadulását el nem ért magyarság körében a felvilágosodás jozefinista, birodalmi izú kozmopolitása nem tudott eszmei mozgatóvá válni. Felszinen maradt csupán szép lelkek társaságában, akik néha fantasztákká váltak, alchimiával és más „titkos“ tudományokkal foglalkozva vagy pedig magános forradalmárokká. A Martinovics-féle „összesküvésre“ Jesujtó kegyetlen megtorlás korántsem volt arányban az elkövetett cselekedetek társadalmi arányaival. Kazinczynak és társainak lelkesedése azért súlyos, mert a szellemi arisztokratizmus náluk komoly erkölcsi tartalommal telítődik.

„Gyönyörű volt azt látni a József epochájában — írja Pályám emlékezete c. művében — hogy a jobb lelkek, hogy szövödének össze, az egymástól kiválasztó színek különbségei mellett is, mihelyt őket a jó szeretete egyesítette. Nagy és kicsiny, hazafi és idegen, tisztviselő s magános, polgár és katoná egy volt, ha egymásban érdemet találtak“.

Ezt az elysiumi érzést kétségkivül II. József könnyítő rendeletei okozták a „szellem emberében“. De a jozefinizmus ugyanakkor erősen központosított államgépezetet is jelentett, amely megtörni igyekezett minden nemzeti autonóm életformát. A császár a rendek patriotizmusát „rosszul értelmezett szabadságérzetnek, erkölcstelenségnek és nagyzású hóbortnak“ minősítette úgy Magyarországra, mint Erdélyre vonatkozóan. Kaunitz meg is jegyzi birodalmi szempontból, hogy a „császár az egész gépet olyképpen konstruálta meg, hogy azt egyedül irányíthassa s ezért a gép egész munkája meg fog állni abban a pillanatban, mikor az ő ereje nem képes többé az óriási munkát elvégezni.“

II. József abszolutista intézkedései a nyugati eszméknek és törekvéseknek egyszerre más oldalát hozzák közelebb a magyar vezető rétegekhez: azt, ami az önkényuralommal való szembenállásra buzdította őket. Az irodalomkedvelők Voltaire-e mellett a politikus rendeket Montesquieu kezdi termékenyíteni. Az Esprit des Loix-t különösen az tesz népszerűvé, hogy Montesquieu a magyar nemességről rokonszenvvel nyilatkozott benne:

„Láttuk, hogyan zaklatta az osztrák kormány a magyar nemességet. Nem ismerte azt a kincset, amit majd egykor feltalálанд benne. Pénzt keresett nála, holott pénze nem volt; nem látta meg a férfiakat, kikre támaszkodhatott. Mikor annyi fejedelem osztozkodni akart tartományain: birodalmának minden része ugyszólván mozdulatlanul és tehetetlenül összeomlott, csupán csak ebben a nemességben volt élet, mely mindent elfelejtett, hogy harcba szállhasson s dicsőségének tartá, hogy meghalni és megbocsájtani tud“.

Kapva-kaptak ezen a nemességre támaszkodó alkotmányos monarchia hívei. Montesquieu szerint a monarchia fennállásának elengedhetetlen feltétele, hogy despotizmussá ne váljék. Ez az elv vegyül Rousseau Contrat Socialjának tanításával az erdélyi rendeknek abban a tiltakozó feliratában, amely már 1787-ben a népfelség elveire hivatkozik a jogvédelem kérdésében s majdnem szórul-szóra idézi Rousseaut: „A természet szabadoknak és egymás közt egyenlőknek alkotta az embereket, csak később léptek

társaságba, nyilvános vagy hallgatag beleegyezéssel.“

Ezek az elvek a francia forradalom utáni években is fegyverként szolgálnak a rendek kezében. A harcias feliratot azonban már a megriadt kiváltságos társadalom szárnyaszegett „éneki szerzeménye“ váltja fel, amelyet a már említett Bolla Márton „a történetek tanítója“ szerzett a Kolozsvárra összehívott „nemes Karok és Rendek tiszteletére“ 1792-ben. Ez a daljáték Montesquieuhöz hiven megállapítja, hogy a megosztott hatalom teszi az uralkodást állandóvá s „Törvényhozóhatalom, Végrehajtóhatalom és Egyenesszivűség“ teremtője végzi:

*Hol mi hárman szövetkezünk
És egy végre törekedünk
Nincs ki meg-rontsa
Avagy fel-bontsa
Hathatós intézetünk.*

Ezekből a strófákból már nem az önkényuralom ellen harcoló alkotmányos függetlenségi érzés, hanem a veszélyben lévő hatalom menekvése csendül ki. A rendek már nem jogaikért kardoskodnak a monarchia előtt, csupán józan megértésre igyekeznek birni a közös kiváltságok feltésében.

A forradalom hírvivői

A francia forradalom éveiben az eszmék terjesztésének könyvek után való békés szerepét felváltják a tette készteőbb hírlapok. A székely születésű Szacsvey Sándor, a bécsi Magyar Kurir szerkesztője tölti be a magyar társadalom felé a forradalom hírnökének szerepét. Tudja ő, hogy mi kell az olvasó közönségnek:

„Francia Országra fülel most egész Európa, — írja 1791 április 8-i számában — mint hogy e már szinte három esztendőktől fogva az egészsz Világjáték-néző helyére állván, a Frantzia Nemzet Tragédiáját megszűnés nélkül játszdja“.

A nádor, Sándor Lipót főherceg, a királyhoz intézett emlékiratában megemlíti, hogy a magyar ujságok az egész országban elterjedtek és a falusi jegyzők szorgalmasan olvasgatnak fel belőle a nép előtt. Ez pedig igen veszélyes, mert az ujságok minden franciaországi eseményről beszámolnak és az ott tartott, gyakran csábító beszédekert közlik, a parasztok pedig nem látják be, milyen veszedelmes következményei vannak az ilyen elveknek, ellenkezőleg tetszenek nekik és lassanként elsajátítják azokat...

Hogy ez az emlékirat nem áll messze a valóságtól, azt Bacsányinak 1793 február 10-én Aranka Györgyhöz intézett levele is igazolja:

„En mindazokból, amiket történni látok és hallok, nem hozhatok ki egyebet, hanem hogy elmulthatatlan a mi hazánkban is a revolutio, még pedig, mivel az észnek józan világossága előre nem ment, revolution á la Hora et Glozka fog lenni. De mit gondolnak ezzel, ha szinte átallátnák is az ilyen emberek? Nekem azt merte ezeltört két esztendővel egy valaki mondani: Mintsem a mi religiónkban legkevesebb változás legyen — (tudjuk mit értenek ők a religio neve alatt) inkább vesszen el az egész magyar haza!...“

III. Lipót sajtórendelete már ezekre az állapotokra ad választ:

„A lapok csak mindenkinek tudtára adható közhireket közöljenek; oly fontos hirt, a mi időelötti félelmet, gyanut vagy bizalmatlanságot keltene fel az országban, közöltetni engedni nem szabad, valamint szerkesztői észrevételeket sem, mert azok, kivált az alsóbb osztálynál, különböző hatást gyakorolnak s rossz következményeket idéznek elő. Mellőzni kell azon belső híreket, amik a kormány vagy intézmények tekintélyét a nép előtt vagy a fejetelem iránt köteles tiszteletet, hűséget és engedelmséget sértik, vagy arra kártsan hatnak. A földesurak ellen engedtlenséget vagy zavargást támaszt.

ható körülményeket nem lehet közölni, sőt az itt-ott tán létező paraszt nyugtalanságokat is csak nagy óvatossággal lehet megemlíteni... Más országok forradalmairól csak a bécsi újságban megjelenteket lesz szabad közölni“.

Választon

A forradalom hírei a felvilágosodás híveit is választ elé állítják. Van, akit előbbre lendítenek, van akit megtorpantanak. Gömör vármegye 1791-i felterjesztése a sajtótilalom ügyében a nagy eseményekhez méltó erellyel sorolja fel a felvilágosodás eszméinek legjavát. Ezt a felterjesztést az erdélyi vármegyék is mindenütt lelkesedéssel fogadták:

„A szabad gondolkodás s annak másokkal közölhetése természeti jog, amiről a nemzet le nem mondhat; hogy tenné ezt a magyar, mely jogaira oly feltékeny?... A tilalom ellenkezik az emberi és polgári jogokkal és természettel. A gondolkodást a természet adta az ember lelkébe, olyan ennek ereje és ösztöne, mint a mozgás és lélegzés, egyiket sem tilthatni meg magának a jognak eltiprása nélkül... A gondolatok közlése gyarapítja a tudományt, gyönyörködtet, a jóknak megnyugvást ad, a gonoszokat megjobbulásra bírja. A nem gondolkozó ész olyan, mint a nem látó szem, a bezárt ablakú háza. Maga a vallás kívánja ezt, mely az emberi szabadságot csaknem mindenek fölébe helyezi. A vallás tanítja a felebaráti szeretetet, de ennek alapja és kötele a társalkodás, amit a gondolatok és érzések közlése művel. Oda van a népek szabadsága gondolatai közölhetése nélkül.

Ellenkezik a sajtótilalom a nemzet boldogságával s méltóságával. Minden nemzet sorsa s boldogsága öntehetségeinek és nemzeti erejének kifejtésétől függ. Ez gondolkodás és a gondolatok közlése nélkül nem is képzelhető.

S a mi a nemzet önérzetét és méltóságát illeti: minő itélettel lehetnek mások egy idegen gyámkodás alatt álló rabszolga nemzet felől?...

Gyanus is a tilalom és megbélyegző, mert szégyenletet vagy törvénytelen látszanak titkolni akarni, keresik a sötétséget, egyedáruskodnak a szellem kincseivel...“

Belnay pozsonyi akadémiai professzor ennél is tovább megy s az országgyűlésen tiltakozik a nemességnek nép-ként való emlegetése ellen. Az előjogos nemességtől megkülönbözteti az „esszenciális“ néposztályt, a jobbgyságot, mely a haza igazi fenntartója, de amelynek kárára gyakorolják a nemesek előjogaikat. „Pedig a természet és a polgári jog elveit — mondja Belnay — nem lehet büntetlenül megsérteni, ezt mutatja Gallia legujabb példája, melyre minden népek arisztokratái megremegnek.“

A Martinovics-per nemsokára a forradalmi eszméknek egész hálózatát fedi fel... A nemesség jórésze azonban megriadva a forradalomnak az alkotmányért folytatott küzdelmen tulmenő társadalmi következményeitől, lassan kompromisszumra lép az abszolutizmussal. Aranka György, a mi Aranka Györgyünk „Anglus és magyar igazgatásnak egybevetése“ c. 1790-ben megjelent művében ilyeneket írt:

„Egy magyar nemes ember, milyenekből állanak tulajdonképen az ország rendei, megkülönböztetett dolog a maga parasztjaitól, olyan megkülönböztetett dolog épen, mint egy tulajdonos személy a maga tulajdonától; törvény szerint. Ennek, mint maga tulajdonának, minden boldogságán teljes tehetése szerint igyekezni tartozik és nemes szívvvel igyekszik is; de hogy ő mellé, egy korona tagja mellé, a maga parasztjai egy rangba, egy szám alá tétessék...“ azt már nem!

A hű Bacsányi minderről talán nem is tud, mikor 1793-ban így ír Arankának:

„Tudom az erdélyi juhok közt sincs szüki a farkasoknak“.

Erdélyben ekkor már a valaha oly szelid juhok, mint Teleki József gróf is farkasokká válnak.

„Szidta a jakobinusokat s az Égalitét — írja róla Kazinczy — és persif.

tírozta azokat, akik a nemest paraszttá, vagy pedig a parasztot nemessé tenni akarnák és, hiszed-e ezt olvasó? azon örült, hogy ő megvágathatja a maga jobbágyságait, de nem az ő jobbágyságait."

A nemrég még oly merészgondolatu szepeni szabadkőművesek is egyszerre óvatosak lesznek.

„Tekintettel a mostanában uralkodó politikai hangulatra, — mondja ki a páholy határozata — szükségesnek láttuk szabadkőműves munkáinkat bizonytalan időre, talán örökre beszüntetni, mivel imitt-amott gyűlést tartottak, melyeket nem szerettünk volna a szabadkőművesség palástjával burkolni“.

Ezek az „imitt-amott“ tartott gyűlések arra vallanak, hogy mégsem hallgatott el mindenki. A francia felvilágosodás és forradalom eszméi egyre mélyebb társadalmi rétegekben hatnak tovább és érlelik a szabadságharc éveit az új század küszöbén. (*Bányai László*)

**ABAFFY FERENC: EGY MAGYAR KATONÁNAK,
KI 1792-BEN NOVEMBER 6-IK NAPJÁN TARTOTT
NAGY VÉRONTÁSBAN A FRANCIAKTÓL ELFOGATOTT,
FOGSÁGÁNAK IDEJÉBEN TETT
FELJEGYZÉSEI**

A Martinovics perben szerepelt Abaffy Ferenc lefoglalt irományai közül vettük a következő szöveget, amely fiktív dialógus formájában adja elő a francia eseményeket átszövő ideológiát.

Ezen folyó 792-ik esztendőnek november havának 6-ik napján a franciák kezébe estem és azon hónapnak 29-kén Francia Országnak fő városába, Párisba vitettettem. Pogány és kegyetlen nemzetnek tartván a franciákat, ámbár azalatt az idő alatt, méglen Párisba jöttem, kedveztek nekem és több más rabtársamnak is a franciák, mégis mindenkor félttem és remegve mentem velek, mert azt véltem, hogy olyanok, milyeneknek nekünk, a mi tiszteink őket leirták; de mely nagyon megcsalatoztam, mert noha én rab vagyok náluk; ők mindazonáltal nem úgy bánnak velem, mint ellenséggel, hanem mint emberrel. Nekem egy meglett, becsületes polgárnál, Lontrié Ferencnél szállást adtak, annál egy szobában vagyok, ágyam is jó vagyon, mert a hazámban sem volt különbség; minden napra 7 krom vagyon, melyet én a gazdámnak adok és ő azért engemet étellel-italal ki-tart; a ruhám, melyet a császártól kaptam, minthogy még jó, másra szükségem nincsen; fegyveremet a katonatisztnek, kinek mindennap kétszer tartozom megjelenni, kellettett adnom, ő nekem ahelyett kék, veres és fehér pántlikát varrott a ruhámra, hogy szabadon járhassek a városban. Az én házigazdám egész háza népével nagyon megszerettek engemet s én minthogy írni olvasni tudok, a deák nyelvet is valamennyire értem, más egy-méhány rab társaimmal csakhamar megtanultam franciául, erre való nézve igen sok franciával megismerkedtem. Egy időben, midőn a XIV-ik Lajos piacán magam sétálnék, egy francia megszólít s azzal egy darabig beszélgetvén kért, hogy mennék vele a házához, ottan többet és bátrabbat szólhatnánk egymással; el is mentem vele s házában sok szívesseget mutatván hozzám, azt kérdi: ha tetszenék-é nekem Franciaország.

Én: — Ugenis uram, nekem nagyon tetszik, mert ez igen szép ország.

A francia: — Hát a Constitutioja?

En: — Uram, arról én nem szólhatok, meglehet, hogy neked tetszik s nekem nem, vagy ellenbe: nekem tetszik s neked nem.

A francia: Ennél semmit nem teszek szivesebben. Én a mi Constitúciónkat dicsérni nem akarom, hanem egyszer neked meg fogom magyarázni, itéld, ha jó-e vagy rossz. A mi egész Constitúciónknak tehát veleje ez: a szabadság, az egyenlőség, a tulajdon és bátorságos birtok s élés.

En: — Kérek uram, magyarázd meg nekem a szabadságot.

A francia: — A szabadság nem egyéb nálunk, hanem mintahogy az emberek midőn maguk között társaságokat formáltak, mindnyájan szabadok voltak, azaz: nem voltak rabok, martalékok, szolgák, egyik a másikat vagyoniában s élelmében nem háborgathatta, ha egyik társaságban neki nem tetszett élni, a másikba mehetett, élelmét mindenfélekép kereshette és sorsát könnyebbíthette, mi tehát egyebet a szabadság alatt nem értünk, hanem hogy szabadon élhessünk, szabadon kereshessük élelmünket.

En: — Ha lehet, szóljal erről bővebben.

A francia: — Szivesen. A világ látod mikor kezdődött bizonyos az, hogy akkor annyi emberek nem voltak mint most, akkor semmi különözés ez emberek között nem volt s minthogy nemzetek nem voltak, természetesen országok sem voltak, mivel tehát az egész föld kerekége senkié sem volt, egy pár ember itten másik és harmadik és így több amottan telepedett meg, ezek fiaikat a fiak unokákat és több-több embereket nemzettek. Az ember a maga szükségéit ki nem pótolhatta, tehát csináltak bizonyos társaságokat, mindnyájoknak szabad volt vagy ebben a társaságban megmaradni, vagy mást maguknak keresni. Hat hét vagy több emberek összejövén így szólottak egymáshoz: mi ezen társaságot formálni akarván, hogy magunk sorsán könnyebbítsünk kötelezzük magunkat arra, hogy egyik a másiknak segítségére leszünk: mi férfiak a mezei, mi aszszonyszemélyek pedig a belső gazdaságra vigyázunk, egyik a másikat magáévé nem tulajdonítja, sem egyik a másik szolgája nem léssen, hanem ha egyikönk valamiben fogyatkozást tapasztal, aztat mi mindnyájan kípótoljuk: aki magának kézi munkája által valamit keres, azt szabadon bírja, szabadon arra fordítja, amire akarja.

En: — Most itten semmit nem akarok ellen vetni, hanem mit tészen az a szó: egyenlőség?

A francia: — Barátom ezt a szót sokan igen rosszul magyarázzák és a mi ellenségünk ezen szónak rossz értelme miatt ócsárolják, tönkre teszik a mi Constitúciónkat, ök az egyenlőséget úgy magyarázzák, hogy ha nekem két ökröm vagyon s neked megint egy sincsen, tehát te bátran elveheted az én egyik ökrömet, nálunk a dolog nem úgy vagyon, mert látod, hogy Darniének több értéke vagyon, mint Rangyiönnek és Lazzsénnek még mint Darniének s ezen embernek, aki itt az uccán megyen semmije sincsen, azért mégis egyik a másikáét el nem veszi; az egyenlőséget tehát mi úgy értjük, hogy a törvény előtt egyenlők vagyunk, azaz: a törvény úgy bünteti a gazdagot mint a szegényt, az igazság valamint a gazdagnak, aszerint a szegénynek is kiszolgáltatik, amikép a gazdag, hasonlóképpen a szegény is, ha alkalmas, a tisztségek legnagyobb polcára léphet; itten nálunk semmi jobbágyság nincsen, hanem én, aki egynehány falut bírok a magam embereivel megalkuszom, hogy azon földért, melyet neki adok, mennyit fizessen.

MAGYARORSZÁG ÉS CSÁSZÁRA 1789-BEN

1.

Mikor József császár elrendelte a vallási türelmet, Magyarország rendjeinek a vármegyékben összegyűlt *universitatis* jobbágyi hódolattal hívták fel figyelmét arra, hogy rendelete az ősi alkotmányba ütközik.

A császár vállat vont s máris kiadta újabb rendeletét, amelynek szövege így hangzott:

„*Ernstens*, adassék az ország tudtára, hogy a jobbágyrendet, amely örökkévaló adósságot jelentett alattvalóink egy része számára s örökre tartózkodási helyéhez kötötte, ezennel megszüntetjük. Magát a jobbágyi mezevetet is, amely magyar nyelven alattvalót jelent, ez értelemben a jövőben használni megtiltjuk. Ezzel szemben elrendeljük, hogy mindenki, nemzetiségére és felekezetére való tekintet nélkül személyében szabad embernek tekintessék...

Zweitens: minden alattvalónknak módjában álljon tetszés szerint és urasága engedélye nélkül is házasodnia, tudományos, művészi vagy ipari pályára mennie és hivatását bárhol gyakorolnia...”

E botránysos rendelkezés végrehajtását a nemesi vármegye, miután számtalanszor hiába tiltakozott ellene, huzta, halasztotta, elmulasztotta.

Folyt a párbaj.

A makacs császár, az ügykezelés meggyorsítása kedvéért furcsa mód, a gyorsaság és az egység volt eszménye a közigazgatásban! — a *latin nyelv* helyébe a németet hozta be hivatalos nyelvnek.

A vármegyék tiltakoztak. Nem a magyar nyelv háttérbeszorítása, nem, hanem a lingua Verbőczianan esett sérelem miatt.

A magyar alkotmányra hivatkoztak minduntalan.

A magyar alkotmányra, amelyről Hajnóczy a következőket írta: „A magyar alkotmány reformra szorul, amelyet azonban csak *hatalmi* ténnyel lehet megvalósítani. Az országban negyvenezer nemes törvényhozó és ötmillió rabszolga él... Kényszeríteni kell a nemességet, hogy az alkotmányt a jobbágyra is kiterjessze...”

És tovább: „Európa előrehaladó államai között egyedül Magyarország maradt állva azon a ponton, amelyen háromszáz év óta állott.”

Ez a hang azonban társtalan volt a hazában.

József megpróbálta hasznosnak tartott rendeleteinek végrehajtását a nemesi megyétől remélni. Hasztalanul. A megyei universitasok csak gáncsokodni, tiltakozni tudtak. Vagy el akarta érni céljait s akkor füttyülnie kellett az „ősi alkotmányra”, vagy alkotmányosan uralkodik s lemond céljairól. Az elsőt választotta. „*Mindannak*, — írta haragosan — *ami e szavakkal: nos universitas kezdődik, meg kell szünnie. Többesszámban csak ez létezik: nos status regni Hungariae... De a vármegyék egyesszámok, amelyek [a többesszámnak engedelmesskedni kötelesek]*”. Elege volt már a tiltakozásokból. Megszünteti a tiltakozásokat. A megyéket beolvasztja az állami közigazgatásba. Az alispánt ezentúl ő nevezi ki.

Elrendeli az összeírást, előkészíti az új adórendszert, amelyhez a fiziokraták tanait vette alapul. Bolsevik császár, forradalmi császár átgázol — akárcsak a hozzá jellemében annyira hasonlító Kemál — ő előítéleteken, hagyományokon, formákon...

Ahol a nemesség renitenskedett, katonaságot vezényelt ki. Az ország-

ban 1786 óta valójában katonai diktatura volt. A nemesség fogcsikorgatva engedelmeskedett.

Végre, a rendelet kiadása után hat évvel, kihirdették a magyar falukban is a jobbágyság megszüntetését. (Az osztrák tartományokban már 1782-ben kihirdették.)

A füle cseng-e a császárnak, hogy mégis hallja, a fülledt, a süket csendből: *Nos universitas?*

A magyar nemes mindig kemény, rebellis, uralkodásra termett fajta volt. Ahol lehetett ártott a császárnak. Ahol lehetett, szabotált, rontott, ellenségeskedett. Lefelé, a paraszt felé kényur, legalább felfelé se hajolt meg könnyűszerrel. Nemcsak szláv, magyar jobbágyát kinozta, de a katonai diktátornak sem adta be a derekát. Magyar ur, magyar utak...

2.

A császár azonban nemcsak progresszív volt, a haladás diktátora: imperia ista is volt, s az emberek személyes szabadságát éppugy semmibe vette, mint a népek önrendelkezési jogát. Ez lényének paradoxona. A jobbág্যokért aggódó, a paraszt sorsát javító császár komisz autokrata tele hódító becsvágygal, mániákus tervekkel. Irigyelte Katalin cárnőt, Diderot zsarnoki barátnőjét, aki rabszolga népével minden szándékát könnyedén teljesítheti. A szabadságot nem érti. Az alattvalókat gyermekeinek tekintti — makrancos gyermekek! — akiknek boldogságáról neki kell gondoskodnia; de hogy miben álljon ez a boldogság, azt ő, az atya, a császár dönti el végső fokon.

Boldog az a nép, amely zseniális uralkodásának engedelmeskedhetik...

A császár nem kérdezte meg alattvalóit, hogy háborút akarnak-e viselni Törökország felosztásáért, Oroszország szövetségében?

Az ilyesmi nem tartozik a népre. Ő és Katalin, chersoni találkozásukkor, elvégezték azt.

Hosszu előkészítés után, 1787-ben kitört az orosz-török háború. A politikai okosság arra kötelezte volna a császárt, hogy semleges maradjon, vagy legalább is csak igen csekély mértékben vegyen részt e háborúban. Európa nyugtalan volt, a dinasztia helyzete megingott, a pápa és Franciaország zavargásokat szított a katolikus Belgiumban, amelyben a császár csak most akarta végrehajtani antiklerikális intézkedéseit. Nyílt zendülés tört ki, amelyet csak nagynehezen sikerült valamennyire megfékeznie. A magyar nemesek ugrásrakészen álltak s kárörömmel figyelték a belga eseményeket. Még a jámbor cseh, stájer rendek is morogtak. Lipót, a toskanai nagyherceg, ellenezte a háborút. Finoman, de ellenezte. A császár maga pedig rosszul érezte magát. Görcsös köhögés rázta a testét. De a sok akadály csak ellenállását erősítette meg. *Coute que coute*, mormolta, összeszorított fogai között, *legyőzi a sorsot*. Pray Györgynek, a magyar történész jezsuitának utasítást ad, dolgozza ki Szent István koronájának igényeit a török kézben levő dunai tartományokra. (Erre jó szent István koronája, arra már nem, hogy fejére tegyet) Ujoncozást ír ki Magyarországra, óriási, negyedmilliós sereget akar összevonni Magyarország török határán.

Február hetedikén megüzente a háborút.

Szánalmas volt ez a háború!

Az osztrák generálisokból hiányzott minden kezdeményezési képes-

ség. A kamásli viselési módjának számontartásához értettek, máshoz alig. Bürokratái voltak a hadviselésnek. Még a laikus is könnyen átláthatja stratégiai ostobaságaikat. Egy oly óriási fronton, amely Erdélytől az Adriáig terjedt, defenzív háborúba bocsátkoztak. Várták a törököt. Rögtön átengedték a kezdeményezést. A császár őrjöngött dühében. „De mit tehet egy ember akarata annyiuk ellen?” — írta kancellárjának. A vezérkar Zimonyban ült és várt, csak várt. A hadsereg pedig evett, csak evett, rengeteget fogyasztott s még többet tudott volna fogyasztani. A magyar rendek az élelmiszerszállítás körül passzív rezisztenciát fejtettek ki. Nehéz lett volna ellenőrizni őket; ott loptak s késlekedtek, ahol lehetett. Jól ke-restek amellett, példát mutatva minden korok árdágítóinak; s nem fogytak ki ugyanekkor a siránkozásból a császár rekvizíciói miatt...

A császár egyre betegobb. Szervezetem forradalma ez — írja Lipót fivérének. A végzetes betegség, amelynek tünetei tüdővészre s asztmára vallanak, mindjobban erőt vesz rajta. Egyre soványabb, éjszaka nem alszik. De éppoly kiméletlen önmaga iránt, ép' oly szigorú szervezetéhez, mint a forradalmi Belgiumhoz és az országgyűlést követelő Magyarországhoz. Kétségbeesetten bizik valami csodában. De a csoda — Kaunitz kancellár kedvenc szavajárása volt ez, — nem létezik már. Hiába várja. A török hadsereg offenzívába ment át s a császár kétszáz mérföldnyire széthúzódott s így mindenütt gyér serege képtelen megvédeni a Bánátot. A visszavonuló császári seregben Karánsebesnél pánik tör ki. Megszégyenítő rémület, amelyen Józsefnek sem sikerül urrá lennie. Szörnyű megaláztatás volt ez Józsefnek: fejetlenül, oktalan rémületben látnia azt az ármádiát, amelyet álmaiban Frigyes győzhetetlen seregével vetett össze!

Télre, 1788-89 telére, a török kitakarodott az országból, József hazament Bécsbe pihenni. Most már békét kötött volna. De Katalin kisebb sikereitől vérszemet kapott, másrészt a török sem volt hajlandó olcsón adni a gyöngye ellenfélnek a békét. Mennyi vér és pénzpocsékolás, hiába! Ha nem is ütközetben, de hányan pusztultak el a táborokban maláriában s más járványos betegségekben!

Belgiumból csapatokat kellett kivonni; ennek következtében februárban a belga rendek megtagadták az adófizetést. A császár életbe léptette a katonai diktatúrát Belgiumban is... És vért hányt.

3.

Ily körülmények közt éri az országot és a császárt a francia forradalom. Hogy hat a forradalom a császárra?

„Különös, — mondta egyszer Ligne hercegnek, a szellemes causeurnek: — *a belgák s magyarok azok miatt a törvények miatt lázonganak ellenem, amelyek érdekében támadják a franciák a monarchiát.*“

De ép,, ment látta a császár, az ő eszméi s a francia forradalom egyes eszméi közt a rokonságot, — vajjon nem érzett-e rokonszenvet a Nemzetgyűlés, nem érzett-e rokonszenvet a Bastillet ostromló nép iránt?

Ő, aki Párizsban jártában figyelmeztette szerencsétlen, könnyelmű, szép hűgát pazarló életmódja és gondtalansága veszélyeire; ő, aki a versaillesi udvarban tapintatlanul és elsőnek kiejtette a „forradalom“ kísérteties szavát, vajjon azonosította-e magát a hebehurgya királlyal, akit megvetett s a nővérrel, akit szeretett ugyan, mint egy babát, de csak, mint egy babát s akit embérrileg egyáltalán nem becsült?

Azonosította magát a királlyal és semmi közösséget nem érzett a néppel.

A császár, akit a forradalmi események hirtelen ért, „osztálytudatos“ uralkodó volt. Párizsi tartózkodása folyamán, Necker szalonjában megkérdezték tőle, mint vélekedik a köztársaság intézményéről. „Született royalista vagyok — felelte, — mint vélekedhetem tehát?”

Szigorúan hitt abban, hogy a népnek nincs joga önálló politikai véleményre és akaratra. Gyűlölt minden alkotmányosságot, még ha az a haladás érdekében való alkotmányosság is. Nem áltatta magát a párizsi s francia események várható hatásai felől.

Ágyban feküdt, izzadva, köhögve, hol hideg lelte, hol meleg. Orvosai szármártejjel itatták. Nemrég nagy vérhányása volt, már meggyónt és megáldozott; de a vérhányás után jobban érezte magát vallomival. Mintha csak a bennelevő alvadt vértől kellene szabadulnia! Oly jól érezte már magát, hogy felkelt, sőt körülsétálta a Belvederet. Aztán megint ágyba dőlt...

Veritékezve, köhögve gondolkozott a francia forradalomról. A király, a francia király, vajjon hogy lából ki veszélyes helyzetéből? Hogy szabadul meg a rendektől; mert, hogy meg kell szabadulnia tőlük, hogy le kell vernie a vakmerő polgári rendet, az világos.

A július 14.-i események feldúlták. Erre még ő sem számított. „Hihetetlen!” — kiáltja.

A történelem történik s más csinálja, mint aki eddig, mint akinek eddig kiváltsága volt a történelem: a nép, a nép, a nép.

Hihetetlen!

„A királynő miatt — jegyzi fel — nagyon nyugtalanokodom; mennyire szenvedhet szegény e szegénytől és megaláztatástól...”

Néhány nap múlva, öccsének: „Gondolhatod, hogy hatott rám a szörnyű, gyalázatos szerep, amelyet a királlyal eljátszottak, amikor fogolyként vitték Párizsba, hogy itt aláírassák velem, amit jónak látnak s a kokárdát, a lázadók jelvényét tűzték kalapjára!”

Augusztus elején Belgium ismét forrongani kezd...

Augusztus negyedikén a francia nemesség „önként”... lemond előjogairól.

Hihetetlen!

A császár most már mindenáron békét akar kötni. Kényszerűséggé és kívánatossá teszi a békét: „az örület szelleme, amely Európa lakosait és fejeit eltölti. Nagyon megszokták már, hogy a párizsi divatot kövessék: a szabadság szép frázisai elkábitják őket...” (Levél fivéréhez.)

A szabadság szép frázisai...

A császár szemében csak szólam volt a szabadság: üres fogalom csupán, végkép nem értette. Minek nekik a szabadság, amikor ő sokkal nagyobb kincssel, a közjóléttel akarta megajándékozni őket?

S miféle szabadságot követelnek őrajta, a belga és magyar nemesek?

A paraszt elnyomásának szabadságát. A feudalizmus szabadságát.

József egyre kevésbé értette a világot.

Ahogy ő tartományaiban fegyverrel teremtett eddig rendet, azt remélte, hogy Franciaországban is polgárháború vet majd véget a csócselék uramának.

Együttértzett a francia feudálisokkal, ő a feudalizmus ellenfele.

Paradox helyzet. Mintha Kemál pasa, csak fanatikus militarizmusa miatt, Francoékkal érzett volna együtt, a köztársaságiak ellen, akik pedig az övéivel hasonló eszmék jegyében álltak ellent. Talán így is volt?

4.

József császár nem értette a forradalmi eszméket, a szabadságot, testvériséget, társadalmi szerződést, alkotmányosságot: a magyar uralkodó és gondolkodó rend, a magyar ujságolvasó közönség pedig amely falánkul leste a párizsi híreket és szemeit a világ fővárosára vetette, félreértette őket.

E félreértés szükségszerű volt.

„Szabadság!” — hallotta, olvasta a nemes. Ime, a francia nép is sikraszáll a *liberté*-ért, amely csaknem úgy hangzik, mint a *libertas*, amiért a magyar nemes hajlandó ma is kivonni rozsdás fringiját.

A francia nép alkotmányt követelt.

A magyar nemes ősi alkotmányának, jobbágytipró nemesi alkotmányának visszaállítását követelte. A kettő, nyilván, ugyanaz.

A zsarnokot szidta a francia: kell-e nagyobb zsarnok Józsefnél?

A magyar nemesség azonosította magát a francia *tiers état*val. Kevés ember volt népszerűbb Magyarországon Sieyès abbénál...

Nem vették észre, most még nem vették észre, hogy ami Franciaországban kitört, polgári forradalom, szociális forradalom s azok ellen a nemesi, feudális kiváltságok ellen irányul, amelyek még megmaradtak a francia abszolút monarchia és a nemesség évszázados küzdelméből, amely már XI. Lajosra nyulik vissza!

Minden jótorkú táblabíró Mirabeaunak képzelte magát.

A nemesség helyzetét döntően megjavította, félreértését megkönynyitette a háború, amely az egész nép előtt népszerűtlen volt. A roppant méretű fuvarozás az egész jobbágyságot mozgósította fillérekért, az ujoncozás elkészerítette a jobbágyifjakat és szülőket. A paraszt már nem a parasztszabadító, hanem csak az adószedő zsarnokot látta a császárbán.

E közhangulatot ügyesen felhasználta a nemesség.

A parasztság védőjének játszott ki magát és sikere volt e játékkal. Az októberi megyegyűléseken a vármegyei urak a *miserable piébs* védelmére keltek. Elég az adóból! S a paraszt boldogan üdvözölte az új szövetségest. Nem látta át a csalást.

A megyék az országgyűlés azonnali egybehívását követelték. Hogy a nemesi országgyűlésnek semmi köze sincs a diadalmas párizsi nemzetgyűléshez: arra senki sem gondolt. S aki tán gondolt, mélyen hallgatott inkább.

A Corpus Juris, mint Marczali írja, szövetséget kötött Rousseauval.

Ugyanazok az eszmék a különböző társadalmi viszonyok alatt, különböző érdekek, igények, osztályok lobogójává lettek. A forradalom ragálya oly erős volt, a franciaországi események képe oly igézetesen, káprázatosan szép, az analógiák oly riktók, hogy az ország nagyjából jozefinus értelmisége sem bírta magát kivonni az uralkodó hangulat alól. Ki kelhet a zsarnok védelmére?

5.

Igy hatott a francia forradalom az országra és koronázatlan királyára, császárára.

A felbátorodott magyar urak titokban tárgyalásba bocsátkoztak Jacobi bécsi porosz követtel, majd Goethe útján a weimari választóval, detronizálni akarták a Habsburgokat s porosz fennhatóság alatt, alkotmányos és „független“ monarchiává készültek alakulni.

József, a haldokló József pedig tehetetlen volt és halálos ágyán visszavonta minden rendelkezését, kettő hijján: a szent Koronát, a magyar nemesi jogok s feudálizmus dicsfényövezte szimbólumát visszaküldte az országba.

Nyomorultan, kétségbeesetten halt meg; az ország észre se vette halálát s kéztapsolással üdvözölte — mint a szemtanú leírja — a királyi ünnepek közt hazaszállított korona érkezését.

A francia forradalom eszméinek mélyebb értelmét csak évtizedek múltán s akkor is homályosan kezdték felfogni az országban, — bizonyítva a modern történelembölcseletnek azt a törvényszerű tételét, hogy az eszmék szorosan összefüggnek azzal a környezettel, amelyben születtek, azokkal az osztályokkal, amelyeknek anyagi és erkölcsi aspirációit kifejezik; s hogy más körülmények és érdekek közé plántálva, eredendő talajukból kiszakítva, groteszk eredményeket idézhetnek elő.

A magyar köznemesség, amely latinul énekelte a Marseillaiset és a Ca irat-t (Hoc ibit), a korszerű eszméket korszerűtlen igényei megvalósítására használta fel. Alig, hogy helyreállította aztán, Lipót alatt, „ősi alkotmányát“, sutbadobta a szabadságot és megtagadott minden közösséget az „elfajult“ francia forradalommal. Martinovicsék kivégzésének, akik fel lázadtak a reakciós feudálizmus és a monarchia új béke- és szövetségkötése ellen, a magyar fő- és köznemesség csaknem egyöntetűen örült. Mind ez nincs tanulság hijján. (*Fejtő Ferenc*)

MARTINOVICS IGNÁC: AZ EMBER ÉS A POLGÁR KATEKIZMUSÁBÓL

Mi az ember?

Okos, teremtett állat.

Mi az okosság?

Olyan tehetség, mely által az ember képzelődéseket, itéleteket, okoskodásokat formál, az elmúlt dolgokra reá emlékezik és a következőkről jövendöl..

Vagyon-e az embernek még valamije az okosságon kívül?

Igenis, tudniillik az organizált és oly természetű erőkkkel felruházott teste, mely az okosság ösztöneinek végbenvitelére alkottatott.

Mi léssen az emberből, ha a maga okosságát nem követi?

Olyan állat, mely természetére embert képzeltet, de valósággal nem egyéb baromnál.

Mit javasol az okosság az embernek?

Tartsd meg és tedd szerencséssé magadat.

Miképpen tarthatja és teheti szerencséssé az ember magát?

A maga természeti és erkölcsi szükségéinek eleget tevő munka.

Melyek ezek a szükségek?

Magát ruházni, táplálni, lakhelyének lenni, a maga talentumait ki-

pallérozni és használni a magokhoz hasonlóknak.

Melyek azok az eszközök, melyek eleget tesznek ezen szükségnek?

Mindazok, amelyek az embernek az okosságtól sugalltatnak, amilyenek példának okáért ingó vagy ingatlan tulajdonok keresése, a kereskedés, a mindennapi házimunka, a földmivelés, a tudományok, a kézi mivek és a mesterségek.

De mit kell cselekedni, hogy az okosság béolítsa az emberbe mind-ezeket, melyeket kiszámláltam?

Szükség, hogy az okosságnak ne légyen semmi nyavalyája.

Melyek az okosság nyavalyái?

A tudatlanság, a vakhit, amely két erkölcsi nyavalyák szülik a tévelygést, amely a szokás által elfogja az embernek szívét és utoljára ok-talan állattá teszi.

Mit kellene ellene szegezni a tudatlanságnak és a vakhitnek?

Az oktatást és a tapasztalást és ami ezekből következik: a világo-ságot.

Melyik maximája ezen eszköznek az ember szerencsésé tételére?

Légy szabad és szabadságodat vezérelj az okosság által.

Miben áll ez a szabadság?

Hogy mindazt meg lehessen cselekedni, ami hasznos a maga meg-tartására és ami másnak semmit sem árt.

Háboríthatatik-e meg valaki a maga szabadságának gyakorlását?

Igenis, tudniillik a magához hasonlók gonoszása által.

De mit ostromolnak ők főképpen az ember szabadságának megszorítá-sával?

Két dolgot: életét és tulajdonát az embernek.

Mit téveszen a tulajdona?

Oly dolgot, mely egyedül az emberhez tartozik.

Hányféle tulajdonai vannak az embernek?

Kétféle: az egyik veleszületett, mint példának okáért meggondolni és beszélni az igazságról és azt közölni másokkal akármilyen módon; a másik szerzett tulajdona, mint példának okáért nem tilalmas szerzése a földnek, mezőknek, stb.

Vagyon-e valaki az emberek között, akinek jussa volna valakit életé-től megfosztani, megháborítani szabadságát s tulajdonát?

1. Egy teremtés sincsen és semmi emberi hatalom nem sujthat halá-los büntetést a magához hasonlókhöz, minthogy az ember élete a termé-szet ajándéka és azért nem a más dolga, hanem a természeté azt elvenni.

2. Minthogy a szabadság és tulajdona, birtokának gyakorlása önként következik az ember maga-megtartásából és minthogy az igen ártatlan, igen szent ösztön és igen természeti igazság: az következik belőle, hogy egy embernek is, és egy emberi hatalomnak is nincsen legkisebb jussa akár szabadságát, akár tulajdonát ostromolni az embernek.

3. Az emberek, kik maguk tesznek bizonyos állati nemet, mind egyenlők a maguk jussokban és tartoznak megtartani azt a közönséges egyenlőséget a maguk tulajdon szentségjeikért.

EZERHÉTSZÁZNYOLCVANKILENC FORDULÓJÁN

(Jegyzetek)

Írta: FALUDY GYÖRGY

Feledtem volna rég — ha tudnám,
s futhatnék könnyebb cél után.
Huszonkét éve volt ma, hűvös,
bizonytalan fényekkel bűvös
szorongó gyermek-délután.

A bűtort a küszöbre toltam,
átfogtam a kóc-barikát.
Rekedten sirt a kucs a zárban:
s én mindig féltém, hogyha vártam.
Ez volt az első barrikád.

Akad-e nyomdász nyomni bátor?
Lesz-e éltetaj élelem?
Jól őrzöm még a régi rajkót
s azóta vélem minden ajtót
kítáratott a félelem.

Igy lettem ember. Kinn is torlasz
épült, ma harci őrhelyem,
s mint az a régi: e világtól,
színes szívektől, fűtől, fáktól
nem tart-e vissza? — kérdezem.

Lelkemben, mint bűvárt a mélyben
hínáros, sűrű víz fogad,
s ráncsap, mint vándorokra testi
és tünt gyönyör nyomán az esti
erdőn a néma iszonyat.

Két éve még a béke lankás
mezőhöz kísért az út:
hány töve-rokkant, régi elvet
hirdettem, mit ma ajkam elvet,
s vallom, ha véd, a háborút.

Egy éve még remélni mertem
vártámon állva Pest felett.
A szenny kiáradt, mint a tenger,
azóta megtanultam, nem kell
hósködni, hogyha nem lehet.

Elilló évek, tóba ejtett
kaviestól gyűrűző körök: —
a vig s merev formájú fények
mellett a múlt, máló lényég,
ó jaj! az eszme nem örök!

Virraszthatok mázsányi könyvek
felett bénán vagy félvakon,
hajnalra már csak lám-lom emlék
marad, s az ifjú, borzas eszmék
belesnek rám az ablakon.

Lázás fejembe tűnő elvek
táncoltatnak port és ködöt,
elszálló szóért, múlt helyért
vetekszünk, ám a nép, amelyért
küzdöttünk, egy és mindörök.

Örök a színpad és a torlasz
s a néma nézők, kik felett,
míg csak reményünk égett, tétlen,
repülve, futva, észrevétlen
suhantak el az ezredek.

Örök a hóhér és fülünkbe
örökös varjú károg itt,
mely Dózsa sült húrát szagolta,
Olá István szemét kitolta,
s bujdosni küldte Károlyit.

A harc örök, múlt az ember,
az elv — s a Párt delejes ár,
mely bűvköréből, hogyha megráz,
nem enged. Fegyház minden Egyház,
amely felold, mikor lezár.

S mégis azt kérdem: ha fölöttem
foszló zászlót a Párt se bont,
örök formámat mivel töltöm?
Mert szellememnek ő a börtön,
s szívennek ő a horizont.

A munkás — jól tudom — s a zsellér
ma még önön sírján toroz.
Le kell, jaj, minden inget vetnem,
s nem jó lelkeért kell szereznem,
de mert tudatlan és gonosz.

Tudom: le kell ma mindent írni,
s a nép az ostort szereti,
de a valót, a sohse kétest,
az osztatlan, a szörnyűségest,
kinek vallom, ha nem neki?

Es önékik, akik kiverten
versem magyar szavát lesik,
őserdőn, pusztán, kolhoz-esten,
Sidneyben, Bécsben, Budapesten
és Csáktornytól Chüleig?

Igy jöttem el, hogy meg ne fojtson,
mit belémfojtanak, a szó,
hogy lennék építő vagy bontó,
kiáltó szózat, ünneprontó,
fanyar mezőkön bujdosó, —

mezőn, hol meglelem Rákóczi,
Kossuth meg Jászai lábnyomát;
mögöttem köd, előttem Pest még,
ó megtanultam jól az estét,
s megértem már az éjszakát.

Értek mindent s a lanyha számum
szemembe fúni rég nem átall.
Hol már a könyv? Vak ég alatt
ügetek, arcomon arab
lovások könnyű bánatával.

A SZENTSZÖVETSÉG KORA

(Németh Andor Metternich című könyvéhez.)

Írta: PAP GÁBOR

A történelem utjai, a történelmet intéző személyiségek cselekedetei mindig kedvelt olvasmányai voltak nemcsak az ifjuságnak, hanem minden olvasni szerető embernek. Hálás anyag az író kezében is, mert egyrészt nagymennyiségű történés és adat feldolgozása áll rendelkezésére, másrészt szempontok megvilágítására, a történelem mozgó rugóinak kiderítésére igen alkalmas. Németh Andornak nemcsak az az erőssége, hogy könnyen és fantáziadusan ír szórakoztató olvasmányokat, hanem a rendelkezésre álló anyagból új történelmi felvilágosításokat nyújt. Lényegében minden írói munkálkodásnak befolyásolás a célja. A helyzetek és személyek megvilágításából, az események csoportosításából, különösen a történelemmel összefüggő munkálkodásban, feltétlenül ki kell kerekednie annak, hogy a munka írója, mit hogyan látott meg a keze alá került anyagból és mit akar olvasóinak tudomására adni. Egy és ugyanazon esemény ugyanazokkal a személyekkel, ugyanabban az időben többfélet eredményezhet, még ha ugyanugy is pergetik le az írók, ahogyan megtörtént. Eredmény alatt mi nem a történések egymásutánját értjük, hanem azokat a mozgató erőket, amik közrejátszottak az események megítélésénél. Németh Andor Metternich életrajzának megírásánál írói készségének egész rugalmasságával arra törekszik, hogy lehámozza a gyűlöletnek és szenvedélynek elsötétítő burkát s úgy mutassa be Metternich tevékenységét, mint aki nem csinálhatott mást, mint amit csinált s ezt egy diplomata-politikus egész embert kitevő finomságával és filozófikus mély pszichológiájával hajtott végre. A mi történelmi könyveink, eddigi történelmi regényeink, rövid és hosszú életrajzaink ennek tisztára az ellenkezőjére tanítottak. Metternichet mindig olyanak kellett látnunk, aki a magyaroknak, a nemzetiségeknek, a haladásnak, sőt talán az egész emberiségnek esküdt ellensége volt. A hozzánk elkerült munkák, regényes életrajzok, — még a franciák is, — Metternichet tették felelőssé azokért az eseményekért, amik az ugynevezett Szentszövetség nevéhez fűződtek, aminek kétségtelen megalapítója és fenntartója Metternich volt. Ha csak Rostand népszerű és közismert drámájára, a „Sasfiókra“ gondolunk, amely a mi ifjuságunkat igen tartósan és kellemesen igézte meg, arra kellene következtetnünk, hogy Metternich valami sötét, a középkorból itt maradt keserű ördög. Holott Németh Andor szerint az igazság az, hogy ugy a francia, mint a magyar érdekvonalnak Metternichre vonatkozólag azonosak voltak más-más szempontból az összetevői. A magyarok Metternichben az összbirodalom, a Monarchia mindenáron való fenntartóját, a magyar érdekek kijátszóját, a földesuri és rendi alkotmány csökönyös védnökét látták, akinek tényleges politikája a régi és megbonthatatlan összérdekek konzerválására irányul. A hármass Szentszövetség, amit Metternich Napoleon leverése után hozott létre, a magyarok szerint olyan csökönyös, kapzsi, rövidlátó politika, amely ugyan ideig-óráig Európa egyensúlyi állapotát megőrzi, de ugyanakkor minden változásnak, minden előrehaladásnak esküdt ellensége, ami ellen Kossuthtal az élen fergetegesen tiltakoztak. A franciák Metternichben a napoleoni világhatalom likvidátorát gyűlölték,

aki guzsba akarta kötni Franciaországot, aki szövetségbe hívta Angliát, Oroszországot és Poroszországot a dicsőséges napoleoni idők ellen s ezen államok segítségével, a diplomáciai fegyverek vagy ha kellett, a harctéri fegyverek igénybevételével Franciaország állandó megalázására törekedett. Ezek a részgazságok így, a maguk elszigetelt állapotában meg is állják a maguk helyét. De a történelmi események erjedési stádiumában nem. Ma már, másfélévszázad távlatából, tisztábban és salakmentesebben nézhetjük a történelem különös görbéit.

Az 1789-es francia forradalom a történelem végtelen vágójában haktárkó. Tulajdonképpen ettől az időponttól számoljuk a szabad munkapiac megteremtését. Az addigi feudális gazdálkodás itt kapott kifejezett történelmi léket s vette kezdetét a szabad versenyre dolgozó tőkésrendi gazdálkodás. A történelem folyamán még egyik gazdálkodási rend sem olvadt vagy nőtt bele a másikba. Világviszonylatban nem volt rá példa, hogy valamelyik gazdálkodási rend urai kiálltak volna a várfalakra s a világ minden részén kihirdették volna, hogy belátták, hogy a világ szükségleteit a régi módszer szerint kielégíteni nem tudják, ezért felszólítják az örökösöket, hogy vegyék át a hatalmat és kezdjenek jobb, egészséges gazdálkodási rendet a világ továbbvitele érdekében. Minden gazdálkodási rend bizonyos előjelekkel van ellátva, amelyben az egyén, az állam és a köz hatalma és e hatalom elrendezésének egymás közötti viszonya tipizált. A feudálisok a maguk termelési módjában az akkori viszonyok speciális hatalmi tudatát, annak minden előnyével nemcsak élvezték, hanem védtek is körömszakadtáig. A feltörekvő ifjú kapitalizmus, amely fejlődésében végzetes gátakat látott a feudális előjogokban, szellemi előmunkáival, harcosaival s a maradiság nevetségessé tételével tudatosította az új társadalmi és gazdálkodási rend szükségességét a régi, „maradival“ szemben. Harci alanyait, mint mindig, szükségszerűen azok az elégedetlen elemek tették, akiknek fűt-fát ígért, ha törekvéseit uralomra segítik. A mincs-telenek, a lét legelemibb szükségleteit nélkülözők nagy tömegei, akik minden változást jónak tartanak arra, hogy helyzetüket megjavítsák, a féktelen ígéretektől elkábulva oda társultak a harmadik rend mellé. Ebből keletkezett a francia forradalom. A harmadik rend azonban, mihelyt a negyedik rend meghozta bőséges áldozatát és sikerült természetes ellenfeleit nyeregbe ültetni, máris tudta további feladatát s egy könnyed mozdulattal odaszorította vissza szövetségességét, a negyedik rendet, ahonnan az kiindult. Ennek a műveletnek volt a megtestesítője Napoleon. A negyedik rendnek most már majdnem mindegy volt, hogy a világ új arcának, a nyersanyagok és a világ új rendjének megfelelő új felosztásának jegyében Napoleon képviseli-e őket, vagy a Napoleont megsemmisítő feudális nagyhatalmak, Napoleonnak, a harmadik rend lendületes képviselőjének nem, mert az ő történelmi szerepe tényleg azt az átmenetet képviselte, amely a gazdasági világrend váltásában a kapitalizmusnak akart világszerte híveket szerezni, ha kell az általa bőségesen gyakorolt erőszakos eszközök igénybevételével. Így lett a további forradalmi elem a negyedik rend Napoleonnal szemben és Napoleon a feudális Szentszövetséggel szemben, amely végeredményében csak személyében tudta őt megsemmisíteni, Metternich a feudális világrend legutolsó és egyben legszivósabb világalakító képviselője. Az ő feladata nem a támadás, hanem a védekezés volt. Arra kellett törekednie, hogy megőrizze és kivédje a világ régi rendjét a feltö-

rekvó ujjal szemben. Hosszú életének nyolc évtizedén keresztül egyebet sem tett, mint a diplomácia magas iskolájával a lehető legkonzekvensebben és legmegbízhatóbban képviselte saját rendi rendjét. Lényegében el-lensége volt az erőszaknak és lelkes hive a kontinuitásnak. Mindig akkor és ott avatkozott be, ahol nyugtalanságot és zavartkeltést látott. Akkor sem mingyárt. Volt szíve és bátorsága az eseményeket kivárni s megtudta különböztetni a jelentéktelen dolgokat a jelentősektől. Nagy vonalakban, világméreteken gondolkodott s a terület, melynek korlátlan ura volt, hosszú évtizedeken keresztül, sohasem állithatta, hogy Metternich merev és megközelíthetetlen politikát játszott. Az irányelvei ellen felmerült elégedetlenségeket lehetőleg nem hatalmi szóval intézte el, hanem az események súlyához képest tett engedményeket és javított a tátongó hibákat. Egyetlen szívós és áthághatatlan célkitűzése a folyamatos világrend megőrzése s ha nincs más választás: annak megvédése volt. Kortársai, barátai és ellenfelei, a történelem sakk-tábláján az ujjkor legjelentősebb nevei. Napoleonnal, Talleyranddal, Fouchéval, Sándor cárral, sőt még a fiatal Viktória királynéval hol szövetségeket kötött, hol eredményesen konspirált ellenük. Ő hozta létre Napoleon házasságát Mária Lujzával, ő fosztotta meg Napoleont Európa „bitorlásától“. A világra szóló bécsi kongresszust hónapokig tartotta együtt csak azért, hogy újra rendezze Európa ügyeit, de ugyanakkor káprázatos ünnepségekben és kémkedésekben a félvilág tevékenységét személyesen ellenőrizhesse. Metternich bizonyosan kiténő pszichiáter lett volna, ha történetesen nem a diplomáciai pályán működik, hol az egyedek gyógyítása helyett az egész világ akkori sorsának intézése jutott osztályrészéül. Barátai és ellenfelei összetevőit helyszíni tapasztalatok alapján gyűjtötte össze s azokat bámulatos éleselméjűséggel tudta mindenkor összefüggően használni mellettük vagy ellenük. Saját országaiban három egymásután trónralépő uralkodónak az ügyeit intézte s a fiatal Ferencz József minden fontosabb döntése előtt éppen úgy megkérdezte véleményét, mint Ferenc császár, akit annak haláláig bizalmasának nevezhetett. Jelentései, naplójegyzetei, feljegyzései arra mutatnak, hogy nemcsak tapasztalatai voltak bőségesek, hanem a jelenre és a jövő alakulására vonatkozó megítélései is. Talán az egyetlen politikusa korának, akit a kapitalizmus megismétlődő rohamai sem tudtak kihozni sodrából s még 1848-ban is hidegen és tárgyilagosan tudott ítélni, amikor pedig a feudálizmus felszámolása rohamlépésben közeledett. Valósággal látta, hogy a történelem vonalai miként kell, hogy alakuljanak s összes fondorlatát oda koncentráltta, hogy az események sürgősségét elodázza. Miként Mária Terézia, akinek politikai iskolázottságát alaposan elsajátította, vagy mint Nagy Frigyes, aknek filozófiai bölcsességét egyesítette magában, nagyon jól megtudta érteni a „modern“ áramlatok előtörését és végzetes történelem alakító erejét. De éppen ezen tulajdonságok birtokában nem is vállalkozott másra, mint a történelem rohanó kerekének meglasztására. Pillanatig sem áltatta magát, hogy az események egymásra következését meg tudja állítani vagy a történelem erővonalait ki tudja cserélni. Csak tájékozott és hozzáértő kalauznak mutatkozott, aki a vemhes világban saját rendi országának sajkáját óvta eredményesen az időnap előtti összezuzódástól. Ebben a tekintetben ezerszeres fölényvel vezetett a heves és zsarnok Napoleon előtt, akinek zsenijétől éppen úgy nem ijedezett, mint azon felületességétől, hogy egy új gazdálkodási rend uralomra juttat-

tását egy kalap alá akarta vonni az egész világ bekebelezésével. Talán Napoleon példájából tanulta meg, hogy az alulról feldobott, de kellőleg meg nem szervezett történelmi erők elsikkasztása igen könnyen lehetséges. Ha valamitől, úgy a negyedik rend jogos erejétől és követeléseitől félt a leginkább. Ezért rettegett minden, a kontinuitáson esett csorbától. Nagyon jól ismerte a francia forradalom történetét, látta az előre türemlett harmadik rend cselvetéseit és uralmának megalapozását s ebből merithette azt a hiedelmét, hogy a feudális rend élettartama is ideig-óráig meghosszabbítható. Bizonyos auguri mosollyal szemlélte, hogy a szabadság és testvériség jelszavával a barrikádokra küldött, később a német és orosz mezőkre vezényelt százezrek egy zsarnoki képződmény áldozatai, akiknek mivel sem lett jobb a dolguk, mint annak előtte. A hatalom összetételében, irányításában, technikai újításában volt bizonyos változás, amit a „fejlődés“ kétségtelenül megkövetelt, de a szabadság és egyenlőség mindössze a piacok szabadságává s az azonos kapitális érdeklődés testvériségévé zsugorodott.

Ezek a kérdések mind a mai napig megoldatlanok. Ne csodálkozzunk rajta, ha a mai helyzet ijesztő azonosságot mutat. Amíg az egyéni gazdálkodás lidérce ül a lelkeken mindig kísérteni fog a világ uj és uj felosztása. Az egyes országok hatalmának birtokosai mindig „nemzetük iránti kötelesség“ címén óhajtják meg a mások birtokában lévő irigyelt javakat. Hogy ez mennyire így van, mit sem kell tennünk, mint egy fejezetét ideiktatnunk azoknak az eseményeknek, amik ezelőtt százharminckét évvel történtek. Talán csak a személyeket kell behelyettesíteniünk és a szerepeket felcserélnünk.

„Bármilyen őszintén szeretne békében élni a kontinentális elzártság bilincseibe vert világgal Napoleon, kénytelen újra bevonulni Németországba hadseregével. A cárhoi szerelmes Lujza porosz királyné szenvedélyesen szolgálta Sándor ügyét. Poroszország a királyné lelkeségén felbuzdulva, fellázad Napoleon zsarnoksága ellen. A porosz kormány ultimátumot intéz Franciaországhoz. Napoleon feleletül megsemmisíti Jénánál a Nagy Frigyes diadalai óta félelmetes híré porosz hadsereget, megszáll Potsdamban, nyilvánosságra hozza Sándor cárnak Lujza királynéhoz intézett moszussillatú leveleit, amiket a királyné toalette szekrénykéjének fiókjában felejtett, átlépi hadseregével az Elbát, a Visztulát s egészen a Memelig vonul. 1806 szeptember 25.-én hagyta el Saint-Cloudt és csak 1807 június 27.-én érkezik haza. Több, mint tiz hónapot töltött Keletporoszországban és Lengyelországban, hogy az orosz cárt megalázza és aztán szövetségessévé tegye, hogy ezáltal végképpen egységbe kovácsolja Anglia ellen a kontinenst.

Metternich párizsi állomáshelyéről figyeli a győzelmi hírek hatását Franciaországra. Megállapítja, hogy Párizs fásult kétkedéssel kommentálja a harctéri jelentéseket. A francia népet vajmi kevéssé érdekli, feltámasztja-e a császár a független Lengyelországot. Napoleon, a zsarnok egyetlen népet se tett szabaddá (legkevésbé a franciát), csak rájuk oktrojálta akaratát. A törvények, amelyeket az igájába fogott népekre kényszerített, nem a helyzetek és viszonylatok organikus szükségleteit tükrözik vissza, hanem a Code Civil szerkesztőbizottságának valóságtól idegen szillogizmusát. Metternich nem spekulatív természet és éppen ezért százszorosan igazában érzi magát, mikor a valóságos viszonylatok szövöd-

ményeinek láttára lekicsinyli azokat az ideológusokat, akik egyesszámban és elmaradhatatlan ellenpárjaik nélkül használnak olyan szavakat, amelyek csak többszámban és hozzájuk tartozó ellentéteikkel használhatók. Mert, hogy a szabadság szót vegyük példának, mi értelme lehet a szónak, ha nincsenek meghatározva azok a kötöttségek, amelyek alól a szabadság mentesít? Mi a jognak, ha nincsenek megadva azok a korlátok, amelyekben belül érvényesül? Szabadság nincs, csak szabadságok vannak, joga sincs senkinek, csak jogai. A társadalom a császártól az utolsó zsellérig kötöttségek és szabadságok, szolgáltatások és javadalmaztatások egymásra utalt, mert a benne érdekelték valóságos helyzetéből következő, komplexuma. S aki ilyen szorosnak, az öröklött és szerzett szabadságok ilyen organikus történelmi alakulatának tekinti a társadalmat, az eleve immunis minden forradalmi ideológiával szemben s a napoleoni önkény álcájában is felismeri, mint rosszhiszemű demagógiát.

Metternich egyelőre csak arra szorítkozik, hogy követi jelentésében az igazságnak megfelelően írja le, mit tart Franciaország a császár új vállalkozásáról. „A közhangulat fásultan fogadja a császár győzelmi jelentéseit“ — írja Bécsbe 1807 február 8-án: „A nép már régóta nem érzi a saját ügyének a császár vállalkozásait, nem örül a sikereinek, sőt ellen-szenvvel veszi tudomásul őket, mert előre látja a következményeket.“ „A császár ismét soroztat — írja április 7-én — a régebbi évjáratok már mind a fronton vannak, a hatóságok polgári ruhában indítják el Németország felé az ujoncokat, ott öltöztetik be őket katonának a kincstári egyenruharaktárak készleteiből. A hangulat nyomott. A tehetősebb családok igyekeznek megváltani katonaköteles fiaikat, de nem igen sikerül nekik, mert senki sem akar háborúba menni. Husz-harmincezer frankot fizetnek egy-egy helyettesért. A kormány mindent elkövet, hogy jobb hangulatot teremtsen. A lapok felsőbb utasításra nem győzik hangoztatni, hogy a háború a végére jár, hogy a végső győzelem után a béke hosszú korszaka következik. Az Opera a Traján diadala című pacifista darab bemutatására készül, mely a barbárok felett aratott győzelme után diadalmasan hazatérő Traján ürügyén a császárt van hivatva népszerűsíteni. Az opera szövegekönyvét Fouché részletesen megbeszélte a szerzővel, a bemutató költségeit a rendőrmisztérium viseli.“

Julius elején hire jön, hogy Napoleon friedlandi győzelme után találkozott Tilsitben a cárral, összeültek, békét kötöttek, felosztották egymás között Európát. „Nem tudom, írja Metternich, július 26-án, — sikerült-e Napoleonnak szövetségesévé tenni Sándor cárt. De még ha be is következett volna ez a szerencsétlenség, akkor sem tulajdonítok jelentőséget neki. A cár szeszélyes, a császár nyughatatlan; barátságuk nem tarthat soká. Napoleon nem tud lépést tartani senkivel. Szövetségük éle pillanatnyilag bizonytalannal ellenünk irányul, de Napoleon alaposan megfogja gondolni, merjen-e újra hadat izenni nekünk. Hadserege fáradt, hazakiváncsozik; újabb sorozásról szó sem lehet. Hűgadt, önérzetes, álhatalos viselkedésünkkel remélhetőleg megusszuk az előttünk álló kritikus heteket.“

„Azt beszélnek, hogy a császár válni készül hitvesétől és újra nősülni akar, hogy utódlását biztosítsa. Mindenütt erről fecsegnék; már a császárnéhoz is visszakerült a hír; cáfolatára magához kérte bizalmasait és felolvasta előttük férje rendkívül szeretetteljes és gyöngéd levelét. A plety-

ka mindamellettt erősen tartja magát." 1807 augusztusában Napoleon dicsősége teljében visszaérkezik. Most áll hatalma tetőpontján. Legyőzte legfélelmetesebb ellenfelét, szövetségesévé tette a cárt. Európának két ura van már csak, ő meg a cár. A következő hetek legnagyobb eseménye Talleyrand lemondása, akit Champagny vált fel hivatalában. Metternich augusztus 17.-én keltezett jelentésében számol be kormányának a változásról, mélyrehatóan jellemezve Talleyrandot.

„A külügyminisztérium élén történt személyváltás, melynek valószínűségére egy korábbi jelentésben céloztam, e hó 9.-én bekövetkezett. Benevento hercege, aki már régóta készül megválni hivatalától, részben betegeskedése miatt, részben azért, mert az nem felelt meg izlésének és hajlamainak, benyújtotta lemondását. Talleyrand Napoleon porosz-orosz hadjárata előtt erőnek erejével igyekezett helyreállítani a jóviszonyt Franciaország és Ausztria között. Az volt a véleménye, hogy Franciaország rá van utalva Ausztriára, mint szövetségesre. Minthogy pedig egy megalázott és leigázott állam szimpátiáira nem lehet számítani, a Kelet rovására akarta kárpótolni Ausztriát nyugati veszteségeiért. Ausztriának akarta juttatni Moldvát, Romániát, Besszarábiát és Bulgáriának egy részét, hogy mint Franciaország szövetséges, védőbástyául szolgáljon Oroszországgal szemben. A tilsiti kibéküléssel természetesen mindez tárgytalanná vált.

Az új helyzetben távozása éppoly kevésbé jelent hátrányt a számunkra, mint ahogy maradása nem jelentett volna előnyt. Pillanatnyilag egy ember tervez, irányít, intézkedik: Napoleon. A miniszterek csak végrehajtó közegei. Champagny ur, aki nem nagyon erős egyéniség, alázatos eszköze lesz a császárnak. Ha viszonyunk Franciaországgal javulni fog, nem az ő érdeme; ha olyan marad, milyen, nem veszítettünk semmit a változással. Egyedül a kis német fejedelmeknek van okuk fájlalni Talleyrand távozását, akik évek óta kenték. Most kárba vesztek a megvásárlására áldozott összegek.“

„Mióta Napoleonnak nem kell Oroszországtól tartania, még elviselhetlenebbül zsarnokoskodik. 1807 októberében megszállja Portugáliát, majd törbe csalja a spanyol királyt, lemondatja trónjáról az apát, őrizetbe véte-ti a fiát, birtokába veszi a Pireneusi félszigetet. Egyetlen európai uralkodó sem érezheti tőle biztonságba magát. Még Ausztria, a porig alázott Ausztria is fegyverkezik. Kihívó játék, de Napoleon nem tudja (csak Talleyrand), hogy Sándorra új háborús konfliktus esetén nem számíthat. Elbizakodottságában meghódított tartományként kezeli Ausztriát. A helyzet rohamosan rosszabbodik. Napoleon nem tűr meg többé Európában maga mellett független uralkodót. Spanyolország erőszakos megszállása után Metternich biztosra veszi, hogy Ausztriát is be fogja kebelezni Nagy Károly birodalmába.“ „A két állam nem állhat fenn egyidejűleg — írja 1808 március 3.-án, — a francia császár nem tűr meg maga mellett más uralkodót, azokat a koronás kerületi előljárókat viszont, akik a császárnak köszönhetik hivatalukat, akik alattvalóik vérével és pénzével fizetik vissza a császárnak felmentetésüket, nem nevezem uralkodóknak.“

Franciaország egyetlen megsemmisíteni Ausztriát, szegi le július 1-én ismét. Napoleon nera nyugszik. Mühelyt csinált egy államot, már a soron következő bekebelezését készíti elő. Elég egy pillantást a térképre vetni és kiderül, hogy melyik a soron következő. Múután azonban Ausztria

nem szállhat szembe Napoleonnal, Metternich mindent elkövet, hogy késleltesse az összeütközést. „Időt kell nyernünk, halogatnunk kell a döntést, míg felkészülünk, míg megerősödünk. Kárörvendve figyel, mennyi áldozatába kerül Napoleonnak Spanyolország pacifikálása. Ha ez így megy tovább — dörzsöli kezét — rövidesen eljön a nap, amelyen egyforma erők leszünk.“

A könyv, amelyből fenti idézetet közöltük sok érdekes fejezetben bővelkedik, de aktuálisabban nem. Vessünk egy pillantást mai politikai tükröképünkbe s meg fogjuk találni helyzetünk kulcsát. A történelmi ítéletnek nem az a feladata, hogy az eseményektől és helyzeti képletektől elvonatkoztatva légüres térben adjon jellemrajzokat, mint a legtöbb egyoldalú, szíverősítő olvasmányban, hanem ellenkezőleg. Meg kell állapítanunk, hogy a feudálizmus elgyengülésével előbbre jutott ugyan a világ, de az őt követő gazdasági rendszer, ami mind a mai napig tart, nem oldotta fel azokat a lényegbe vágó kérdéseket, miket annak idején a francia forradalom felvetett s addig bizonyára nem is lép tovább, amíg ezek a kérdések a mélyében szunnyadnak.

H U S Z O N Ö T É V E . . .

Irta: MÉLIUSZ JÓZSEF

Délben nem mentünk haza ebédelni, hanem apa irodája felé vettük utunkat. Apám a közigazgatási palota kikopott vörös márványlépcsőin egy helyett egyszerre hárman is fellépve futott fel a második emelet felé, hivatalába, pontosabban a köszvényes Jani bácsihoz, a hivatalszolgához, e minden irodai hírek kétlábu mindentudójához. A hivatalos órákat ezen a napon a fináncok sem tartották be, hiszen még a fűszerüzletek is bezártak a kora reggeli órákban, mert sem a személyzetnek, sem a kereskedőknek nem volt maradásuk a kiszolgáló asztalok és a könyvelő polcok mögött, minden és mindenki az uccára kíváncszott. A tisztviselők önkényeskedését az egyébként rettegett és vaskezű pénzügyigazgató hallgatólagosan tudomásul vette, bár lelke mélyén úgy érezte, hogy e szabálytalanság támogatásával súlyos bűnt követ el a szolgálati szabályzat, de mindenekelőtt saját személyi presztizse ellen. „De végül is — nyugtata meg magát a pénzügyigazgató egy csendes monológban és szigorú tekintete csiptetője mögött feloldódott, — végül is nem minden nap olyan ünnepélyes, mint ez a mai, amikor az ország, az egész nemzet a háború kitörése feletti örömeinek ad tüntető kifejezést.“ A pénzügyigazgató is csak ember volt és hazafi: pár perccel később szarvasbőr kesztyűjét és aranyfejú sétabotját lengetve ő maga is lent járt a téren, kiáltozva és énekelve, mint akármelyik megvetett dijnoka. Jani bácsi szerint apámnak még nem kellett szabadságát félbeszakítania, ilyen rendeletet a szigorú „öreg“, a pénzügyigazgató, még nem adott ki s így az izzasztó forró nyári napon a testünkire lerakódott port és izzadtságot észre sem véve, zavartalanul folytathattuk a kószálást egyik izgatott csoporttól a másikig, egyik hullámzó menettől a következőig, fejtellenül és kábultan, teljesen kimerülten és fáradtan.

Az emberek mindenütt szinte kísértetiesen egyforma mosolygással,

egyformán sugárzó arccal, mint a hipnotizáltak tárgyalták, hogy itt a háború és most már a jövőben mi és hogyan lesz, hogyan változnak majd a dolgok, az egész élet a mi javunkra, hiszen a szerbeket néhány nap alatt elűzzük nemcsak saját hazájukból, de még a Balkán legdélibb partjairól is. Ázsiába velük, Afrikába vagy pusztuljanak a föld színéről. Mint ha a város kifordult volna a saját valójából. Az éttermek annyira bezsufolódtak, hogy nem lehetett helyhez jutni. A savanyu illatú sörözők bejáratánál egymást gyömszölve, de közben rendületlenül politizálva úgy tolokodtak az éhezők és a szomjuhozók, mint a falusi udvarokon a vályúkat megrohanó állatok sokasága. Letettünk róla, hogy ebédhez jussunk, mert bár szüleim együttléte óta, kivéve, amikor otthon falun jártunk, rokonoknál, Pesten nagybátyámnál vagy a béke utolsó zavartalan nyarán a varázslatos Velencében, nem létezett olyan nap, hogy ne házunk falai között ebédeltünk volna, legalább anyám és én, mert apámmal gyakran megesett, hogy baráti kompániájával el-el maradozott s mi bizony hiába vártuk szivszorongva, mikor jön már s remegve töprengtünk, vajjon mi történhetett vele? De azon a nyári napon az árván maradt tűzhely és az otthoni egyszerű, de izes ebédekről egészen elfelejtkeztünk. Hogy hiába jártuk végig előbb a szerényebb, majd az előkelőbb éttermek egész sorát, végül is a ligetbe vonultunk, ahol egy padon elernyedve néhány saskiflivel is beértük és néhány karika gyönyörű piros szalámival, amit apám már nem tudom hol szerzett, de mindenesetre óriási örömet okozott velem, hiszen roppantul szerettem színe, de főleg fűszeres ízei miatt és egy esztendőben legfőkébb, ha háromszor került asztalunkra, éppugy, mint a mézszínű olajban konzervált szardínia, mert apám e fölötté finom és számunkra főúri ételek sűrűbb fogyasztását túlzott luxusnak tartotta az olyan időkben, amikor merész vállalkozásai következtében ugyancsak birköznünk kellett az adósságokkal.

A padról, amire kimerülten telepedtünk le alig tudtunk fölkelni. Anyám apám vállára hajtotta fejét. Művirágcsokorral diszitett kalapját közben ölébe nyugtatta s ha néhány percre el is szunnyadt, görcsösen szorongatta, mint egy gyermek, aki játékszerét még az álom utvesztői közé is magával szeretné vinni. Apám a boldog családfő nyugalmával a legfrissebb ujságot olvasta, én pedig anyám ölébe hajtottam fejem, mert a fületes levegő álmosító ölegetése ellen már hiába is küzdöttem volna.

De mintha a kilencvenhatosok zenekara csak minket követett volna nyomon. Ide a ligetbe is eljöttek a zenészek vállukon és hónuk alatt tokokba és fekete klott bunkolatba takart hangszereikkel, peckes karnagyokkal, immár kisebesedett szájjal, de törhetetlen fuvó kedvvel, hogy körüöttük a fákat szegélyező porlepte tisztások, az árnyékos enyhelyek, a korhadt fapadok és a káprázatos színű virágágyak közei egy perc alatt kíváncsiskodó tömeggel teljenek meg, fáradhatatlan lelkesedőkkel, dalolókkal és politizáló polgárokkal.

A fuvósok rövid készülődés után a két fősétány kereszteződésénél elhelyezkedve rázendítettek. Mintha csak a viharlátott vastag tölgyekkel is közölni szeretnék a hírt, ami a várost és a világot kihozta sodrából s amitől a ráncoskérgű százados fák bizonyára legbelső évgyűrűjükig, szíviükig megborzongtak. Hiszen ha igaz, hogy ezek a fák fiatalkorukban látták az osztrák zsoldosok vérengzését negyvenkilencben, akkor azt is tudják, mi a háború, jobban, mint az esztelen ünneplők, akik örületükben

nem is sejtik, micsoda „jövő“ felé kiáltanak éljent. Mert bizony a póre valóság az elkövetkezett szenvedésteljes esztendőkkben nem volt az egész világon a mi városunk üzleti és siber polgárságának felelőtlen nyugalmaival azonos, a valóság szomorú megszemélyesítői nem a front mögötti „Geschäfts Etappeban“ voltak megtalálhatók, hanem a lövészárkokban, a kórházakban s a valóság világát a halottak jelezték, sebesültek, az özvegyek és árvák, a szenvedés vad síkolyai és a civilizáció pusztulása.

Már ott a ligetben eltűnt anyám arcáról a lelkesedés lélekzet könnyű pirja, melyet az uccai hangulat, de lehet, hogy csak e néhány pernyi önfelédtszundikálás festett rá, miközben apám az ujságot forgatta, majd cigarettát sodort és a szomszédos padon letelepedett mélabus kövér urral politizálgatott. Anyámban az ősi liget hajladozó sötétzöld lombjai, a rindókat diszitő, gonddal ápolt hosszúszerű virágok, a katonazene szüneteiben felcsendülő édes madárcsiripelés ismét a nyugalom utáni vágyakozást ébresztették fel, a béke ősi, paraszti szeretetét. Érzései közül eltűnt a tömeghangulat szívszorogató, fullasztó izgalmá, mint ahogyan estefelé a nap hiborszínű fénye kialszik a város fölött, hogy a tájat átengedje a csendnek és a halkzenéjű sötétségnek. Ó, hányszor éreztem én is ifjúságom fájdalmas éveiben az idegen dolgokért való lelkesedés fellobbanását, hogy csak késve fedezzem fel az igazságot, esztelen ügyekbe koveredtem, miknek semmi közük sem a nemzet, sem az erkölcs eszméihez. És hányszor láttam lebukni a napot városunk fölött, ahogy szinte lángbaborította a merev paloták felső ablaksorait, miket azokban a percekben, a nap bucsujának perceiben, mintha nem is üveg, hanem vadul villogó vörös higanytáblák függönyöztek volna a homályba boruló uccák fölött, hogy végül is a nap tovatűntével elsötétedjenek s az ürességet, a szomorúságot, az elhagyatottságot példázzák a kimerült város fölött.

Estére anyám is halálosan elfáradt és összeroppant. Sok volt számára az a nap, a rengeteg ember, a hangok vihára, a százféle történet és hír. Hiszen a házat sokszor hétszámra nem hagyta el, reggeltől estélig szerénykedett, dolgozott a konyhán, a szobában, a kertben, de ez a munka távolról sem vette annyira igénybe, mint az a kiméletlen izgalom, amely azon a napon oly gáttalanul szakadt rá. Hétszámra nem hagyta el a házat, mint aki képtelen megbarátkozni a várossal, nem tud hozzá idomulni s bár polgári köreinkben feltétlenül uriaszszonynak számít, legbenső lényében mégis megmaradt parasztasszonynak. Susogó tafota ruhájának drága szövete, mintha megtört volna. Kalapja is félrecsuszott és sűrű fekete haja borzoltan hullámozott végig a gyéren világított uccákon, ahogy hazafele vonszoltuk magunkat. Valahol a város koromszínű szélén huhogó, barátságtalan szél kapott lábba. Az utakat beborító bazaltkövek közül felkapta a pórt és finom homokot, mi a holdfényben röpülve, mintha ezüstös fátyollal vontá volna be e szomorúságra ítélt várost, hogy a kimerülten hazatérő hazafiaknak gunyolódva szeme közé csapjon, mintha csak azt mondaná:

— Nesztek esztelenek, bolondok, hátha még magatokhoz tértek, hátha látóvá lesz szemetek, hátha hallásra nyílik fületek. Hiszen a valóságot már érezni lehet, látni, hallani és szagolni. Térjete magatokhoz...

Mintha itt is, ott is fájdalmas fütyök és apró síkolyok iramlottak volna el. De a járókelők nem hallották a szél szavát. Szemükből kitorúlték a port és rendíthetetlenül tovább szótték ábrándjaikat a győzelemről és a

győzelem utáni időkről, amikor ez a föld dicsőséges boldog fészekké, paradicsommá változik, Isten földi országává, mert, hogy a hazafiak számításában isten is helyet kapott, az csak természetes.

Egyideig hazafelé apám vitt csontos karján, kemény fogással.

Milyen más az, ha egy gyermeket anyja veszi karjaira. Ha apám vett fel és magához szorított, úgy éreztem, bár ma sem tudom miért, hogy nincs az a földi hatalom, amely most bajt hozhatna reám. Ahogy áthaladtunk a városon, álmoságomban mint valami sűrű ködön át, úgy láttam a nagytemplom előtti teret még mindig fel-alá hullámzó embercsapatokkal, akik mintha csak valamilyen rosszul világított akváriumban uszkáltak volna egy homályos szoba kísérteties sarkában. Apám, hogy hazafias lelkesültségéhez hűtlenné ne váljak, bár a fáradtság nőttén és az est mélyültével lelkesedése is oszladozott, találomra megszólított három batyus fiatalembert, akik már értesültek róla, hogy a bevonulókat a polgárok itt a téren szedik össze, hogy egy éjszakára hajlékot adjanak nekik és talán néhány izes falattal megkinálják őket.

— Ha nem sértem meg magukat, — szólta apám a három beszélgető emberhez, külsejükhöz mérve a megszólítást, — szívesen látom mindhármukat ma éjjelre vendégül. Hiszen kellemesebb a puha, illatos szalmán, takarók alatt elhálni, mint itt a szeles éjszakában céltalanul ácsorogni. Alvásközben elröppen az éjszaka s ha holnap bevonulnak, bizony fontos, hogy pihentek legyenek és jókedvűek...

A férfiak ezekre a biztató szavakra nem mosolyodtak el. Komoly arccal elfogadták a meghívást, csupán a legfiatalabbnak tetsző ember fordult kedveskedő mozdulattal szüleim felé, hogy átvegyen engem a maga karjaiba, szíves szállásadói iránti háláját mintegy már előre lerovandó.

— Én jobban bírom, — felelte anyám rövid szabadkozására, aki hogy apám nyugodtan tárgyalhasson a vendégekkel, újra nyugalmas karjaiba vett.

Miközben egyik karból a másikba vándoroltam, mint egy hűtlen kis madár, egyik fészekből a másikba, mintha egy más, egy új, egy különös világba lendültem volna át, elszakadva mindazoktól a kötelékektől, amik ezer szállal kötöttek anyámhoz, a szülői ház szűk világához, melyből, mintha csak ezen az első háborús napon léptem volna ki először az uccákra, az emberek közé. De ideje is volt, hogy a fiatal munkás vegyen karjaiba, mert anyám valóban nem bírta már a nehéz terhet, térdei megcsuklottak és egy meleg öleléssel, mintha csak bocsánatot kért volna félálomban ringatózó gyermekétől, hogy végül is elengedi, idegen karokba bocsátja. Talán örökké és minden anya ezt érzi fiával szemben, egészen addig, amíg rá nem ébred a valóságra, hogy mégis csak elszakad tőle gyermeke, letörik fájdalmas életéről, szíve egy fájó darabjával együtt, ahogyan elrabolják őt a család leghatalmasabb ellenei, az álom és a valóság. És abban a fiatal férfiben, ki egészen másképp tartott erős mellén, mint azok a pipogya rokonok és szemforgató ismerősök, akik csupán üres vagy érdekeket rejtő mézes-mázosságból kinoztak azzal, hogy megöleltek és arcomat összevissza csókolva rosszagú nyálukkal benaszatoltak, abban a férfiben, ahogy szenderegőn repített a városon keresztül tünedező eszméletben egy álomalak egyesült a valósággal.

Szóltanul szálltunk a kék estében, mellettünk a házak, mint a zenélő felhők usztak el és egy udvarmélyi ablak felől a világosság úgy remegett

felénk, mint valami bizonytalanul rengő égitest immár késetten érkező derűs mosolya. A szél pedig, a huhogó szél, mintha egyre távolodó orgona-bugássá változott volna, hogy a békéről izenjen, egy olyan világról, amit mi élők, — erősen hiszem és tudom bizonyosan — még egyszer el is érünk. Álmok és látomások keveredtek bennem, kimondhatatlan dolgok. Pedig csak egy munkás vitt a karjain és csupán azok között a házak között haladtunk, melyeknek zsalugáterekkel eltorlaszolt ablakai mögött szinte minden egyes polgárt ismertünk, tudtuk róla, kik a rokonai, mennyit keres, tisztességes ember-e vagy kétes jellemű kártyás? Csak az árka-dos és sáros udvarmélyek szegény lakóit imertük kevésbé — vagy legalább is úgy tettünk, — mintha azok e néma esti utazásunkban olyan távoli élőlények lettek volna, akikről hiradás, akárcsak egyik bolygórendszerből a másikba, csupán évmilliók múltán érkezik osztályunkba egy-egy kihunyó fénysugár erőtlen és rejtelmes alakjában.

Milyen különös illata is volt annak a férfinak, aki karjai között vitt. Egészen más, mint apám dohányfüstös lehellete, dohos irodaszagú hétköznapi kabátja, miben évszámra görnyedt íróasztala fölé, vagy akár anyám üdítő szappanpárára emlékeztető tisztaságszaga. Durva szövésű öltözékéből a dinamókban felmelegedett gépolaj tűnni nem akaró illó ize áradt, bár vasárnapi ruháját viselte ő is. A dübörgőn remegő gépek szagára emlékeztető olajpára, mintha még léleketéből is reám áradt volna, hogy beburkoljon és esontjaimig szívódjék annak a társadalmi éghajlatnak a melege, amit szüleim oly régen veszítettek el, mint az emberiség a mondavilágok alig felderítendő emlékét az igazságról és az egyenlőségről. Egy különös párázatú felhő sűrűségében éreztem magam, egy titokzatos óriás védelme alatt, kinek vállán oly biztonságosan nyugtattam kábult fejem, hogy szinte már nem is ahhoz az egy emberhez való közelségemet kellett sejtennem, aki karjám tartott, hanem a rendíthetetlen emberi bizalom valami derűs nagyságát, amelytől elszakadni már sohasem lehet.

Álom és eszmélet határán imbolyogva kétségbeesetten láttam le-le csukódó szemhéjai alól: egyik ismerős uccasarak a másik után tűnik fel a sötétségben és hirtelen remegni kezdtem, féltem, hogy e különös vándorutnak hamarosan végére kell érniünk és akkor elillannak ezek az új, izgatató és nagyszerű szagok és mindazok a bennem zúgó és kavarodó érzések, amiket akkoriban még bizonyosan képtelen voltam megmagyarázni, de később egyre világosabbá váltak előttem, sőt új képzetek tapadtak hozzájuk, míg végül is felfedeztem, hogy ama csodálatos hangtalan bolyongás a legnagyobb titkot nyitotta meg számomra, az utat egy új világ felé. Az ucca hirtelen sötétségbe borult, mintha elsüllyedtünk volna benne, ám lehet, hogy csak engem ragadott magával egy percre álmom és öntudatlanság. Szálltunk és röptünk, mint egy különös varázslatban.

A másik két vendég szüleim nyomában haladt. Az egyik oly mélyen hallgatott, mintha csak valami szellem kaptatott volna közöttünk balsejtetón és fenyegetőn. A harmadik férfi, egy keselyűfejű kubikos, néha krárogott egyet, majd mélyet szívott szortyogó pipáján, hogy a parázsló dohány vörös derengésében arcéle néhány másodpercre elötűnt a homályból. Már a mi lapuló uccánkban értünk, amikor végre megszólalt és ez volt az egész uton az egyetlen elhangzott mondat:

— Hogy az ég szakadna rá a sok hóhérjára, a háborújukkal együtt... Anyám mélyet sóhajtott, apám pedig megköszöri torkát, de aztán

szót se szólt...

A varázslat szerte foszlott.

Elértük házunkat. Szemben a kastély magába roskadva mélységesen aludt. A kulcs aprókat nyöszörögve fordult meg a kapú lakatjában.

A férfiak mord arccal heveredtek le a puha szalmába, takaróikat füleikre huzzták és ki-ki álmai és gondolatai világába vándorolt egyedül és elhagyatottan, mint halálraitéltek a kivégzés előtti éjjelen.

Anyám még körülfutott a lakásban az ágyneműt felrázni, egy-egy széket a helyére tolni, az asztalról a reggel ottmaradt morzsákat lesöpörni, mik apám léptei alatt felreccsenve, mintha e nap izgalmait és rémséges zajait támasztották volna fel egy rövidke pillanatra. Majd csend borult házunkra.

Anyám és apám még rejtélyesen sugdosódtak, de aztán ez is megszűnt.

A világ alábukott az eszméletlenségbe.

Véget ért egy nap, városunk életének egy napja, 1914 július 29.

T É G L A G Y Á R I M U N K Á S O K

Irta: JORDÁKY LAJOS

A téglagyári munkások életére egy mozgalom hívta fel figyelmünket. A múlt év nyarán szervezkedni kezdtek, majd egyik szakszervezet segítségével bérmozgalmat kezdeményeztek, ami végül sztrájkba terebélyesedett. A sztrájk sikertelen maradt. Összeomlott a sztrájkvezetők határozatlansága, az öntudathiány és nem utolsó sorban a téglagyár politikus vezetőinek összeköttetései s a munkásságra felülről gyakorolt nyomás következtében. A munkások, — akik számára jobb élet reménységét ígérte a szervezkedés és a megmozdulás, visszaestek addigi életükbe.

A téglagyár, mely a múlt nyáron kb. 240-250 embert foglalkoztatott a város szélén, a többi nagy üzemek, gyárak és siralmas munkástelepek között fekszik.

Adatfelvételeinkben a gyárban dolgozó munkásoknak mintegy fele, 116 munkás szerepel, 63 férfi, 53 nő. Feltűnően nagy a 13-18 év közötti gyerekek száma (23 fiú és 21 leány). Szép számmal vannak középkorúak, de akadnak 60 éven felüliek is.

A téglagyári munkások többnyire már fiatal korukban a gyárba kerültek vagy már ott is születtek. Mindkét kategóriába tartozók azonban ott dolgozzák le az egész életüket. Találtunk olyan 45-50 és 65 éves téglagyári munkásokat, akiknek már az apjuk is a gyárban (akkor a még primitívebb tégláégetés mellett) dolgozott és akiknek gyermekei 12-13 éves koruk óta ugyanott dolgoznak.

Nemzetiségi és fellekezeti megoszlásuk nem mutat különösebb jellegzetességet. 82 vallotta magát magyarnak, 22 románának, 5 cigánynak, 4 csehnek, 1 szlováknak és 2 zsidónak, jóllehet a cigányok száma sokkal nagyobb. Legalább 20 magát magyarnak és 5 magát romának valló cigányt lehetett külsejéről és beszédmodoráról felismerni, kérdéseinkre adott vá-

laszaikban azonban ragaszkodtak ahhoz, hogy ők magyar, illetve román nemzetiségűek. Nem tudjuk, vajjon a cigányokat az az elképzelésük készítette nemzetiségük megtagadására, hogy általában alacsonyabbrendű embereknek tartjuk őket, vagy pedig magyarrá, illetve románná válásuk tudatos és nyílt vállalása az új nemzetiségnek, vajjon ténylegesen asszimilánsok-e vagy pedig egyszerűen egyenrangúnak akarnak feltűnni. Kétségtelen azonban, hogy sok egyszerű becsületességet, de sok primitív ravaszsgot lehet leolvasni arcukról és megfigyelni beszédükből.

A nemzetiségi megoszlást körülbelül fedi a vallási. A román vallásuk száma 22 (20 gr. kat. és 2 orthodox). Egy román nemzetiségű munkás római katolikusnak, míg egy cigány görög katolikusnak vallotta magát. A csehek és a szlovákok római katolikusok, míg a magyarok közül 35 római katolikus, 1-1 unitárius és lutheránus és 45 református. A cigányok közül 2-2 református, illetve róm. kath. A magukat magyarnak valló cigányok nagyobb része református.

Születés és származás szerint nagyrészt őslakók. Kolozsváriak vagy a közeli falvakból bejöttek; még az itt dolgozó csehek is régen, a világháború előtt kerültek ide, vagy már itt születtek, nyelvüket is nehezen beszélik, de más nyelvet sem sajátítottak el tökéletesen. Családi, illetve osztályszármazásuk már érdekesebb. Az a munkáskategória, amely csaknem kizárólag a legszegényebb néprétegből, nagyrésztük földmunkás és napszamos szülőktől származik. Néhánynak apja ipari munkás, de még elvétve sem találunk középosztálybelieket vagy elproletárizálódott kispolgári családból származókat.

A szülők foglalkozása: téglagyári munkás 29, földműves 24, napszamos 23, kocsis 4, gyári munkás 4, cigányzenész 2, piaci árus 2, fuvaros 2, vegyes 5; — kovács 8, kőműves 4, vasutas 2, cipész 2, asztalos 2, ács 1, szűcs 1, cipőgyári munkás 1.

Abból, hogy a téglagyári munkások a legszegényebb néprétegből származnak, természetesen következik az is, hogy mindegyik egész fiatal, legtöbbször 11-15 éves korában kezdett dolgozni. 11 éves korában 5, 12 éves korában 16, 13 éves korában 22, 14 éves korában 21, 15 éves korában 12, de van olyan fiatalkorú is, aki 6-10 éves korában állt téglagyári munkába. Általában az a kevés téglagyári munkás, ki nem itt kezdte tevékenységét, azelőtt legnagyobb részben, mint cseléd, szolga, béres, kocsis, napszamos vagy falusi kovács kereste kenyerét.

A vizsgálat alá vett gyári munkások 33.5 százaléka analfabéta. Négy elemi iskolánál többet mindössze 14-en jártak (12 százalék), ami az általános iskolakötelezettség nem eléggé lelkiismeretes végrehajtását bizonyítja. Az analfabétizmus egyformán nagy a fiatal és idősebb koruaknál. Bizony az újabbkori kormányzat iskolapolitikája sem tud nagyobb eredményeket felmutatni egyes alsó néposztályokban, mint a világháború előtti. A gyár vezetői pedig egyáltalán nem törődnek munkásaik nevelési kérdéseivel. A gyárhoz tartozó lakásokban és családokban született gyermekek általában analfabéták, míg a falvakból és a gyáron kívüli városrészekből 1-3 elemi osztály elvégzése után kerülnek be dolgozni. Az iskolai képzettségnek nemzetiségek szerinti elemzése megerősíti az elmúlt években végzett kutatásaink eredményét. Egyetlen nemzetiség sincs a másikkal szemben előnyös helyzetben. A magyar fiataloknak ép' oly hányada analfabéta, mint a románoknak, mint ahogy az öregebbek között is ez a

helyzet. A város nem dicsekedhetik általánosabb kultúra terjesztésével ebben az esetben, mint a falu, amit bizonyít a perifériák gyermekeinek előbb említett analfabétizmusa. Igaz, hogy a város peremlakói teljes egészükben proletáreredetűek és nem polgári vagy kispolgári sorsból lecsuzzottakból állanak.

Részben az irni-olvasni tudással, illetve nemtudással függ össze, de még a kereseti viszonyokkal is, a dolgozók általános kultúrszintje. Nagyrésztük egészen primitív, nemcsak a világon vagy az országban lejátszódó eseményekről nem tud semmit, de még a helyi, városi dolgokkal sincsen tisztában. Életük kizárólagosan a gyár köré zsugorodik. Amit tudnak az élet különböző megnyilvánulásairól: politikáról, jogi szabályokról és törvényekről, egészségről, hasznos és haszontalan dolgokról, az csupán teljesen elferdített szóbeszédként jut el hozzájuk. A kérdező nem egyszer megdöbben tudatlanságukon. Nem tudja hová skatulyázza a mondottakat és kit tegyen felelőssé mindezért. Az újságokat, könyveket hiábavalóknak tartják s ha akad köztük egy-egy, aki olvas, az csak izgalmas ponyvát vesz a kezébe. A románok egyáltalán nem olvasnak újságot, míg a magyarok között akad 5-6, aki rendszeresen, ugyanannyi pedig vasárnaponként olvassa a Jóestét című napilapot. Semmi mást. A Jóestétén kívül más lapnak még a címét sem tudják. Nagyrésztük soha nem járt moziban vagy színházban. Csodálkoznak és ördögi dolognak tartják, ha az ember a rádióról beszél. Számszerint: a 116 munkás közül 101 soha nem megy moziba, öten hetenként, a többi negyed vagy félévben egyszer. Az utóbbiak, mind fiatalok. A 25 évnél idősebbek közül mindössze 4 járogat el néha. De nemcsak szórakozóhelyre, még a templomba sem igen járnak. Egy idő óta ugyan a vallásos szervezetek igen élénk tevékenységet fejtenek ki körükben, a legtöbben azonban szabad idejüket (csak vasárnap, mert különben napi 10-15 órát dolgoznak) otthon töltik, a férfiak pihennek, az asszonyok főznek, mosnak, varrnak.

A legsiralmasabb képet mindennapi anyagi életük és szociális helyzetük vizsgálata adja. A munkások kivétel nélkül darabszám után kapják fizetésüket. Egész csomó munkakört töltenek be az itt dolgozók. A munka igen racionalizált. (De nem gépi, hanem emberi erőre épített a racionalizálás). A téglá anyagának kiaknázásánál a dolgozók: bányászok, bányaöntözők, kocsikázók (ezek a földet kocsikon szállítják ki) és liftkezelők. Itt főleg fiatalkorúakat (13-15 éveseket) foglalkoztatnak. A téglá és cserépegétsnél a gépészekon kívül, téglavágók, száraz cserép, — lyukas prés — és piros cserép berakók és etetők, kihordók és kemencetisztítók dolgoznak. Ezen vágják ki a cserepek és téglák formáját, teszik rájuk és ügyelnek, hogy az égetés az előírt módon történjék. Főleg az építés és a kályhákból való kihordás igen egészségtelen és majd minden ezt végző munkás tüdőbajt kap.

Az akkordbérek általában nyomoruságosak. A bánya kocsikázók és bányaöntözők (13-15 évesek) 1000 darab tégláért 2-2.50 lejt kapnak, a bányászok ugyanannyiért 4 lejt. A téglavágók 4, a különböző berakók 8, a kemencetisztítók 5, míg a kihordók 12 lejt keresnek minden ezer téglá után. Ilyen órabérek mellett a munkások 55 órás munkahét mellett sem keresnek 100-140 lejnél többet. Az aránylag legjobban kereső 12 lejt akkordbéres kihordó sem kap hetenként több, mint 400 lejt. Ezért a pénzért 40 ezer forró téglát kell kihordania a kemencéből!

Heti fizetés 55 órás munkaidő mellett.

	1000 drb.-ként	Heti fizetés
Bányaöntöző	2—2.50 lej	100—170 lej
kocsikázó	2—2.50 „	100—170 „
bányász	4.— „	250—350 „
téglavágó	4.— „	250—300 „
berakó	8.— „	100—300 „
etető	8.— „	250—350 „
kihordó	12.— „	350—450 „
kemencetisztító	5.— „	350—400 „

Általában minden kategóriájú munkásnak fenti fizetésért 40-60 ezer téglát, óránként 700-1200 téglát kell megmunkálni. A berakóknál a nagy fizetéshullám oka a munkaerőtől függ. A fiatalok, főleg a nők heti keresete 100-180 Lei között mozog, míg a 30 éven felüli nők és a férfiak, akik ezt a munkát jobban bírják, megkeresik a heti 250-300 lejt, néha néhány lejjel még többet is. Általában minden kategóriában vannak munkások, akik a táblázatban feltüntetett összegeknél 10-12 százalékkal többet keresnek. Ezek természetesen nem 55, hanem 60-65, néha 70-80 órát dolgoznak hetenként.

Ilyen kereseti viszonyok mellett nem érhetik váratlanul az embert lakás és élelmezési viszonyaik. Alkalmunk volt néhány lakásnak nevezett odut és rozoga építményt is megtekinteni. A munkások több, mint fele a gyár házaiban lakik. Kicsiny, nagyrészt padozatlan, villany és levegőnélküli szobák, amelyekben 4-8 személy lakik. Vannak szobák, amelyekben 2 család él, megint másokban 7-8 egymástól idegen férfi és nő. De van olyan munkás is, aki saját házában lakik. Ezek a saját házak mind legfeljebb két helységből álló vityillók, amelyek mindegyikében 4-8 ember éli életét. Mindössze két családnak van olyan két szobás lakása, amelyben három ember lakik. A bérben lakók egy-egy szobáért havi 200-300 lejt fizetnek. Elképzelhető, milyenek az ilyen lakások férőhely és egészségügy szempontjából.

Az élelmezési viszonyok sem különbek. Egy ember átlag heti 100-120 leiből él. Mindennapi ételmük a paszuly, köménymag és krumplileves. Husneműt egy negyedrészüket soha, másik negyedrészüket havonként egyszer ha eszik. Többségük azonban mégis minden vasárnap eszik valami kis húst. Sokan vannak, akik vasárnap kivételével hideg kosztot élnek. „Nem elég a kereset“ — mondja egy fiú, „esküszöm, egy hónapja nem ettem húst“, — halljuk egy 17 éves leánytól. Tej még csak kerül a gyermekeknek reggelire, de gyümölcs igen ritkán.

A munkáscsaládok ezen a környéken rendkívül szaporák. Minden családban 4-7 gyerek van. Mintha egyébből sem állana az asszonyok élete, mint a munkából és a szülésből. Csak a házbért és a szükös élelemre való keresik meg. Még betegek sem igen lehetnek. Ez fényűzés lenne, amit nem engedhetnek meg maguknak. A kemence mellől mennek a sirba. Életükből nincs különösebb átmenet a halálba. Mivel betegség esetén fizetést nem kapnak, kénytelenek betegen is munkába állni, nehogy éhen halljanak a kereset hiánya miatt.

Bizonyos, hogy ezeknek a munkásoknak helyzete az átlagnál rosszabb. Életük csak szenvedés, minden öröm nélkül. Ilyen a munkásság legalsóbb és legöntudatlanabb rétegének a sorsa.

M A I M A G Y A R K Ö L T Ő K

BERKÓ SÁNDOR: NEM VAGY MAGADBAN

*A holdat csak egy satnya fényszál
himbálta a Duna felett.
Almos szemekkel pislákkoltak
túlhan a budai hegyek,
szél is alig fűtt, mozdulatlan
aludtak lenn a csillagok, —
néztem, mily bután botladoznak
rajtuk keresztül a habok.*

*Alltam a hídon egymagamban,
unottan gyűrve kalapom,
s oly mindegy volt, hogy azt, avagy
a saját testemet dobom
mélybe, midőn ott lenn, alattam,
hirtelen megcsobbant a hab.
Porszem? Kavic? Minő hatalmak
gúnyolnak ki és játszanak*

*velem? Vagy... — furcsa tünemény —
ismét csobbán és újra csend.
S egyszerre, mintha minden sátán
e csobbánáson át üzent
volna felém, a szél megindul,
hab habra kap, a csillagok
riadt fényét égig dobálják
a láncukat tépő habok,*

*surrán a titkos üzenet,
csillagon, folyón, égen át,
— óh gyáva lélek, gyatra hős,
üdvözöld testvéred szavát!
Nem vagy magadban, nézd, a híd
alatt hány csobbánás izen.
Kiálts te is és add tovább,
felhőn, hegyen, erdőn, vizen,*

*a szót, mi itt huhog az éjben,
szépítve szegénységedet.
Álltam a hídon mozdulatlan,
mint bűnére eszmélt gyerek,
csak úgy, magamban ismételve
a szél elhaló szavait,
s, kiálts te is, motyogtam lágyan,
csak épp, hogy mondjak valamit.*

BERKÓ SANDOR: SZÓ NÉLKÜL

Vedd a kezedbe fütykösöd,
akaszd válladra tarisznyádat,
akad helyedbe jobb, ha kell,
ki őrizze e néma tájat.

Ereszd a szélnek juhaid,
nótádra fülüik nem hegyezték,
hadd őket, futkározzanak,
a sziklák közt, mint kerge kecskék.

Indulj szó nélkül, ne bucsúzz
sem égtől, sem az út porától,
mint sértett gyermek a kapun,
fordulj ki büszkén e világból.

Mit kaptál munkádért te itt?
Kenyéren és szalonnán éltél,
csendőr tört rád, ha este a
pásztortűz mellett énekeltél.

Saját kutyád is megugat.
Indulhatsz hát, öreg csavargó,
nem mennek veled a hegyek,
csak egy kíváncsi napraforgó

kémlél utánad s pár szakadt
felhő versenyez lépteiddel, —
ki is fúlnak és dühösen
csapnak utánad ökleikkel.

Hallod? Mögötted a kaput
most lakatolja be a gazda.
Sebaj, a felgyúlt haragot
még izzóbban olvaszd magadba,

átkozd meg álnok juhaid
s e tájat, hol már nincs reménység,
vissza se nézz, hisz jól tudom,
hogy ide úgyis vissza térsz még.

DARVAS SZILÁRD: ÉNEK AZ ÖRDÖGSZIGETEN

Daróc a frakk is, hogyha éget,
apostolod is félrelépett,
börtöntetőnk az égre mérjük,
Uramisten, irgalmazz nekünk!

Csöpp tarka kedvünk meg ne rójjad.
lázádstól lelünk megójad,
ha fojtott gőg tüzeben égünk,
Uramisten, irgalmazz nekünk!

Lásd, öreink rugdalnak minket,
röhögik szennyes ingeinket,
ebeké már a büszkeségünk,
Uramisten, irgalmazz nekünk!

Siralomvölgyed siralomházunk,
mint vérebek, egymást vigyázzuk,
s ha fáj a lét, egymásba tépünk,
Uramisten, irgalmazz nekünk!

Mindennap másért jó a hóhér,
egyként fizet a rossz s a jóért,
csontos kezét te küldöd értünk,
Uramisten, irgalmazz nekünk!

Rekedt hangunk füled ne sértse,
a tébolyunk szived megértse,
ne bíránk légy, de menedékünk,
Uramisten, irgalmazz nekünk!

DARVAS SZILÁRD: ÖRÖK HEGYEK

S mikor itt lenn az Isten álma
már vérben, könnyben megkopott,
a szép, a jó, a szűzi föld
az ég felé nyugtózkodott,
megrázta testét s földrevágott
embert, állatot, unt igát,
az első büszke lázadókat
hegyeknek hívja a világ.

Valamennyi az égbe indult,
de sok a felhőkig sem ért,
vott, aki már az indulásnál
csendes, békés nyugvóra tért
s a bágyadtfényű őszi napban
szőlő terem az oldalán
vagy lombos fái rejtékében
szívet, ruhát megold a lány.

De voltak büszke, zord titánok,
akiknek utja egyre nőtt,
amíg az Isten álljt varancsolt
s mindörökre megálltak ők,
fent, a szivárvány közelében,
ahol a bátrát béke várja
s csendes estén a csillagokhoz
átbeszélget a Himalája.

GEREBLYÉS LÁSZLÓ: IDEGENBEN

Egyszerre vesznénk s csúful, Nemzetem?
itt, idegenben, hajszolódva,
mintha ki sem tagadtál volna,
szorongva leslek, Magyarország:
megéred tiprott fünek sorsát?...

tested és testem,
lelked és lelkem
próbáit egyre sokszorozzák!

de tán agyam kihagy előbbre még,
hisz sűrűn cikkan benne föl: elég!
s fölöttem mennyezetek mállanak,
az égre álmok s szitkok szállanak!

tested és testem,
lelked és lelkem
veszejt mégis: más-más pillanat?...

nem, mégse, Nemzetem!

akár a csóva, zsúptetőt harapva,
nagyhirtelen, kiállsz a gátfalakra,
— nem hajladoztál még Te kényre-kegyre, —
belévakítasz villogó szemekbe!

tested és testem,
lelked és lelkem:
majd ekkor eszmél örök szerelemre!

egyszerre vívunk, s szépen, Nemzetem!

(Paris 1939 június)

GEREBLYÉS LASZLÓ: FARSANG

Egy pillanatra?... hogyne, megvidámit
az álorcás, a pajkos St. Michel,
oly üde, mint majálison egy kislány,
inti, sugallja: most örülni kell.

Örülni most?... e vérhabos napokban?...
bohóckodón a kandi téreken?...
a szégyenpirt festékkel eltakarni?...
óh, szitkozódj csak dühtől részegen!

De ugyse értik... vagy csak rosszul értik,
hiába volna szitkom francia,
pedig, ha szórom, érettük is szórom,
bár nem vagyok e földnek a fia.

S mormolom máris, dongom akaratlan;
— rajtatok áll: fölzug-e, mint vihar —
„Gebedne meg mind, sorra szomszúságtól,
kinek a népek könnye jó ital,

kinek a nyelve csetten újra, látván
a hős szabadság vérét csorgani!
És temető a tetemét kivesse:
porladjanak csak árván csontjai!”

(Paris 1939. III. 17)

HOLLÓS KORVIN LAJOS: Ó, DE SZEGÉNY VOLTAM . . .

Ó, de szegény voltam
világéletemben,
sem Isten, sem ember
nem szeretett engem.

Kerestem osztályban,
fürkésztem barátban,
reméltem asszonyban,
s föl sosem találtam.

Anyám teje óta
jó ízt nem éreztem.
Durva szóval felelt,
ha kit megkérdeztem.

Jajdultam Istenhez,
mindig rá gondoltam,
gyermeket, állatot
ha megsimogattam.

Nyujtottam szívemet,
mint Jézus a vérét,
mindenütt kutattam
szívbeli testvérét.

Ronda vagyok én tán,
vagy sánta a lelkem?
Miféle bűnöm van,
hogy ezt érdemeltem?

Mért nem osztozhattam
semmi örömeimben?
Örömtelen Isten
hozzád öregedtem.

HOLLÓS KORVIN LAJOS: HIÁBAVALÓ SZAVAK
CATHERINEHEZ

Kis hollandi lány, jószagú jószág,
csobogó tisztaság, ehető jószág,
legyenek tiéd kopár kertemből
ez utolsó rózsák.

Életem s világom ki úgy szerettem.
életem s világom elveszítettem,
utolsó öröm, utolsó fájdalom
te vagy a szívemben.

Hiába mondom, tudom, nem érted,
hús szemed mögött idegen fények
kéklének. Talán észre sem veszed,
ha meghalok érted.

Mit tudod te, hogy miféle cigány
vagyok, idegen, balkáni zsigány,
szomorú barbár... Hadd szeresselek,
kicsi hollandi lány!

HORVÁTH IMRE: RÉMÜLET

*Iszonyú hang. Hanggá vált borzalom.
Im, Ő üvölt: a megrettent számar,
ki törtetve bozontos utakon
megtorpant, — mert a tér viharra vár.*

*Szörnyedt hangja fülemben megmarad,
igy, ahogy most utamon harsog át.
Becsülöm őt, a bögő szamarat:
ő hirdeti a rémület jogát.*

HORVÁTH IMRE: NEKIK JOBB

*Jobb a bénának, kinek rossz gerince
e percben épp a halk műtőben roppan.
Jobb, ki testére iszonytal tekintve
senyved a gennyes lepratáborokban.*

*Jobb a vénnek, ki mindenkitől éhen
pusztulhat el. Nincs inge, ágya, fája...
Rabnak is jobb, ki bitóra ítélten
az óráit már ujjain számlálja.*

*És annak is, ki koporsóban éled,
érzi, betömi föld a szemét, száját —
mert vélem s véled szörnyűbb is történhet
Oly idő vár rám és oly idő vár rád.*

HORVÁTH IMRE: HA EGYSZER HANGOD TÁMAD

*Mint hid alatt háló áldott szegények,
oly szegény légy. Vagy náluk is szegényebb.*

*Tiszta légy, mint a gyolcs, mit sebre kötnek.
Légy oly szabad, mint a be nem kötött seb.*

*S oly igaz légy, — ha egyszer hangod támad,
mint gyárszирénák szavában a bánat.*

KULTURKRÓNIKA

KELETEN A FÉNYT KIOLTJÁK

Ha odakiáltanók a nyugati közvéleménynek: — Keleten kioltják a fényt, mit használna az? Fényről beszélni? Nem jelent-e Budapest bort és buzát, Prága vasműveket és fegyvergyárakat? Üzletet az áruk, politikát a hatalom birtokosaival lehet csinálni és nem volt-e ez eddig elég? A hatalmi üzem a nagy országban a politika folyamatosságát kívánja meg a kis országokban és csak akkor néz körül, ha az addig számba nem vett idegen anyagok áradása eldugaszolja a vezetékeket és a robbanás veszélye a nagyhatalomnak szívébe süvit. A politikai folyamatosság vonatai már nem közlekednek Nyugat és Prága között, idegen kezek már Budapest felé is fölszedik a sineket és pokolian összezavarják a szemaforokat. Talán mégis ideje volna Nyugat felé kiáltani: — sohasem is csak árukról, váromokról és tarifákról, mindig is a fényről volt szó és Keleten most a fényt kioltják!

Mikor így vészjelt sikoltunk, tudjuk, hogy megcsalunk valakit. Ki az, akit megcsalunk? Nyugatot, vagy magunkat? Tudjuk, hogy nevünk nem az, melyen neveztetünk, lényegünk nem az, melyen számontartatunk. A Párizsban, Londonban, Newyorkban. Középeurópa, Dunaeurópa, Keleteurópa névvel illetett föld valami egészen más!

Föld! Mi az, ha azt mondjuk: föld? Mezők, hegyek, folyamok, növények, állatok, emberek, falvak, városok, népek! Föld: — fölfelé teremtő sár, sokféle csodálatos élet, lefelé vas, szén, só, arany! Föld: — e csillagnak felülete, lehet-e nem tudni, hogy van? Angol férfinak, francia embernek lenni, a Trafalger Squareon, a Place de la Concordeon megállni, a Duna, Moldva, Kárpátok felé gondolni, nem kísérti-e a nyugati embert a féltelmes érzés, hogy a földnek ott, egyszerre vége szakad, mert a nyugati ember tudata ott kihagy és átrezeg a semmibe? Miért hát arról beszélni, hogy mi is az a föld ott és mit jelent? Hagyjuk meg őket szavaiknál, neveiknél! Jó, ha meghallják kiáltásunkat: Keleten a fényt kioltják!

Van bennünk valami, amit Európa érzésnek, Európa-tudatnak kell nevezni! Az európai ember nemcsak érzi, de tudja is a magalakta kontinenst! Természeti adottságait és emberi műveit. Az európai tájak, klímák, faunák, flórák, népi lelkek, műveltségi, gazdasági és politikai formák, mint parányi medencében meghuzódnak a tudat végtelen gazdagságában. Az európai ember találkozása kontinensével nem metszés, de egységesülés, nem támadás az idegek ellen, de a tudat öröms megteljesülése. A nyugati ember tudata, ha Európa fölött pásztázik és azokhoz a területekhez ér, ahol most a fényt kioltják, ürességet érez, kihagy és nem lököt tovább. Egész országokat, hatalmas területeket, népek millióit ott mindössze két város jelez ennek a tudatnak: Budapest, Prága.

Mint szikrázó antenna tornyok szöknek merészen a nyugati tudat terébe e két fényes városok és berezgik ezt a tudatot valami sejtelmes emanációk ködzenéjével. A nyugati ember Európa-tudatából ott elsik-

kadt országok, nép és kulturvilágok emanációi rezegnek és bugnak a sejtelmek ködzenéjében, mert egészen eltüntetni még sem hagyják magukat. De a nyugati ember Európa-tudata nem keresi a két város élménye mögött és körött az ezeket a városokat szülő világok testét. Elég neki a tudat ködzenéje!

Az európai vész tetején apokaliptikusan lovagolva, talán mégis meg kellene már mondanunk nekik: kik és mik vagyunk?

Az európai tudatnak vannak fő és mellékmenyiségei, azonkívül a bizonytalan távolba elrémülő mellőzhető mennyiségei. Főmenyiségek a nagy kulturformákat teremtő latin, germán, angolszász népek, az orosz szlávság és világaik. E főmenyiséget jelentő kulturformák egybeesnek a nagy termelési és hatalmi egységekkel is, minők: Franciaország, Anglia, Itália, Németország és Szovjetország. A mellékes mennyiségek rangjára helyezte az Európa-tudat a skandináv népeket, norvégeket, svédeket és külön kulturformáikat. A mellőzhető mennyiségek közé süllyesztett két népet és két kulturformát: — magyarokat és cseheket.

Két nép ez, két lelkiség, két külön európai kulturforma! Ez a két nép él, dolgozik és teremt a nyugati Európa-tudat által fölényesen kihagyott területen.

Külön kulturformák? Magunkkal tudjuk-e ragadni a nyugati tudatot, hogy az áruüzletből, a politikai üzletből el a népek szellemiségi inkarnációjának bővületeihez sodorjuk? Utjában a távoli Kelet felé ez a tudat Bécs tornyaihoz mindig Moszkva tornyaihoz ugrott át. Röptében magával sodorta ugyan Budapest cigányzenéjét, a hortobágyi és a nemzeti délibábokat, a prágai nagyipar zaját és a Hus-émlék szobrainak árnyait, de többre már rá nem ért.

A nyugati Európa-tudat nehezen akarja elhinni nekünk, hogy nem ismeri Európát. Európa-tudata el tud viselni Európa térképén ismeretlenséget jelentő fehér foltokat. Vissza az ezredévek mélységeibe követni tudja e kontinens történetét. Vizionálja az első kereskedőket, ahogy a jádde kőből faragott legjobb kőbaltát szállítják a Gobbi, fantáziákon tuleső széleiről a Duna, Rajna településeikhez! Nem jut azonban eszébe követni a magyar és cseh lélek alkotó erejének külön európai kulturarcá váló kivetítését. A magyar és cseh kulturvilágot csak politikai mennyiség formájában hajlandó kiragadni a térkép fehér foltjainak bővköréből.

A népeknek, mint ki nem differenciálódott alkotó tömegnek a teremtő ereje feltolódik a művészet lángelméibe, a tudomány és a technika nagy agyvelőibe. Egyfelől a nép, mint alkotó tömeg, másfelől a belőle kihozott zsenik, közöttük a feldolgozók, kiértelmezők, hirdetőik és terjesztők szellemi rajzása szellemi gépházzá kapcsolódik, folyamatos szellemi szerkezetet hoz létre. Így teremtődik át a nép szellemi üzemmé. Ez a szellemi üzem az embert, a népet, mint szellemi valamit kihelyezi a világba és a világot, mint szellemi valamit elhelyezi az emberben, a népben. A népeknek, mint szellemi üzemeknek egymásba való örvénylése adja az emberiség legmagasabb értékét sugárzó világszellemiséget. Csak az ind lélek által fölértett világlélek mérhető ehhez a világszellemiséghez. De az ind világlélek inkább elvont hatalmas valami, a világszellemiség pedig realizmus. A világ szelle-

miség szikrázó központjai a kulturfenomének.

Valamely szellemi jelenséget az tesz fenoméné, hogy a maga nemében magasrangúan egyedülvaló és meg nem ismételtető. Minden szellemi fenomén az emberiség figyelmét joggal magára vonó világtünemény. Legmagasabb rangjuk a sokszorosán összetett szellemi fenoméneknek van. Legösszetettebb és így legrangosabb fenomének a nemzeti kulturák. A nyugati Európa-tudat fehér foltként a térképen hagyott helyein két nemzeti kulturfenomén él: — a magyar és a cseh. A Duna—Tisza, a Moldva tájain az örök létezés: a föld, a növények, az állatok, a tűz, az érc, az emberek, mindaz, ami van, szellemivé váltva, külön izekkel, színekkel, külön hanggal és légkörrel az emberiség által használható kész formákban a kulturfenomén rangján jelenik meg.

Vannak átvevő, áthasonító és vannak eredeti, magukat a népből különvalón előteremtett kulturák. Csak különvaló, sajátzerű nemzeti erők teremthetnek fenoménjellegű és rangú nemzeti kulturát. A magyar és a cseh nemcsak áthasonító, de ezenfelül teremtő kulturák is. Jellemük az európai nagy kulturformákhoz képest elütőbb a skandináv kulturáknál és formáló erejük eredetibb. A cseh kultúra a szlávoknak a Nyugattal való találkozását vetíti szellemi fenoménként a világba, benne a végtelen szlávosság lélekléte. Egészen másért és rejtelmesebben érdekes a magyar kultúra! A Duna-Tisza völgyében hömpölygő népeket és népelemeket olvasztja a magyar szellemi kohóban egy épp annyira magyar, mint egyben dunatiszátáji európai rangú kulturfenoméné.

A földi létezés végtelen egysége egymásba foglal anyagot és szellemet, ami egyszerre kettő és ugyanaz. A tudat államokat, alkotmányokat, gyárakat, mezőgazdaságokat, bankokat, hadseregeket tart nyilván. De ha egy nép a meghalás gigászi veszélyébe süllyed, nem gyárainak kerekéből, nem pártszabályaiból, nem is ágyuiból, csakis szellemiségéből merítheti föl magát új hatatlanságba. Nép, mely csak eszik, emészt, alszik és szeret, nincs a szellemi emberiség rangján, nem alkotó tömeget, csak robotoló és zabáló hordát jelent. Emberiségi rangra szellemiségük alkotó folyamataiban emelkednek a formátlan tömegből tudománnyá és művészetekké formált és finomított népek. E folyamatokban állandóan lobog a szellem szikrázása, sugárzik az eszmék világossága, izzik a kulturfenomén fénye.

Keleten a fényt kioltják.

A német nemzetiszocializmus fojtó légkört áraszt magából. Semmit sem kell tennie, csak lényege szerint nyilvánulni meg, hogy áraszsa magából halálos légkörét. Ez a légkör hasonló a negyvenezer fokos kénigázakhoz és megöl mindent, ami szabad szellemiség.

A meglehetősen tökéletes ember évezredek kísérletek és szenvedések árán — elég a római arénákra, az inkvizícióra, a levert forradalmakra gondolni — kifejlesztett magából magatartási szabályokat. Alapvető tulajdonsága az embernek, hogy fölragyogjon benne a humanizmus. A német nemzetiszocializmus jött és szét akarja zuzni a drágán megvásárolt és kifinomított emberi magatartási formákat és kényszeríteni akarja az emberiséget, hogy frissen kitalált barbár magatartási szabályai szerint visel-

kedjük. Normáiból a halál sugárzik ránk, egyénekre és népekre. Nincs mit vitatkozni e normákkal! A negyvenezer folkos halál úgy árad ezekből a normákból, mint vad estből a sötétség, borus Óceánból a köd, lefojtott szén égéséből a széndioxid.

Prágát már megfojtotta, Budapestet most fojtja meg.

Mondjuk meg végre mégis, hogy nem vagyunk sem Középeurópa, sem Dunaeurópa és Keleteurópa sem vagyunk. A magyar és cseh föld az a világ, mely már nem Középeurópa, még nem Keleteurópa! Ez a két ország a Nyugat és Kelet közti, a nyugat-keleti világ! Ez a két nép formája, ez a különös és eredeti lényegük. E lényegből fejlődik föl ez a két nép külön kulturfenoménekké.

Nemcsak mint tájak, de mint emberek is átmenet ez a két nép és mint ilyenek csináltak magukból azt, amit tudnak.

Miért semmibe venni az átmeneteket? Föladatuk mindennél nehezebb! A tájak magukba törnek ott az innt és a tult és új tájarcokká olvasztják. Átmásítják a levegő színeit és ujjászűrik a mindenségsejtelmeket. Nagynak, önmagában bizonyosnak lenni nem nehéz, az ilyen lényeg könnyen megtalálja a maga formáját. Nyugat, Kelet, Észak, Dél, mindez világos és egyszerű. De mily munkája volt a természetnek megalkotni átmeneti világunkat, a Nyugat-Keletet, a maga táj és néporcáival? És mily munkába kerülhetett Nyugat-Kelet népeinek kiteremtési magukból sehol másutt meg nem található, utánozhatatlan, átmeneti világukat?

A határozott jellegű tájak hamarabb készülnek el a maguk határozott jellegű világával és azontul, mint örök formák sarkalnak az emberiségbe. A latin kultúra ősi valamiként hat, akár az örök hegyek és folyamok. Az átmeneti világ sohasem készülhet el ennyire magával, mert egyszerre akarna lenni Nyugat is, Kelet is és mintha ezek a bennezugó kényszerök örökkön szétszakítani akarnák. Az átmenetek világa mindig csak kicsiny lehet, mert hiszen csak hid a mindenségben az ide és oda között! De mert kicsiny, örök feszültségekben tör a szomszédos naggyal való kiegyenlítődésre, amit el nem érhet sohasem. Az átmenet marad tehát ifjú erő, örök forradalom! Az el nem készült, mert el nem készíthető, ezért mindig üde világok fekszenek Nyugat és Kelet között. A magyar és cseh kulturfenoménnel rezegette be ez örök fiatal világokat.

A nyugati Európa-tudat mindig büszke volt felületességére, hogy nem törődött e két kulturfenoménnel. Mumiákat gyűjtött Egyiptomból, csigapénzeket az emberevő szigetekről és a Himalája tetején nőtt fűveket akart látni minden áron. A két nyugat-keleti népről sohasem kívánt tudni többet, mint amennyit tudott és mégcsak sejtelme sem égett arról, hogy Európa két kulturfenoménnje világít a Duna és a Moldva tájain. Az alatt a két nép zsenijei tudománnyá és művészetekké dolgozták ki a természetnek az átmenetekben rejlő félségeit és sajátos zenévé finomították a rendkívüliben mindig ott rejlő meg nem oldhatót. Örökkévalósági elhivatottságról mit sem tudó politika egymás ellen uszithatta a két nyugat-keleti népet, de mégsem tudta kiszakítani őket az elhivatottságból, hogy különböző, egymástól el nem választható orcái legyenek Nyugat-Kelet ugyanazon világának. Most előrehömpölyög a negyvenezer fokos

gáz és kioltja előbb a cseh, aztán a magyar kulturfenomént.

Egy nagy angol költő irt egyszer a birnami erdőről, hogy megmozdult és elindult. Mint csuda rezeg föl az irodalmi tudatba ez a költői látomány. És nem az történik-e most, hogy megmozdul, fölemelkedik, visszaüt és büntet a mindig csak mellőzhető mennyiségek hulladék dombjára vetett nyugat-keleti Európa? Nem ezek a világok-e azok, ahol most országokat rabolnak és kulturákat fojtanak meg? És nem öklözik-e magukat miatta gigászi fegyveres mozgásokba Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália? Nem reszket-e valósággal az egész föld keksége a világhatárak szelében?

Mert sohasem is csak buza, bor, gyümölcs, hus, vas, szén, só, alumínium, réz, bauxit tették ki a dolgot! Sohasem is csak vámokról, tarifákról, pénzről, a Duna-Tisza-Moldva még csak igazi nevén nevezni sem tudott tájaiból kiaknázható haszonról volt csak szó! Nem! A birnami erdő indul meg és a mellőzhető mennyiségek hulladékdombjára vetett világok visszaütnek! Nyugat-Kelet gyermekei tudják, hogy mindig is a fényről volt szó!

Látható kép: — a germánok világbirodalmat akarnak! De értsétek meg a negyvenezer fokos halált! Nyugat-keleti világunkba tör és kioltja a kulturfenoméneket! (*Barta Lajos*)

MŰVÉSZET ÉS MAGYARSÁG

A magyar művészet egynemely társadalmi és nemzeti jellemvonásáról van szó. Pontosabban: arról a hangulatpolitikai igyekvésről, amely a magyarság fogalmát a művészet terén is mesterségesen meg akarja szűkíteni...

A művészet terén is az a kérdés, hogy a magyar faji gondolat a biológiai romantika vagy a szociális realizmus szellemében érvényesüljön-e, ha teremtő erejűvé akar válni. Legyen szabad ennek a kérdésnek a kapcsán 1925-ből kelt *Uj magyar piktúra* c. könyvemnek néhány mondatát idéznem:

„Nem az ébredők romantikája vezet, amikor a festői stílus magyar faji sajátosságairól beszélek. A magyar fajiság gondolatát amnyiban látom reális élet- és kulturtényezőnek, amennyiben a Petőfi-Petrovicsok, a Munkácsy-Lieb Mihályok, Rippl-Rónaiak, Iványi-Grünwaldok, Kernstok Károlyok és a többi idegen származásúak műve is magyar faji sajátosságokon alapul — a környezet és történelem beolvastó hatásának jóvoltából.“

Ugy vélem, hogy ez az idézet 14 év múltán is helyén való, sőt hogy éppen manapság aktuális. Hiszen ma valósággal politikai „virtus“ dolga, ráfogni a zsidókra, hogy magyarrá való lelki hasonulásuk lehetetlen. Kell-e meggyőzőbb művészeti cáfolat Iványi-Grünwald Béla és Fényes Adolf naturalizmusánál? Tessék megnézni a Szépművészeti Múzeumban Iványi-Grünwald *Fölkelő hold* című festményét és *Fényes Adolf* egyszerű paraszti és kisvárosi emberekről festett képeit. Ennél izesebben és mélyebben magyar hangulatú, a néppel igazabban együttlévő pikturát azóta sem csináltak nálunk. És ezen a két kiváló mesteren kívül még egész sorát em-

lithetnők azoknak a zsidó származású művészeinknek, akik egy sajátosan magyar szellemű festői kultúra kialakulása körül jelentős érdemeket szereztek vagy szereznek napjainkban is. Magyar művészetet produkálnak, még csak nem is tudatos hazafiúi buzgólkodás eredményeként, hanem egyszerűen természetesen, magyar szívből, szeretetből, a magyar élet és szellem beolvastó erejének jóvoltából. Mentől komolyabb tehetségek, annál világosabb műveiken a nemzeti idetartozás stílusjele, amely félreismerhetetlenül megkülönbözteti őket más országok zsidó származású művészeitől.

Ha pedig a forma sajátos hazai ötvözetében magyar vonások mellett elvétele zsidó árnyalatok is szerepelnek, úgy ez a külön árnyalat sem jelent rontást a magyar művészet alkatán és szellemén. Ha teszem a magyar környezet sugallta, bővérű plasztikai teltséghez vagy viruló szinességhez az éles elméjű kétkedés és gunyorosság vagy a chassidista miszticizmus jellegzetesen zsidó vonásai is járulnak, úgy ezeket korántsem minősíthetjük már eleve alacsonyabbrendű, nemzetileg káros jelenségeknek.

A művészet terén is a soknyelvű nemzet szentistváni gondolatához tartunk magunkat. A magyar művészet szellemi spektruma is több színből áll, amelyek mindannyian ugyanakkor a faji elkülönülés fölött álló nemzeti egységnek részesei. A magyar nemzeti gondolat fényét, miközben művészi alakot ölt, különböző faji, egyéni és társadalmi sugártörések érik: ettől válik sokrétűvé, gazdaggá, szinessé. Az u. n. tiszta nemzeti művészet alighanem íztelen volna, mint a desztillált víz. Semmi jó sem származnék belőle, ha a magyarság művészeti fogalmát erőszakosan szűkre szorítanók. A művészet az egyes képtől vagy szobortól a művészeti kultúra nemzeti egyeteméig élő szervezet, amelyet nem lehet merev, szabályozó kategóriák közé szorítani.

**

A népi gondolat termékenyítő erejét az új magyar művészet is nagyszerűen igazolja. Magam örvendek rajta legjobban, hogy ezt nem egy fiatal festőnk és szobrászunk művein sikerült kimutatnom. De ne felejtsük el, hogy a nép nemcsak falun él. Az is divatos, felületes általánosítás és politikai hangulatkeltés dolga, hogy Budapestről sokan csak, mint a romlott aszfaltvilágról beszélnek és írnak, amelynek semmi köze sincsen a magyarság igazi lényéhez és sorsához. Ne vessük egy kalapba a szellemileg kisigényű, üzemszerűen működő, sekélyesen szórakoztató álművészetet és annak fogyasztóközönségét (amely különben nemcsak pestiekből és zsidókból kerül) a komoly városias szellemű művészettel és ennek megértőivel. És ne felejtsük el, hogy álművészet népi témák körül is bőségesen akad, bárha kétségtelen, hogy a magyar művészet java értékeit főként a vidéki élet és a táj bensőséges szeretete jellemzi. Nem hiába vagyunk első sorban földművelő és földbirtokos nemzet. Amihez azonban rögtön hozzá kell tennünk valamit. Nyaranta vidéken üdülő és dolgozó festőink művein kevés kivétellel meglátszik, hogy ők a táj és a falu életét mintegy lefölelik, csak izesen csordul, boldog, pihentető örömeit és szépségét élvezik. Kevesen vannak festőink közül, akik a táj és a falusi élet küzdelmes, való mélyiségeiben gyökereznek.

A néppel való emberi egyenlőség és közösség demokratikus érzése, amelyet ne tévesszünk össze se népieskedő iparművészettel, se holmi váll-

veregető, mulattató parasztkomázással, a nép igaz megbecsülése és tisztelete a magyar művészetben sajnos túl kevésbé mutatkozik. A magyar művészet jórészt az uri emberség művészete, még pedig a szó nemes értelmében, ha nem is mindig, mert bizony éppen elég művésznünk van, akinek munkáin csak az urizálás hányaveti és henye külsőségeivel találkozunk. Mondom: a magyar művészetben sok a nemes értelmű, uri méltóság, az individualizmus szabad és büszke magatartása. Hiszen ez a természetes méltóság a magyar emberségnek osztálykülönbség felett álló jellemvonása. A magyar parasztnak csak úgy lelke szerint való, mint a magyar arisztokratának. Ám az uri magyar öntudat könnyen merevedik az osztály és kasztérdekek védelmére konokul elszánt göggé és maradisággá. A magyar élet a feudálkapitalizmus uralma jelében még mindig antidemokratikus és antiszociális. Nemcsak intézményeiben az, de, ami öregebb hiba: az emberek többségének érzületében is. Jellemző tünetek: sok üres sallang és szólamkultusz, a „kérlek alássan“, a tetszikezés, az „alázatos tisztelet“ copfos, szolgálai modorcikornyái, a cimkórság nevetséges, elavult csökevényei, az áporodott társadalmi légkör. Következésképp a magyar művészet is csak kevésbé tud szabadulni az antidemokratikus lelki kötöttségtől, a rang és mód reprezentatív igényeitől, amelyek benne a szabad emberi és szellemi értékek rovására túltengenek és nem egy merészebb szárnyalásra hivatott tehetséget lefojtanak.

Részben ezért van, hogy a magyar művészet nem is igen tud mihez fogni egyetlen nagyvárosunkkal, Budapesttel, amelyben az osztályok és kasztok élete aránylag mégis csak jobban összekeveredik, mint vidéken. *Derkovits Gyulán* kívül egyetlen kiváló festőnk sincsen, akinek élete műve ebből a városból nőtt volna. Pedig Budapestnek, mint milliós ház és emberrengetegnek temérdek színbeli és formai érdekessége van. Életstílusa, légköre nemcsak Párizstól vagy Berlinton, de még a közeli Bécstől is annyira különbözik, hogy egészen eredeti, gazdag festői kultúra fakadhatna belőle. De nálunk a városiasságból is az uri szereplés képére teremtetett, u. n. „előkelő“ szellemkultuszt művelnek. Nálunk az urbanizmus nagyon is könnyen fajul finomkodó spiritokratizmussá és kultursmokksággá. Pedig, ha a magyar művészet az igazi demokrácia elfogulatlan, emberséges szellemében nézné Budapestet, akkor meglátná, hogy mennyi benne a sajátosan magyar ötvözetű, polgári és népi életérték és az annak megfelelő, egészséges festői zamat és fantázia. Azonban Budapest egyelőre csak az elcsépelet romantika és a jótársaságbeli szórakoztatás jelében ügyeskedő festőket látja el motívumokkal és témákkal. Pedig sok kitűnő festőnk él a fővárosban. Ám ők inkább a vidéki nyaralás emlékeit dolgozzák fel és Budapestet csak az érvényesülés színteréül használják. Különös, hogy Párizst érthetően rajongva járó festőink éppen az alapvető okulást nem hozzák haza magukkal. Nem látják, hogy a párizsi festészet a párizsi festőket környező falakból és életből szívja a maga friss teremtő lendületét. Vagy ha látják is, úgy arra már nem igen van szemük, hogy a pesti falak és a pesti élet melegen, színesen lüktető festői szépségét kutassák. Tehát itthon is párizsi szemmel, párizsi emlékekkel próbálnak festeni, persze hiába.

*

A faji romantikában és a vidékiesség egyoldalú kultuszában művé-

szetünk magyarságának, eleven erejének és szellemi távlatainak, szóval egész értékkálájának kártékony megszükitését látom. De azt is hibának tartom, ha a magyar művészet lelki világát és stílusát némelyek mindenkép a *józanagra* szeretnék redukálni, mint lényegre és alapképletre. Hogy a természetben és a sorsban való megnyugvás Keletről hozott, béketűrő bölcsesége milyen fontos szerepet játszik a sajátos magyar képforma alakításában, arra más alkalommal magam is rámutattam. De ez a széles, mély érzelmekből táplálkozó bölcsesség hála a jó Istennek a szilaj gyönyörűségek és játékos lendületek, az ábrándok és viharzó felbuzdulások világában is otthon van. Nem sokra megyünk, ha Munkácsy, Paál László és Mednyánszky, Nemes-Lampérth és Egry József, Barcsay Jenő és Dési-Huber művészetéhez a józanág fogalmával közelítünk. Hát még ha elképzeljük, hogy a székely népballadákhöz, Adyhoz és Bartók Bélához fogható látomások kelnének szárnyra a magyar festő vásznanak. Ha festészetünk nem viszi ennyire, akkor szerényebb megférése nem azon a sokat emlegetett magyar józanágon, mint inkább azon mulik majd, hogy festői vénánk nem olyan elemi erejű, nem olyan merész, mint költői és zeneképzőletünk.

Viszont igaz, hogy a magyar józanág nem egyszer a nyomor abroncsai közé szorított lélek görcsös kapaszkodása a legközelebb fekvő, egyszeri dolgok szilárdságába. A még nem őstehetséggé avatott és üzletileg még nem gyümölcsöző, városi és falusi proletársorban tengődő festőtehetségeink kezén szoktak ilyen értelmű, ridegen józan rajzok és képek támadni.

Vigyázzunk! Valahányszor a magyar józanágot felülről hangoztatják és dicsérik, mindig az lappang a bokor mögött, hogy az új távlatok felé lendülő, jogos társadalmi és szellemi nyugtalanságot szép szóval, szolid ráolvasással leszereljék és elernyesszék. Kétségtelen, hogy modern művészeink nagyrészt fölötte józanul illeszkedtek a háború és forradalmak után újból helyre állított felületi rend és nyugalom keresztény nemzeti keretébe. Így tudott az új magyar művészet derűs, békés szigetként virágozni. Alig látszik meg rajta, hogy a nemzet milyen elfekélyesedett szociális válságban él és hogy a magyar élet egész Európával egyetemben milyen sorsdöntő történelmi órák, új társadalmi és szellemi fogalmazások felé sodródik. Az új magyar művészet jó részét ez az alkalmazkodó józanág avatja szépséges, nyájas bölcsődallá, enyhén mákonyos révületté. Milyen boldogan engedtem át magam ennek a simogató révületnek, amikor csontig ható északi rettenetek emlékével, hosszú évek múltán először jártam megint itthon. De azóta megláttam, hogy az illanó festői mámorok mélyén milyen döbbenetes magyar valóság rejlik. Némely fiatal művésztünk nyersebb, keményebb valólátása és hevesebb kifejező indulata is erre az új szociális tudatra és szolidaritásra vall. De azt, amit festeniök vagy mintázniok adatott, vajjon szintén a magyar józanág címkéje alatt lehet-e elskatulyázni? Alig hiszem. És ez jól is van így. A józanág nem mindig teremtő erejű nemzeti erénye a művészetnek. De igen sokszor kevéskötője a társadalmi és szellemi haladásnak. (*Kállai Ernő*)

KELLEMETLEN IRODALOM

„Az író ne legyen az olvasó rossz ösztönének cinkosa...” (P. Nizan)

A polgári hanyatlás korszakában a muzsák, Pallas Athenae, Prometheus értetlenül és ellenségesen állnak szemben egymással. Lukács György, aki az újabb filozófiai írók közül talán a legmélyebbre boncolt a polgári kultúra feloszló szervezetében, megállapítja, hogy a megismerés egyetemességének eltűnése végzetes következményekkel járt a szellemre. A polgári világ anarchiájának torzképeként az egyetemes összefüggések jegyében álló kutatás és gondolkodás helyére a szűkhomlokú specialistaság lépett s így az emberi gyakorlat páratlan gazdagodásával egyidejűleg a lét összefolyamatának tudata, a *szellem szintje* egyre mélyebbre süllyed, hogy napjainkban a butaság intézményesítésére s a teljes embertelenségbe torkoljon... — Ugyanez a hanyatlási tendencia az irodalomban is elkezdte és súlyosan megrongálta a polgári humanizmus nagy korszakainak alkotói előfeltételeit és módszereit. Az irodalom sem más, mint a megismerés egyik sajátos eszköze, amely az élet összefolyamatát *legközvetlenebb* megnyilvánulási formában érzékelteti. A régi írók e feladat magaslatán állottak, mert nemcsak irodalom-technikai képzetek voltak a valóságról, hanem alkotói elveiket a megismerés más formáinak, a filozófia s a tudományok szakadatlan ellenőrzésének vetették alá. De a műalkotás szempontjából ennél is jelentékenyebb előny volt az, hogy a régi írói magatartás az élettel szemben lehetővé tette az a folyamatot, amit Lukács György Engels nyomán „a realizmus győzelmének” nevez. Stendhal katona, diplomata, összeesküvő, politikai üldözött és író volt. Petőfi politikus, katona és költő... Az egykori írók benne éltek a társadalmi történelemben, tevékenyen részt vettek a közéletben, ha ugyan nem állottak az élen, mint a magyar irodalom legjelentősebb képviselői; a valóságot a cselekvés ellenpróbájával is érzékelhették. Életük gazdagsága, a felhalmozódott sokoldalú élményanyag oly esetben is győzelemre segíthette a realizmust, ha az író történetesen helytelen, sőt maradi filozófiai, társadalmi nézeteket vallott, ha az alkotás céltudatossága nem is állott magas színvonalon.

A polgári hanyatlás az irodalom egyetemességére is súlyos csapást mért s az írók — kevés, de annál tiszteletreméltóbb kivétellel — a valóság érzékelésének mindkét forrásától elszakadtak. Régebben a filozófia s a társadalomtudományok az élet tökéletesebb megismerésében és megértésében segítették a szépirodalmat. A dekadencia írói egyre konokabban hangsúlyozták az irodalom különállását, sőt tudományellenességét. Az irodalom és a filozófia kapcsolata egyre lazább és felületesebb. Az újabbkori írástudók a menekülés különféle formáinak külső igazolását, a valóság formalisztikus felbontásának elősegítését várják a böicselettől. (Például Freud, Bergson szépirodalmi hatása...) A nagy korszakok írói átértékelték, megismerték és megkomponálták a valóságot. A „modernnek” számára nemcsak a megismerés tudományos eredményei vesznek el, hanem a cselekvésen keresztül vezető átélés lehetőségei is elkallódnak. Az élet s az írás összefüggéseinek elhomályosulása, a nagy élmények és nagy témák hiánya a megmaradó sovány lehetőségek felé irányítják az írókat: egyrészt az ugynevezett önmagába mélyedés, másrészt az írástechnika tökéletesítése, a külsőségek kicsiszolása felé. Az író helyét az írás *specialistája*, a mesterét a mesterember foglalja el. A valóság érzékeltetőjét elfüzi a lé-

nyegtelen érdekességek s a szubjektív álmélységek bűvára.

*

A bomlási folyamat az egyes országok különböző fejlettsége szerint, az író és az irodalom sajátos helyzete, a nagy kérdések kiélezett jelenléte, vagy látszólagos hiánya miatt nem egyenlő gyorsasággal és intenzitással nyomult előre az egyes nemzeti irodalmakban. A magyar irodalom becsületére válik, hogy jelentős írónál, ha a legujabakat is figyeljük, tudatos antirealista törekvésekkel csak elvétve találkozunk. (Például Márainál, a ctnikusabb fajtából.) A közelebbi múlt viszonylag „nyugodt” időszakát (1860—1900) leszámítva, a magyar sors nagy kérdései mindig irodalmunk előterében állottak s az írói nagyság mértéke — a józan átlagolvasó vélekedése szerint is — az írónak a nagy nemzeti és emberi problémákhoz való viszonya volt. Paradoxként hangzik, de igaz, hogy a magyar társadalom maradisága, a polgári forradalom számos alapkérdésének megoldatlansága rákényszerítette a jelentékeny alkotókra az irodalom valóságkereső szerepének megőrzését. Nem csekély jelentőségű az a körülmény sem, hogy az író korrumpálására a magyar uralkodó osztály rendelkezésére álló eszközök oly primitívek s visszataszítók, hogy az író átlagos nyugati kollégájánál könnyebben tartotta meg élő kapcsolatát az ideológia rothadást ellensúlyozó társadalmi erőkkkel. Nálunk a műhelyirodalom behozatali cikk volt, kevésbé nevezetes írók különlegessége. Egyes írónk komoly valóságkereső szándéka természetesen nem mindig valósult meg maradéktalanul. Irodalmunk ujabban például „népies” és „urbánus” irányzatokra bomlott, amit egyesek oly mértékben akarnak kiélezni, hogy a kérdést a magyar és idegen, vagy a „parlagi” és „humanista” ellentétbe ágyazhassák be. Ha a magyar valóságban mélyen gyökerező ellentét egységének még nincs méltó irodalmi kifejezése, az nem az írók tudatos bomlasztási szándékának tulajdonítható, hanem annak a politikai és kulturreakciónak, amely — nyilvánvaló érdekből — módszeres következetességgel megfojt minden kísérletet a falu-város ellentétének elvi tisztázására s gyakorlati áthidalására. Mint ahogy a nyomasztó politikai viszonyoknak tulajdoníthatók bizonyos törekvések a mondanivaló gondos beburkolására, melynek eredeti célja a „destruktív” irodalom legalitásának megőrzése volt. Ez a méltányos szándék kevésbé tudatos írónál elveszti eredeti értelmét, a tartalomról levált írásmód öncélúvá válik s lassan pótolni fog bizonyos nyugati „avantgardizmusokat”, ha ugyan nem könnyíti meg a nyílasok irodalmi parasztfogását.

*

Természetesen a magyar irodalomban is voltak és vannak veszedelmes hanyatlási tünetek, de a bomlás nem volt oly intenzív — még azoknál az írónál sem, akik látszólag egyes nyugati dekadens irányokhoz kapcsolódtak — mint a franciáknál. A francia irodalom volt az, amely a legvilágosabban, nemcsak az alkotói gyakorlatban, de esztétikai programokba foglalva futotta be a hanyatlás minden szakaszát, a naturalizmustól a szürrealizmusig. Zola és Breton működése között eltelt időszakban is voltak nagy francia-realisták s főleg a polgári humanizmus termékeny korának nagy hagyományait menteni akaró szándékok. De az irodalmi divatot, az irodalmi közvéleményt nem ezek, hanem, a gyorsan váltakozó, egymás ne-

gativ oldalaihoz láncszemként kapcsolódó iskolák, színes, de rövidéletű kísérletezések képviselték. Nem véletlen, hogy ezek az iskolák egyidejűleg a III. Köztársaság spekuláns szellemével, a „boldog békeidők“ álproblémátlanságával, a versaillesi szerződéssel s az utána következő ideiglenes nyárspolgári jóléttel. S az sem véletlen, hogy eltakarításuk egybeesik a francia társadalom nagy megrázkódtatásával s a nemzetközi válság politikai zenebonájával, amely azt eredményezi, hogy a menekülni vágyó író — mint Nizan mondja — már Tahitiban is a tragikus történelembe ütközik.

A formalista kísérletezések romjainak eltakarítására hivatott francia írógárda egyénei a legellentétebb pontokról jönnek s a legváltozatosabb indokok miatt jutottak el ahhoz a felismeréshez, hogy a valóság ravaszabb a legleleményesebb mesterséges irodalmi konstrukciónál is s ezért a realizmus kérdését ismét az alkotás középpontjába kell helyezni. Bár az új írók közül egyesek a „tisztá“ esztétika táborából jönnek, vagy a szürrealizmus csődjéből vonták le következtetéseiket, mások az élet cselekvő oldaláról közelítik meg az irodalom kérdéseit, a „tragikus történelem“ mindenütt elvégezte munkáját. Az új realizmus legjelentékenyebb képviselői már mentalitásukban is lényegesen különböznek az írás régebbi specialistáitól, az életművész, az önmaga körül utazó, vagy az áhitatos szerzetes elkopott mintájától. Az író talajtalanágáról, magányának végzetes hatásáról az elmúlt 40-50 évben is sokat irtak és panaszkodtak, az elszigeteltség megszüntetésének komoly szándéka, vagy lehetőségeinek meglátása nélkül. Az új realisták *gyakorlatilag* akarják önmagukban áthidalni a magányt, az irodalmi specialistaságot: kaput nyitnak a politika, az állásfoglalás, a cselekvés megtermékenyítő hatásának. Montherlant az újabb irodalom legjobb háborus regényének tartja Malraux „Espoir“-ját. Malraux mindjárt kezünkbe adja regénye értékének titkát: a spanyol polgárháborút nemcsak megírta, de végig is harcolta. Innen lényegbevágó mondanivalójának bősége... A francia írás fordulatában eléggé nem hangsúlyozható jelentőségű tényező az is, hogy a legkiválóbb fiatal írók a filozófia s a társadalomtudományok iskoláján mentek át. Ebben az értelmi felkészültségben az írói alkotás tudatosságának hangsúlya, jelentősége is egészen más. Lehetséges, hogy a fiatal realista irodalom még nem termelt a Balzac-Stendhal-i korszak teljesítményeihez mérhető alkotásokat. De a két realista irodalom között tátongó esztétikai szakadék áthidalásában s az új irodalmi alkotás alapp princípiumának kidolgozásában döntő eredményeket ért el.

*

Számos kiváló átértékelési kísérlet között elsősorban Paul Nizan teljesítményére gondolunk. A „Conspiration“ szerzője az új írók legfőbb törekvését abban látja, hogy — *kellemetlen irodalmat* teremtsenek. Az olvasó hajlamos arra, hogy a regényben cinkosságot találjon, amely segíti, hogy megszökjön kis személyes és nagy kollektív gondjai elől. Ez a cinkosság, az olvasó rossz ösztöneinek kiszolgálása az író számára is kellemes és kényelmes. Csak hogy ebben az együttesben elveszett az irodalom igazi nagy feladata: hogy élni tanítsa az olvasót. Az irodalom is a megismerés egyik formája; feladata, hogy öntudatot öntsön az emberekbe. („Akkor is, ha nem akarják...” — mondja Nizan Marxtól idézve.) A

nagy irodalom csak *kellmetlen* lehet abban a korszakban, amely a realista alkotás tükrében önmaga fekélyes csúfságára kénytelen rádöbbenni. Az írónak le kell mondani a könnyű sikerről, a kisebb ellenállás utjáról s vállalnia kell a nehézségeket, melyek a nagy irodalom szempontjából kedvezőtlenek s menekülésre, vagy csalásra hajlamos korban a realizmus utját állják. Ebben a feladatban adva van az is, hogy az írásműnek az aktuálítás maximumát kell adni. Az időszerűség — minden eltávolító szándék megcsufolására — minden műalkotásban jelen van, a történelmi regényben ugyanugy, mint a leglégiesebb menekülésben, csakhogy itt negatív formában, éppen a menekülés tényében. Egy adott korszak objektív összefüggéseiből kiszakadni nem lehet. Arról van szó, hogy az időszerűség tényezőjét tudatosan be kell vonni az alkotásba. Nizan leszámol azzal a titokzatos törvénnyel, amelyet egyes kritikusok történelmi távlatnak neveznek, mely szerint bizonyos időnek kell elmulni, mielőtt egy eseményt irodalmilag értékelni lehetne. Ez a „törvény“ éppen a hanyatlás íróinak elszigeteltségét fejezi ki: azokét, akik írásztaluk mellől *megfigyelnek*. Az írónak, aki benne él a társadalmi történésekben, aki *átéli* a valóságot, nincs szüksége a távlatra. Számára „az aktualitás kezdete összeesik legintenzívebb tapasztalatainak kezdetével.“ (P. Nizan: „Ambition du roman modern“).

A műalkotás aktualitása és tartóssága elválaszthatatlanul összetartozik. A régi mesterek tudták ez. Balzac és mások el nem halványodó elevenségének az a titka, hogy alkotásaikban az időszerűségen keresztül a minden korok életét kormányzó nagy törvényeket ismerjük meg. „Az írónak mélyen kell elemeznie korát s alapos megértéséről kell tanúságot tennie“ — mondja Nizan. A tartósság másik döntő követelménye a stílus. „Az írónak az egyszerűség maximumára kell törekedni — s ez természetesen nem a nyelv szépségének lefokozását, hanem a gondolat, a tartalom jogainak érvényesítését, a kifejezés hűségét jelenti. Nizan a szürrealistákat a francia irodalom utolsó finomkodóinak, *precieux*-inek tartja s rendkívül rövid életet jósol műveiknek. A nagytehetségű Giraudoux művének tartósságában is kételkedik. Mert a sok mai írónál s olvasónál oly nagy kegyben álló „atmoszféra“ nem más, mint az igazi belső feszültségnek külső effektusokkal való helyettesítése, magtalan hangulatok rögzítése, amelyek az irodalmi divat gyors elmulásával elillannak s a későbbi olvasó számára alig élvezhetők...

*

Az elmondottakhoz talán felesleges hozzáfűzni, hogy az új francia kritika és írás eredményei általános érvényűek s alapvonalaiban a mai magyar irodalomra is vonatkoznak. Malraux, Aragon és társaik regényei Magyarországon is figyelemreméltó sikert értek el s jellemző, hogy Nizan utolsó regényével — noha magyar fordításban nem jelenhetett meg — a sajtóban meglepően sokat foglalkoztak. (Laczkó, Flejtó és mások.) Irodalmi köreink mindenesetere hajlamosak arra, hogy az újrealizmust a szeszélyes francia irodalom *egyik* áramlatának könyveljék el, a sok közül. Az új realizmus kritikai előkészítésének s elvi eredményeinek komoly tanulmányozása bizonyíthatja, hogy ebben az esetben nem szölkványos iskoláról, önkényes kísérletezésről van szó, hanem az *új irodalomról*, az irodalom jövőjéről. (Szekeres György)

A FRANCIA FORRADALOM EMLÉKEI. A francia forradalom másfél száz esztendő s jubileumi ünnepeire kibővítették és átalakították Sévigné asszony egykori palotájában a Carnavalet muzeumot. A rue Rivoli ama kis mellékuccája, amelyben a gyönyörű épület áll, ma már a gettóhoz tartozik, valamikor azonban főuri élet zajlott e fojtott levegőjű uccákban. Az egyik palota Sully miniszteré volt, a másik egy angol hercegé, a Vosges-tér árkádjai alatt pedig kényes udvaroncok sétáltak. E máló falu történelmi emlékek között most a világ minden tájáról Párisba vándorolt vagy menekült szomorú, fáradt zsidók laknak, akik mintha csak valami mazochista kéjjel állandóan érezni akarnák maguk felett a kereszt diadalmas hatalmát, itt telepedtek meg a jezsuita templom és a Vizitációs nővérek kolostorának szomszédságában.

A Carnavalet muzeum gyűjti össze Páris városának dokumentumait, a régi Lutécia köveitől azokig a butorokig, amelyek a Temple siralomházában a halálraítélt királyi családot szolgálták. Külön termek őrzik a francia udvar történelmi nevezetességű hölgyeinek toalettjeit. E ruhák gazdag pompája adja meg igazi értelmezését a muzeum ama legérdekesebb, legfontosabb részének, amely a nagy forradalom dicsőséges emlékeit hivatott szolgálni. Mit jelentett a valóságban ez a forradalom? Az e kérdésre felelő filozófiai, politikai és közgazdaságtani tanulmányok, e dokumentumoktól nyerne csak méltó alátámasztást.

Levéltárak mélyéről előkerült titkos irások, bizalmas utasítások és egykori falragaszok őrzik azt a megfoghatatlant, amit Berzsenyi a napoleoni időkre alkalmazva a „korlelké”-nek nevezett. Majd a forradalom hőseiről visszamaradt tárgyak következnek. Itt, e nem nagy jelentőségű relikviák közt járva döbben rá csak igazán az ember, hogy voltaképpen milyen szoros kapcsolatban is él a forradalom

nagyjaival. Marat, Robespierre, Saint-Just... Mikor hallottam először e nevekről? Nem tudom, de arra pontosan emlékszem, hogy amikor az iskolában tanulnom kellett róluk, már „ismertem” őket. Tudtam életük egy-egy döntő fordulatáról, amelyet persze gyerekes romantikával színezgettem. Marat éppen fürdik, amikor Corday Sarolta ziláltan belép hozzá és a hátába szurja a kést. Az alig huszonhét éves Saint-Just, kivégzése előtti éjszakán, börtönében fetrengve végrendeletét fogalmazza... E két jelenetet mindig oly intenzíven láttam magam előtt, mint Petőfit, amint a segesvári csatatéren haldokolva, szíve vérével írja fel egy nagyobb kődarabra, hogy „hazám”. Holott a két francia forradalmárt sosem láttam színes olajlevonatokon, viszont a nagy költő haldoklási jelenetét, ahogyan ezt a századvégi álfestő elképzelte, nap mint nap láttam szülőfalum valamelyik házában. Nem tanultam, de tudtam róluk, nem láttam őket, de éltek bennem, s úgy vélem ez a dicsőség igazi mértéke, még ha jelentőségük és szerepük igazi értéke meg is változott az időben, amíg százegynéhány év elmúltával, amaz iskolásfiúig, aki voltam, eljutott. Minden nemzetnek vannak szabadsághősei, de e szabadsághősök nevének mithosza, az országhatárokon túl gyakran megszűnik vagy éppen ellenkező értelmezést kap. Robespierre, Marat nevére azonban egyaránt reagálnak a szabadság hívei Lengyelországban és Németországban, Romániában és Magyarországon.

*

Két termet foglal el a Bastille anyaga. Kövek a rettenetes börtön falaiból, láncok, amelyek szerencsétlen politikai foglyok kezén csíngtek, kínzóeszközök, azután egykori rajzok, metszetek, festmények, amelyek a borzalmas kőszörny pusztulását ábrázolják.

A tudatosan hamisító történelemkönyvek úgy tanítják, hogy e börtön

tön lerombolásával „kezdődött“ el a nagy forradalom. E láncok és kinzészközök azonban mindennél jobban bizonyítják, hogy ezzel csak folytatódott...

Amikor 1789 július 14-én hírül vitték a királynak a Bastille sorsát, Lajos fölkiáltott:

— De hisz ez lázadás!

— Nem, Sire — felelte a futár — ez forradalom!

*

Festmények és rajzok mutatják be Páris amaz uccarészleteit, amelyek a rajtuk lezajlott események következtében történelmi jelentőségűek és világhírűek lettek.

A mai Concorde-téren állt a forradalom előtt XV. Lajos lovasszobra. A paripán feszítő király lábainál a Bölcsesség, Igazság, Béke és az Erő jelképes alakjai diszelegtek. Egy reggelre ezt a felírást találták a szobron:

O la belle statue

O le beau piédestal!

Les Vertus sont á pied

Le Vice est á cheval. 1)

Buzgó kezek azonnal vakarni kezdték a kellemetlen írást, de alig készültek el a nem éppen könnyű és nem éppen hálás munkával, máris új versike került a szoborra:

Il est ici comme a Versailles:

Il est sans coeur et sans entrailles. 2)

A szobrot azután ledöntötték s helyére került a nyaktíló. Itt végeztek XVI. Lajossal, Corday Saroltával, Dantonnal... A guillotine helyére később az obeliszk került s ezzel a Concorde az a nagyvilági tér lett, amely még ma is. Ha esténként a Hotel Crillon ablakaiból fiatal angol vagy amerikai hölgyek gyönyörködnek a kivilágított szökőkutak viz-pamacsainak játékában, gondolnak-e arra, hogy e roppant térségen, amely oly egységes és le-

zárt, mint valami gyönyörű terem, játszódtak le az ujkor történelmének legdöntőbb eseményei?

A Concorde-tértől, a rue Rivoli jobboldalán haladva, a Tuilleries kert kísér bennünket. E kert csak a mult század közepe óta nyulik ki az uccáig. A forradalom idején még zárdák, a Labdaház és a Lovarda zárták el a királyi parkot a kíváncsiak elől. A lovardában ülésezett a Konvent. Itt hallgatták ki XVI. Lajost, itt fenyegette meg Danton Robespierret... Ma, kis márványtábla jelzi csak mindezt.

Kissé beljebb, Richelieu palotája néz gögösen farkasszemet a Louvreval. Palais-Royalnak nevezik a biboros diktátor palotáját, noha király nem lakott benne soha. A XVIII. században a fiatalabb Bourbon ág, az orleansok használták. Égalité-Fülöp azután nem annyira fejedelmi, mint inkább praktikus megfontolások alapján átalakította élvezeti nagyüzemmé. Játékbankok, találkahelyek és kávéházak kaptak itt helyiséget. E kávéházak egyikében beszélt naponta egy fiatal újságíró, Camille Desmoulins a néphez, a Bastille lerombolására biztatva hallgatóit. A palota gyönyörű kertjében áll Desmoulins szobra. Most azonban már csak nyugalomba vonult állami tisztviselők járnak ide délutánonként sétálgatni.

Ha valaki csupán a rue Rivolin halad végig, kibontakozik előtte Franciaország történelmének teljes szövevénye. Ha egyszer megszületne a nagy forradalom teljes párisi Baedeckerje, úgy e műben föltétlenül annak a fővonálnak jutna a legdöntőbb szerep, amely a Concorde-teret, a Hotel de Ville-terén, s a Bastille-téren át a Nation-térrel — amelyet valamikor Trón-térnek, majd Ledöntött Trón-térnek neveztek — összeköti. S e Baedecker már csak azért is fontos volna, mert Páris talán az egyetlen városa a világnak, amely nem házakban, hanem elsősorban uccákban és terekben fejezi ki magát. Viszont ezeknek az uccáknak és tereknek csu-

1. Ó a szép szobor — Ó a szép talpazat, — Az Erények gyalognak — A Bűn lovagol. — 2. Itt is olyan mint Versaillesben — Nincs se szíve, se bele.

pán azok számára van mondanivaló, akik pontosan tudják, hogy mi a kérdezni való. (Forgács Antal)

COBLENZ, 1789-1792. Ismeretes, hogy a nemzetiszocialista történétírók hogyan magyarázzák a francia forradalmat. Egyesek számára közüllük az egész nem volt egyéb közönséges zsidó összeesküvésnél. Rosenberg „A XX. század mithoszában“ írja: „Az egész forradalom, ha nem közvetlenül, legalább közvetve, a szabadkőművesek befolyása révén zsidó ügy volt. Ilyenformán az árják ezreit áldozták fel, hogy megadhassák a zsidók számára a lehetőséget a szabadság és jogegyenlőség elnyerésére Európa összes államaiban“. Másrészt a forradalom faji összeütközés volt. A „Nemzetiszocializmus alapelvei“ című tanulmány sorozat 26. füzeté megállapítja: „A francia állam megalapítása germán teljesítmény. Ez nem lehet a véletlen műve. Az északi faj nyilvánvalóan „vezéri“ faj... S a nagy forradalom az, mely eltiporta a francia nép germán vezéreit. A francia nemesség csaknem teljes egészében, beleértve a Bourbon dinasztiát is, germán volt. Ez az, amiért a forradalom idején a csócselék gyűlölete elsősorban a nemesség ellen irányult. Néha a szöke haj elégséges ok volt a lefejezésre. Az elszabadult alacsonyabb rendű emberek orgiákra adták magukat. Franciaország felsőbb, északi eredetű rétege gillotin alatt, vérözönben veszett el“.

Ebből a szempontból fölülte érdekes Henri Chassagne nagy tanulmánya, aki a fentiekkel szemben, a forradalom előtti francia nemesség ismertetésével kapcsolatban, rámutat a forradalom igazibb okaira. Teszi ezt azokkal az igyekezetekkel szemben, melyek szerint 1789-ben már nem volt feudális befolyás a francia állami életben. Nem tagadható, hogy a francia feudalizmus a forradalom előttig igen sokat fejlődött. A jobbgység csaknem telje-

sen eltűnt s a nemességet politikai hatalmától és befolyásától csaknem teljesen megfosztotta az abszolút monarchia. Viszont a nemesség a gyakorlatban továbbra is kivonta magát a közterhek alól s igyekezett feudális jogokat gyakorolni a birtokán élő parasztokra s különös gonddal igyekezett kezében tartani az igazságszolgáltatást, különösen feudális jogainak érvényesítésére. Ez volt az, ami hozzáegithette őket, hogy a 18. század végén visszaállithassanak bizonyos elavult feudális jogokat. S ugyancsak ez adott lehetőséget nekik arra, hogy megszüntessenek régi szokásjogokat, mint a tarlózás és szabad legeltetés, melyek a legszegényebb parasztság életlehetőségeit csorbitották. Ez a földesuri rendszer, mely szegénységben igyekezett a parasztságot tartani egyik legnagyobb akadálya volt a mezőgazdasági termelés kifejlődésének. A nemesség lelkében előjogaihoz való makacs ragaszkodásán túl, nem maradt hely a nemzeti érzésnek. La Bruyère már XIV. Lajos uralkodása végén megjegyzi: „Az önkény nem ismer hazát, más dolgok helyettesítik ezt számára: érdek, dicsőség s az uralkodó szolgálata“. S valóban előjogaik védelme, a hűbéri rendszer fenntartása érdekében történik, hogy a nemesség harcba száll a nemzettel s minden erejével segíti a külföldet a forradalmi Franciaország elleni harcában.

A Bastille bevétele után külföldre menekült nemesség igyekszik rávenni az európai uralkodókat egy Franciaország elleni nagy koalíció megteremtésére, a hűbéri-feudális rendszer s az abszolút monarchia fenntartása érdekében. Nagyon jól tudták, hogy a koalíciós államok beavatkozásuk ellenében igyekezni fognak Franciaországot felosztani, de ez kevésbé érdekelte őket. Szaporítják a belföldi összeesküvések számát s kitartóan dolgoznak a hadsereg szétzüllesztésén. Elszázban szeparatista mozgalmat szítanak, németnyelvű felhívásaikban „a

„piszkos, gaz Welsch-ektől“ való megszabadulásra szólítják fel a lakosságot, akiket „ki kell végezni“, mert „nem létezik jólét velük együtt“. Menekülésre kényszerítik a királyt, kinek futása több tiszt szökését vonja maga után. Ezalatt a Rajna partján az emigránsok megszervezik hadseregüket. Meg kell jegyeznünk, hogy a német parasztok nagyon rossz szemmel néztek ezeket az emigránsokat, akik a züllöttség, rendetlenség és cselszövés olyan látszatát jelentették számukra, amely Albert Sorel szerint „jobban megértette a németekkel ez a francia forradalmat, mint bármilyen irás vagy propaganda-ügynökök“.

1792 április 20-án kitört a háború, melyet nagy örömmel fogadott az ellenforradalmi sajtó. „A háború — írja 1792 április 24-én egy royalista ujság — óhajtott és szükség-szerű csapássá lett, hogy kiemeljen bennünket a kegyetlen nyugtalan-ságból, amelybe a forradalom államunkat, birtokainkat és napjainkat sodorta“. Igen jellemzően: „birtokainkat“, vagyis előjogainkat. Az ugyancsak emigráns M. de Limon kiáltványt szövegezett, amit a porosz generális Brunswick herceg ir alá s ebben teljes feldúlással fenyegeti Páris. Hogy pénzügyi válságot idézzenek fel, elárasztják Franciaországot hamis állami kötvényekkel, ami ezek elértéktelenedéséhez s a nemes fémek és értékek kiözönléséhez vezet. De az ellenforradalom tervez, a nép végez. 1792 augusztus 10-én a monarchiát megbuktatják és ugyanaz év szeptember 20-án a porosz hadsereget feltartóztatják Valmynál. Az emigrációs hadsereg visszavonul s falvakat gyújt fel. „Ez a hadsereg — jelenti egy, a Konventhez intézett beadvány — nem hagyott semmit azokon a helyeken, ahol visszavonult. Sem vetni való buzát, sem lovakat a földek megmunkálására, sem egyéb állatot a lakosság táplálkozására“. Valójában ez volt az aránylag rövid-életű francia ellenforradalom há-

roméves tevékenységnek utolsó megnyilatkozása s míg a nemzeti hadsereg egyre erősödik, a vereség után gyökértelenné lesz és széthull. (Jean Bruhat)

CAMPANELLA. Utópizmus meg utópizmus közt különbség van. Igy is mondhatnók: van pozitív és van negatív előjelű utópizmus. Soha nem állapíthattuk meg ezt annyi joggal, mint ma. Az utópizmus jelenthet olyan álmot, amely fejletlen társadalmi viszonyok közepette a legnemesebb koponyák szebb és igazságosabb emberi együttélési formák utáni vágyódását testesíti meg. Ezek az álmok a haladás folyamán valósággá lépnek elő s ily módon a múlt elé egy későbbi világ látomászerű képét vetítették. De jelenthet az utópizmus a realitás látszólag szilárd mezébe öltöztetett s tartósan megalapozottnak hitt időszerűtlenséget is. Az ilyen utópiákat a későbbi fejlődés a megérdemelt megvetéssel tolja félre, mert huzamosan nem férnek össze a társadalmi szervezet egészséges fejlődésével. Az előbbire az elmúlt századok nagy utópistáinál találunk példát. Az utóbbit károsos jelenünk veti felszínre.

Campanella Tamás (1564-1639) a szó nemes értelmében vett utópisták közé tartozott. A halála és születése közt eltelt 75 esztendő izig-vérig harcos élet töltötte be. Olyan korban működött, amikor a világi hatalmasságok meg a szent inkvizíció egyaránt hüvelykszorítóval, pallossal meg máglyával örködtek az állapotok és a lelkek változatlansága fölött. És ő, mint korán nagy műveltségre szert tett dominikánus barát, egyenlő hévvel támadta az állapotok és a lelkek nyugalmát. Ha eleinte még „csak“ az inkvizíciót riasztotta fel maga ellen a cartesiánusi „deux ex machina“ és a spinóza-i pantheizmus minden elemét magában foglaló vallásbölcseleti meg természettudományos írásaival, úgy csakhamar a világi hatalmasságokkal is meggyűlt a

baja. Az előbbi miatt mindössze három évet ült, mikor azonban a spanyol uralom ellen emelte fel szavát, teljes negyedszázadon át nem szabadult ki a börtönből. Börtönben is írta munkái jórészét.

Munkái felölelik a tudás csaknem minden területét. Mint Galilei kortársa, vele együtt vallotta az akkor még eretnokség számba menő új természettudományos gondolatokat. Galilei védelmének *Apologia pro Galilei* címmel külön írást is szentelt. Giordano Brunoval együtt osztorozta a papság züllött erkölcsseit s Pláto nézeteibe és Morus Tamás *Utópia*-jába kapcsolódva az emberi társadalom olyan ésszerűbb berendezéséről álmodozott, amelyben a filozófia, a hatalom, a bölcsesség meg a szeretet segítségével igazgatja a társadalmat. Ezeknek a gondolatoknak egybefoglalását találjuk az 1602-ben párbeszéd formájában, *Naptársadalom* (Città del Sole)* címmel megírt munkájában, amelynek első kiadása, latin átdolgozásban (Civitas Solis), 1623-ban látott nyomdafestéket.

Campanella, ebben az írásában az emberi társadalom bajainak főokát az egyéni tulajdonban látja. A Naptársadalom tagjainak „mindenük annyira közös, hogy senkinek sem szabad, bármit is magáénak mondania” s „a javaknak elosztása a (nép legnagyobb tudással rendelkező és legnemesebb egyeseiből összeválogatott) hatóságok dolga”. Az egyéni tulajdon ismeretlen előttük s így „semmi gonosztett sem kaphat láb-
ra közöttük”. Rosszá csak a viszonyok hatása alatt leszünk. A közös tulajdon szükségszerűen kollektív termelési formákat és általános munkakötelezettséget eredményez. A naptársadalomban a földet közösen művelik. A munkakötelezettség a nőkre is kiterjed s a „kézművészségben meg szellemi téren a nők a

* Campanella tárgyalt könyvét eddig a magyar irodalomban, rossz német források alapján, helytelenül nevezték „Napállam”-nak.

férfiakkal egy sorban találunk foglalkoztatást”. Egyenes következménye ennek, hogy a „Naptársadalomban, ahol a tevékenység mindenki között egyenlően oszlik meg, az egyes emberre alig napi 4 orai munka jut”. A fennmaradó szabad időt a test és a szellem fejlesztésére, játékokra s a közösségi kapcsolatok ápolására fordítják. A könyv tartalmán túl mély aktuális összehasonításokra nyújt alkalmat. Olasz nyelven írta s legelőször egy frankfurti német nyomdában látott napvilágot. Mennyire más hangon beszélnek ma a zengzetes olasz nyelvet és mennyire más tartalmu könyveket dobnak most a világba a frankfurti nyomdák. Nápolyban és Frankfurtban ma izetlen utópiákat szönek s történelemfilozófiai értelemben idejüket mult, eszmény nélküli ideákért lelkesednek. A visszafordulást tartják a haladás legutolsó szavának. A haladó gondolatot a mult téveszméi közé sorozzák. A társadalmi méltányosságot s legnagyobb számú legjobb érvényesülésének elvét, holmi szublimált csűrheősztonnek kiáltják ki... Háromszáz éves időtávlatból egy mély emberséggel érző álmodozó írásában találunk utópikus törekvéseikre cáfolatot.

A Naptársadalom nem ismeri azt az igazságot, hogy az emberi társadalom (kezdeti állapotától eltekintve) bensejében meghasonlott s egy bizonyos réteg mindig egy másik réteg ellenében képviseli a haladást és emeli a történelmet magasabb síkra. Campanella az egész társadalmat akarta a „metafizika” uralomrajuttatásával boldogítani. Ennyiben utópista. De hittel vallotta, hogy az emberi megújulásnak csak a javak közössége, az egyenlő kötelezettségek és mindenki számára kötelezően előírt társadalmilag hasznos munka lehet az alapja. Ezzel magasan kortársai fölé emelkedett és maradandó helyet biztosított magának az emberi eszmélkedés fejlődésének történetében.

Amikor Campanella 1626-ban pártfogói támogatásával elhagyta a

nápolyi börtönt, csaknem nyomban az inkvizíció tette rá kezét. Senki sem mondhatja meg, hogyan alakul sorsa, ha 1634-ben barátai révén Franciaországba nem menekül. XIII. Lajos és Richelieu Párisában, a buján nekilendülő polgári fejlődés légkörében több megértésre számíthatott. Itt élte le hátralevő éveit, 1639 május 21-én bekövetkezett haláláig. (Kovács Károly)

A Z ÖTVEN EVE HALOTT EMINESCU. A román költészet Eminescuval lép be az európai irodalomba. Az előttejáró nemzedék még csak a kísérleteknél tart. Vezéregyénisége: Alexandri is csupán az ígéret földjének kapujáig jutott el a latin fajról irt énekével. Alexandri a nyers vázlat, Eminescu a kiteljesült műretek. Eminescu az első román költő, akit nemcsak művelődése, szándékai és az irodalmi hatások, hanem tehetsége és jelentősége kapcsolnak bele az európai irodalom nagy áramába.

A sokat emlegetett schopenhaueri befolyás nem lett volna elegendő ahhoz, hogy Eminescuból nagy költőt, nemzetek közti viszonylatban is elismert alkotót fejlesszen ki. Eminescu bölcselmi mélabúját könnyebben érthetjük meg öröklött lelki sérülékenységből, amely végül is elmebajjá súlyosodott. Nem Schopenhauer miatt szerette meg a mélabút, hanem e nyugtalanító és mindenképpen beteges állapot folytán közeledhetett, ha egyáltalán közeledett a német bölcselőhöz. Eredendő érzelmi magatartása, a tudat felszine alatt munkáló erő Eminescu elidegeníthetetlen sajátja volt, nem pedig eltanult, felületes utánzás. Eminescut a mélységes érzékenység, kedélyének állandó rengése, egyszóval a tehetség tette költővé.

Számunkra, akik nem vele egy nemzetből születünk, jelentősége azzal is fokozódik, hogy kifejezési eszközeit az európai hagyomány határain belül alakította ki. Igaz, Alexandri is átvette a nyugati vers-

formákat, de ő még csak kölcsönzött kereteket töltött ki többé-kevésbé találó tartalommal. Eminescuról alig lehet állítani, hogy kölcsönöz. Ő a megismert elemeket feloldja és saját ösztönei szerint alakítja át új és eredeti változatokká. A román költői nyelv Eminescu verseiben eleddig még nem ismert nemes tisztasággal, csábító egyszerűséggel zendült meg. Amit még utódai is gyakran elfeledtek, vagy a franciás alexandrinus egyhangúbb hömpölygése kedvéért elhanyagoltak: Eminescu tökéletes művészetet alkalmazza a iambikus és trocheikus formákat. Verseinek nemes lüktetésében, dallamos lejtésében az olvasó egyszerre ráeszmél arra, hogy micsoda tökéletes hangszer a nyelv, ha hivatott művész kezébe kerül.

Verseinek változatos formái mégis két könnyen megkülönböztethető főágba torkollanak s ez a két főág egyben ihletének kettős forrására, értelmi érdeklődésének kettős megoszlására is mutat. A nyugati versformák tökéletes ismerete nem feleltette el vele a román népdal szaggatottabb, különösebb dallamát. Verseinek tetemes részében felfedezhető a román népi ének emléke. A nyugati verseléshez vagy saját népi költészethez szokott fül mégsem érez benne különöset vagy elv拉斯ztót, mert akár a máshonnan átvett lelemény: a népi forma is feloldódott Eminescu sajátosan egyéni költészetében.

Versformáinak e kétirányú tagozódását nem lehet véletlennek tekinteni s még ha véletlen is, akkor is fényt vet Eminescu gondolatvilágára. Nem annyira verseiből, mint inkább közirói és hírlapszerkesztői munkásságának prózai termékeiből látjuk, hogy Eminescut az európai művelődés és a népi-nemzeti magatartás eszméi hevitették. Prózai írásainak gondolatvilága szoros összefüggésben állván a napi események történetével, már nem annyira általános és idegen nemzetbeliek számára kevesebbet jelent. De

éppen költői nagyságát igazolja, hogy noha prózában kifejtett eszméi és költeményei között nincs ellentét, verseiben mégis csak a salaktalan, majdnem minden kisszerű vonástól mentes költészetet láthatjuk.

Alkotó életszakasza rövid volt és nem volt ment sem a szenvedéstől, sem az anyagi gondoktól. Elmebajának kifejlődését és 1889 június 15-én bekövetkezett halálát azonban csak a romantikát kedvelők tulajdonították mostoha viszonyainak. Ő maga egészséges korszakában elégedettnak mutatkozott bármily szűkös körülmények között is élt. Költői művének viszonylagos számbeli szegénysége (mintegy 70-80 teljesen bevégzett versét ismerjük) mégis a gondok alkotást akadályozó munkájára mutat. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Eminescu szinte végletekig vitt műgonddal dolgozott — erre mutat közismert verseinek sok változata — s hogy a könnyed dallamu, bájosan egyszerű Eminescu-vers igen gyakran súlyos éjek idegölő eredménye.

Költészetét csakhamar felfedezték külföldön is, bizonyíték rá a sok angol, francia, német fordítás. Magyarra már Révai Károly is fordított tőle, azóta pedig számos költő tolmácsolta az Eminescu-verseket. Újabb fordítói közül Berde Mária, Dsida Jenő, Fekete Tivadar, Finta Gerő, Franyó Zoltán, Kibédi Sándor nevét említhetjük. Költői műveinek teljes magyar fordítása azonban mai napig még hiányzik. (Szemlér Ferenc)

NÉMETH LÁSZLÓ: VII. GERGELY. Érdekes és tanulságos volna a nemzedékproblémát a háború utáni magyar színpadirodalomra alkalmazni: Látni, hogy múlik el lassan, de biztosan a Molnár-Herceg-dúó dicsősége; mint válnak a Liliom és a Bizánc szerzőinek témái egyre szintelenebbekké, mint jut lassanként csak a Delila és az Utolsó tánc a két író oeuvrejéből — színpadi si-

kerek és táblás házak sorozata persze (az „Utolsó tánc“, Bajor Gizivel, majd kétszáz előadást ért meg!), de semmi egyéb és különösen semmi mondanivaló a jövőre nézve... Mint hallgat el Szomoró különös erejű hangja és mint lép lassanként Zilahival egy új nemzedék a színpadra — könnyű fajsúlyú darabokkal eleinte, de mindjárt új színekkel, az értékelés, a célbanzés, a pátosz új hangsúlyával.

E nemzedék-váltás se véletlen, persze, mint semmi a társas élet alakulásában. Az Újak új benyomások özönét kapják eszmélésök első perceitől fogva s amikor éledni kezd bennük a daimonion, az alakító egyéniség, akiben összefutnak és újra rendeződnek a szálak, az „entscheidende Individuum“, ahogy Wilhelm Pinder mondja rendkívül érdekes és érdekes „Problem der Generation in der Kunst Europas“ című írásában — szükségkép váltja a hangot, a hangsúly, az összefogás elánját, hisz eredendően más a pilantása.

A magyar falukutatókban is egy ily új nemzedék hallatja hangját s ér, élsapatában, ma már a színpadig: a költői kifejezés legkésőbb és legkényesebb, legnagyobb igényű formájáig. Kodolányi Földindulásáról már szólottunk e helyen. Most Németh László történelmi játékaról kell beszámolnunk. (Mert Németh László is e nemzedék tagja, egyik legsúlyosabb egyénisége, bárhogyan is szeret a teljes egyedültség pózában tetszelegni.)

A „VII. Gergely“ kétségtelenül nagy igényű és nagy jelentőségű alkotás. Már a stílusa is oly súlyos veretű, minden mondata oly gondos erővel formált, hogy egészen biztosan a magyar színpadi irodalom chef d'oeuvrej sorában a helye. S a tulajdonképpeni színpadi hatás, melyet ébreszt: a nagy pápa képe, lélekalkulásának és komor katasztrófájának illúziója is teljes és maradéktalan. Az „Eli, eli, láma sabaktáni“ hangulatában omlik össze utoljára a függöny és egészen sti-

lusos, hogy a halott pápa karjai még az utolsó tapsviharra is összefonódva maradnak, ahogy hű Ottó püspöke — azután a szörnyű mondat után, hogy „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a hazugságot, ezért halok meg száműzetésben” — összefonta őket. Más kérdés persze, hogy a történelmi hűség nem szenved-e Németh viharos írói temperamentumának vetületében túlságosan. Mert arról van itt szó: arról, hogy egy mai és szchi-zothym protestáns alkotta újra VII. Gergelyt, emelte a maga súlyos kételeyeinek, kétségbeeséssel határos reménytelenségének nehéz természetéből formált talapzatára...

Mi, igenis, azt hisszük, hogy Németh túlságosan maivá alakította hőseit. Nemcsak azért, mert történelmi drámákra egyre leselkedik a veszedelem, hogy a jelen problémáinak, nyílt vagy sejtett tragikumának hordozóivá és hirdetőivé válnak, hanem és főleg azért, mert Németh László a mai magyar irodalom legszubbjektivebb egyénisége, akinek formáló kezében szószékké válik minden művészi kifejezés. A szinpad is. A történelem VII. Gergelyét azonban nem kinozták némethlászli kételemek. Kétségbeesése és szemrehányásai is szükségkép más tónusúak voltak. Az ő: kora szerint nagy lelkében minden emberi tévedésen és múltó megpróbáltatáson át világolt Isten örök dicsősége és végső győzedelme. Vallásos hitének új színe talán csak abban mutatkozott, hogy a „lombardiai rongyosok szét-dult oltárait s a kisemberek imádságát” védte a még intézményeiben változatlanul régi: „alabjrdrazó” korban; s hogy néhány jó hivatást tudta emelni a keresztényi ihletig, mely érzi, hogy „Krisztus egy csöppel sem adott több vért érte, mint az utolsó firenzei gyapjúkártolóért...”

A kritikus könnyen beszámolhatna most arról is, hogy a második felvonás nagy canossai jelenetén kívül alig van a darabban „szinpad hatás” — ha nem tudná, hogy a

szintén vallásos tárgyú és hosszú időn át táblás házak előtt játszott „Az Ur katonái”-ban nincs egyetlen ily „hatásos” jelenet se (sok ujsággal vajudó korunk a régi értelmű „szinpad hatást” is újra formálja); s ha nem emlékeznék olyan szívesen arra a valóban religiózus öröme és meghatottságra, mely előntötte szívére a nagy Pontifex láttán és hallatára. Mert ez a VII. Gergely a némethlászli sajátságokkal is nagy alkotás. S jelentőségét miben sem csökkenté, hogy semmi tekintettel sincs a mai színházjáró publikum „igényeire”; hogy tehát, ma még, semmikép sem „kasszasiker”.

S itt illő, hogy a VII. Gergely megjátszójáról is szóljunk egy-két szót.

Timár József a neve. Fiatal ember. Ő volt a „Jézusfaragó ember” Nyirő József havasi tájképében s a „hazajáró lélek” Zilahy legigényesebb szinpad művében. Látszott már régen rajta, hogy nagy problémákra vár. Most kapott egyet. S ezt a VII. Gergelyt a nagy színészek végtelen egyszerűségével és biztosságával formálta meg. (Hort Dezső)

ORVOSI KRIMINALITAS, ORVOSI FELELŐSSÉG. Az orvosi kar bizonyos szempontból zárt egységet alkot. A kari szolidaritás nagyobb, mint más foglalkozási csoportokban s bár nemzetiségi, faji, vallási szempontból a középeurópai államok orvosai különböző összetételűek, a csoportszellem ezt a különbözőséget erősen letompította. A hivatásban rejlik nyilván az a pontosan még ki nem elemezett ok, amely a szokott professzionális csoportalakulásokénál erősebb egységet tudott itt létrehozni.

A kiélesedett gazdasági válság természetesen az orvosi karra is hat. Itt is lazulnak a csoportkeretek, itt is mutatkoznak a válság jelei. Az orvosi karon belül is megkezdődött az a bomlasztó tevékenység, amely nemzetiségi és faji szempontokat csempész az orvosi értéklésbe, s az egyes orvosok más és

más új csoportosulásokba illeszkednek be. Mindenesetre ez a változott orvosi értékelés egyelőre csak társadalmi téren mutatkozik s bizonyos fajú vagy nemzetiségű orvosok erkölcsi különbözőségeit nem lehet kimutatni.

Az Ilfov-megyei orvosi kamara körkérdest intézett Románia börtöneihez, s a beérkezett válaszok alapján összeállította az utolsó években letartóztatott orvosok táblázatát. (A kimutatás 27 megye adatait sorolja fel s nem mondja meg, hogy a többi megyéből miért nem érkeztek be adatok.) A 27 megyében az 1931-38 közötti hét év alatt 50 orvos került különböző bűncselekménnyel vádolva letartóztatásba, illetve fogságba. Vallási megoszlás szerint közülük 21 gör. kel., 19 izr., 5 róm. kath., 3 ág. ev., 2 pedig ref. A kisebbségi orvosok számaránya — beleértve a zsidókat is — jóval alatta van a %-os aránynak. Az 50 orvos közül hármat ítélték el, a többit felmentették.

Ezek az adatok korántsem teljesek, hisz nem tisztázott a többi megye helyzete, másrészt a perrendtartás előírása sem határozott, s nem minden bűncselekedettel vádolható tartóztatnak le. Megállapítható mégis, hogy az orvosok kriminalitása rendkívül csekély. 8 év alatt Románia kb. 7-8000 orvosa közül hármat ítélték el, letartóztatásuk évi aránya pedig 6...

Sokkal több szó esik (orvosi és nem orvosi körökben) az orvosi műhibáról és az orvosi felelősségről. Az utóbbi években ugyanis feltehetően elszaporodtak azok a perek, amelyek az orvosi működés eredménytelenségei következtében bírón uton vonják felelősségre az orvost, legtöbbször anyagilag is. S bár a pontos adatok itt is hiányzanak: a szaporodás rohamos. A magyar igazságügyi orvosi tanácshoz az 1890-től 1900-ig terjedő tíz év alatt 40 orvosi műhibát érintő ügy érkezett be véleményezés végett, 1937-ben már 107, 1938-ban pedig 137. A szaporodás, amint látható oly nagy,

hogy százalékban ki sem fejezhető. Ugyanakkor azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy az 1937 év 107 esete közül a tanács mindössze egy esetben látott orvosi műhibát fennforogni.

A bíróság elé kerülő perekben természetesen az orvosszakértők véleménye az irányadó, s mivel az orvosok az orvosi működés közben elkövetett mulasztások kérdésében igen óvatosan nyilatkoznak, a közönség azt hiszi, hogy az orvosi csoportösszetartás fojtja el az igazságot. Pedig ez a legkevésbé sem kari szolidaritás, hanem ama felismerés következménye, hogy a gyógyítás és gyógyulás individuális biológiai törvények és biológiai ismeretlenek összehatásából tevődik össze. Ugyhogy mi inkább azt hisszük, hogy az orvosi professzionális csoportlazulás is az oka a perek szaporodásának. Két egyforma betegség nincs, ugyanaz a betegség (betegség a valóságban egyáltalán nincs, csak beteg ember) más és más formájú a beteg alkatának s a kórokozó virulenciájának megfelelően. A gyógyításnak ezt a „metafizikáját“ még az orvostudomány sem tisztázta. Verebély tanár szellemes meghatározása szerint a gyógyítás: egyenlet három ismeretlennel. Érthető tehát, ha a nem orvos, még ha meg is van a jó akarat benne, nem lát tisztán ilyen kérdésekben.

Az orvosi műhibaperek okai egyformán foglalkoztatják a bírakat és az orvosokat. A budapesti **Orvosi Hetilap** ezzel a kérdéssel kapcsolatban több tanulmányt tett közzé. (Tóth László: Orvosi műhibaperek; Verebély Tibor: Az orvosi felelősség, stb.) Az orvosi műhibaperek szociológiai hátterét ezek a szerzők a bizalom csökkenésében, az ingyenes rendelésekben, a szabad orvosválasztás hiányában s a gazdasági leromlásban látják. Érdekes, hogy minden hozzászóló az orvosba vetett bizalom csökkenésének egyik főokát az orvosokról szóló belletrisztikus irodalomban látja. A sok

regény, szindarab, film megfosztotta az orvost különleges hitelétől s az orvosi munka nehézségeit magnagyítva, s az irodalom prizmáján keresztül torzítva viszi a közönség elé. Az orvostudomány állandó fejlődése, bizonyos gyógyító elvek korszerűsége következtében nehéz a műhibát meghatározni, a nézetek ingadozása pedig szinte lehetetlenné teszi jóhiszemű orvosra a műhibára rábizonyítását. Sohasem szabad u. i. az orvostól többet várni, mint amire a tudomány lehetőséget nyújt. (Steuer Imre Iván)

PALFELIRATOK. Minden drága... Munkát, kenyeret, zsidótörvény nem tesz nekünk eleget... Ki a zsidókkal!... Szabadságot a magyarnak, hogy ne legyen német gyarmat... Igazságot Szálasinak!... Nem harcolunk a Szovjet ellen... Harc, kitartás! Szálasijön!... Közös lengyel-magyar határt!... El a lengyelektől!... Eljen a magyar-német-olasz barátság!... Ilyen és hasonló feliratok ordítanak felénk egy idő óta itt a Felvidéken a falakról, kerítésekről, oszlopokról, harsogón és egymást túllícitálva. Tele van velük minden város, minden község, akárva-akaratlan tudomást szerzünk róluk. Kibetűzzük, elolvassuk a krétával, olajjal tántorgó, iromba betűikkel sebtiben falrórótt jelszavakat, feliratokat. Gyönyörű magán- és középületeket, sőt műemlékeket éktelenítnek így el, firkálnak tele kiméletlenül és barbár módon. Miért? Mi célból? Megszoktuk eddig, hogy csak trágár ábrákkal és feliratokkal éktelenítik el a falakat kamasz sihederek és csirkefogók. Trágár jelekkel, melyek mellett csendes álszeméremmel haladtunk el, mert az illendőség azt diktálta, hogy ne vegyünk tudomást róluk. Am ezek az új feliratok megállítanak, gondolkodásra készítenek. Mert tagadhatatlan, hogy a szexuális vonatkozású obszcén rajzok és feliratok helyét túlnyomó részben politikai jelszavak és ábrák (nyilas-kereszt, horogkereszt, szovjet-csil-

lag, sarló és kalapács stb.) foglalták el.

Bár kétségtelen, hogy ma minden a politika jegyében történik, mégsem tételezhetjük fel, hogy e politikai jellegű feliratok olyan spontán lelki megnyilvánulások lennének, mint a trágár szavak kimondása, leírása és meghallgatása, melyeket a pszichoanalízis ösztönös tevékenységnek minősít gyermekeknél.

Ha a két különböző természetű firkálási ingernek rúgóit vizsgáljuk, könnyen megállapíthatjuk, hogy míg a szexuális vonatkozású feliratok valóban ösztönös megnyilatkozások, addig a politikai jellegű ábrák és feliratok a különféle politikai szervezetek kulisszái mögött irányított primitív, de hatásában erős propagandának tekinthetők.

S ezek létrejötteinek — obszcén rokonaikkal ellentétben — társadalmi és politikai okai vannak. Akik a feliratok munkáját vállalják, nem az ösztön, hanem legtöbb esetben valamilyen politikai mozgalom, pártparancsát, rendelkezését vagy kívánságát hajtják végre. Kik azok, akik erre a szerepre vállalkoznak? Fiatalok vagy öregek? A társadalom melyik rétegének a tagjai?

Az obszcén feliratok elkövetőinek életkorát illetően bizonyos törvényszerűséget láthatunk. Az ilyen természetű tevékenység ingere főleg a serdülőkorban jelentkezik. A politikai feliratok terjesztőinek életkora viszont nincs határozott időponthoz kötve. Nem az egyén életkorától függ e tevékenység, hanem a kortól, melyben él. A történelmi események sodra, a világnézetek harca és a divergens politikai erők ropogó küzdelme termeli ki a merőben ellentétes jelszavak tömegét a falakon, kerítéseken, kapukon — mindenütt.

A társadalom számkivetettjei és jelszavaktól félrevezetett lelkek keves pénzért, vagy ígéretért szívesen vállalkoznak arra, hogy bizonyos politikai párt „szárnyas ígét” fal feliratok formájában terjesszék. S ha egyik nap 4-5 nyilaskeresztet

rajzol valaki a falra — pénzért, másnap már virtusból és kópéságból egy sereg kamaszgyerek folytatja ezt a munkát. S a látszat az, mintha tömeg-akarat megnyilvánulásáról lenne szó, holott az egész nem egyéb, mint háttérből irányított bátortalan propaganda, melyet éretlen gyermekek játékos kedve duzzaszt fel. Hatásában tehát lemérhetetlen a politikai propagandának ez a primitív formája, mert útja és sorsa kiszámíthatatlan.

Természetesen, nem lehet e tereh általánosítani. A jelszavak különfélék. Bizonyos akció reakciót vált ki. A jelszavak ellenjelszavakat termelnek ki. („Ki a zsidókkal!” — „Munkát, kenyeret, zsidókérdés nem tesz nekünk eleget!”) Ezeket az ellenjelszavakat esetleg szintén valamilyen párt indítja el a maguk útján (falfelirat), de kiindulhatnak egyéntől is. Olyan egyéntől, aki a politikai és társadalmi kérdések vonalán kellő ismeretekkel rendelkezik, önálló véleménye van és megfelelő állásfoglalása. Ösztönös tevékenységről persze ebben az esetben sem lehet beszélni.

A politikai vonatkozású falfeliratok, rajzok és jelek lázas, ideges, világnézeti és gazdasági teljeseen zilált korunk termékei és társadalmi életünk válságának komoly körtünetei, melyek az erők össze-csapása után egy más társadalmi berendezkedés megszületésének pillanatában a múlt rekvizitumaiként bizonyára tomtárba kerülnek. (Sándor László)

A RÖHM-ÜGY. 1934 július 1-én angol újságírók azt jelentették lapjaiknak Berlinből, hogy Németországban forradalom tört ki. Egy szélsőséges nemzetiszocialista elemekből álló csoport merényletet készített elő Hitler ellen, hogy a kancellár meggyilkolása után átvehessék a hatalmat. Az egymásnak ellentmondó első lapjelentések közölték, hogy június 30-án éjszaka Hitler kancellár személyes irányítása mellett fogták el s végezték ki

az összeesküvés megszervezőit s a halottak között Röhm, Schleicher s számos rohamosztagparancsnok, magasrangú katonai és rendőrtiszt között Göring tábornok, von Pappen kancellár és dr. Schacht birodalmi bankkormányzó neve is szerepelt. Öt napon át érkeztek a rémhírek. Németországból, egyes lapok már kétezerre becsülték a kivégzett összeesküvők számát s a polgárháborúról szóló híreket látszólag megerősíteni az is, hogy belügyminiszteri rendeletre július 2-án lezárták a német határokat. Július 6-án végre megjelent egy német kormánynyilatkozat, mely szerint Röhm, Strasser, Schleicher s több rohamosztagos és katonatiszt idegen hatalmak által is támogatva merényletet készítettek elő a kancellár ellen, hogy a kancellár eltávolításával visszaállíthassák a monarchiát. A Hitler és Röhm közötti ellentéteknek, — a nyilatkozat szerint, — az volt az oka, hogy Hitler nem nézte jó szemmel Röhm zsarolásait és természetellenes orgiáit, amelyek már erősen megfertőzték a rohamcsapatok szellemét. „Az összeesküvés vezetői közül hetvenkettőt kivégeztek, kettő pedig öngyilkos lett. A kormány az egész országban ura a helyzetnek”, — fejezte be a szűkszavú kormánynyilatkozat.

A Röhm-ügy hónapokig foglalkoztatta még a világsajtót és a vérbefojtott puccskisériet sok részlete nyilvánosságra került. Néhány külföldi újságíró kint járt Röhm kapitány Wiessee-i villájában s látták az éjszakai vérfürdő nyomait, szemtanukkal beszéltek, akik elmondották, hogyan lövette le Hitler a villában összegyűlt összeesküvőket, közöttük egykori barátját és bizalmi emberét, Röhmöt is, akinék hiába adtak kezébe töltött fegyvert. A Röhm-féle összeesküvés igazi okaira mindeddig nem sikerült fényt deríteni. Mindenesetre kevés valószínűség volt annak, hogy Hitler csupán „a rohamcsapatok szellemének megtisztítása” érdekében bánt el ilyen kíméletlenül egykori

barátaival. A Röhmgügy háttéréről, okairól s következményeiről érdekes adatokat közöl most egy francia újságíró, Jean Francois; *L'affaire Röhm-Hitler* című könyvében.

A könyv első része a dráma szereplőit vonultatja fel. Ismerteti, hogy a gazdasági csőd következtében végtelenségig elkeseredett német nép, utolsó kísérletként, hogyan adta Hitler és elvbarátai kezébe sorát. Hindenburg még a nemzetiszocialisták előretörése után is ellenkezett s nem írta alá Hitler kancellári kinevezését, de von Papen segítségére siet Hitlernek. Erős segítő társat talál az „öreg ur“ fia, Oscar von Hindenburg személyében is, aki a Hindenburgok ősi fészke, Neudecknek új fényre emelését reméli. Végül az „öreg ur“ enged.

Érthető, ha két ellentétes tábor alakul ki; az egyik oldalon Hindenburg és környezete, akiknek Neudeckhez fűzött reményeit nem váltotta valóra az új rendszer s az egyház, amely ellen valóságos irtóháború indul, Schleicher tábornok s a két tábor között „vitorlázó“ Papen, aki ebben az időben ismét az ellenzéki oldalon áll. A másik oldalon Hitler, vezérkara, a Röhmg irányítása alatt egyre komolyabb tényezővé váló pártmilícia s a nemzetiszocialista propagandától megszédített néptömegek.

Hitler helyzete ekkor szinte reménytelennek látszik. Még nincs teljesen felszámolva a kommunistapárt, amelyet csak az emlékezetes Reichstag-per után sikerült teljesen szétbontani; még egységes a két hivatalos katonai alakulat és — titokzatos forrásokból — az egész Birodalomban hírek kelnek szárnyra, hogy a betegeskedő Hindenburg elkészítette politikai végrendeletét, amelyben halála esetére már utódját is kijelölte. Senki sem tud bizonyosat, de valószínű, hogy ez az utód nem más, mint — Papen, mert az alkancellár Marburgban elmondott beszédében már nyíltan szembefordul Hitlerrel. A beszéd nem jelenik meg a lapokban, a Frankfur-

ter Zeitung azonban, hova késve jut el Göbbels propagandaminiszter rendelete, teljes terjedelmében kihozza az éleshangu támadást.

Már Hitler környezetében is akadnak, akik számolnak a kancellár bukásával és építgetni kezdik maguk számára az új pozíciót. Röhm és segítő társa, Gregor Strasser lázas diplomáciai utazgatásokat kezdenek; egyik Jugoszláviában, a másik Budapesten tárgyal s nyilatkozik felhatalmazás nélkül. Különben mindenfelé a bomlás jelei mutatkoznak. Kipattan a Sosonowskybotrány és a külügyminisztérium hat gépirónójának, akik mozgósítási adatokat szállítottak a veszedelmes lengyel kémnek, feje hull el a hóhérbárd alatt. Egy szikra kell csak s fellángol a forradalom.

Hitler kétségbeesetten keres feyvertársakat s ekkor merül fel először az olasz-német együttműködés gondolata. Velencében találkozik a két Birodalom vezére és megkötik a mai szövetség első szálát. Hitler kíséretének tagjai elmondják, hogy a kancellár panaszkodott Mussolininek, ismertette vele Németország zavaros belső helyzetét és aggodalmait. Valaki hallja, amikor Mussolini így válaszol:

— Miért nem csinál ön a saját házában erélyesen rendet?!...

Órákon át tartó bizalmas tanácskozás kezdődik Hitler és Mussolini között, azután visszarepül Berlinbe és — megkezd a rendcsinálást.

Még egy utolsó kihallgatást kér a Neudeckbe visszavonult Hindenburgtól. Papen közvetíti a kihallgatási kérést, de Hindenburg nem fogadja. Ezután végrehajtja a hivatalos és pártmilícia egységesítését, bár ez nem megy nehézségek nélkül, majd tanácskozásokat kezd az ellentábor letörésére s ekkor derül ki, hogy legbizalmasabb emberei, Göbbels és Göring között is élesek az ellentétek. Mindketten szívesen látnák Hitler bukását, de tudják, hogy ha a kancellár bukik, valamelyiküknek, ha nem mindkettőjüknek — követniök kell Hitlert a bukás-

ban. A közös veszély így mégis egységbe kényszeríti az ellenfeleket s amikor Göring véletlenül értesül Röhm és Schleicher forradalmi terveiről, sietve értesíti Hitlert és — Papent, aki még idejében félreáll.

Ilyen előzmények után következett el a június 30-án éjszaka kezdődött véres leszámolás, amely így bizony jóval több volt, mint „a rohamcsapatok kebelében végrehajtott tisztogatási akció”. (Köves József)

AZ ÉSZAKI HADI-HÁROMSZÖG. Az „Északi hadi-háromszög” alapvonala, a szovjet-lett-lengyel határok találkozásjától nyugat felé, végig a litván-lett határvonalon kb. az 56. szélességi fok irányában halad a Svédország délkeleti partján fekvő Öland szigetig s 900 km. hosszú. A háromszög keleti átlója a szovjet-lett-lengyel hármashatártól észak felé tartva felel Finnorszáig, nyugati átlója pedig az előbb említett Öland sziget déli csücskétől északkelet felé haladva kb. 200 kilométernyire Helsinkit felett jól bent Finnországban találkozik a keleti átlóval. Az a terület, amely ebben a 900 km. alapvonalu és kb. 700-700 km. befogójú háromszögben fekszik, magába foglalja Lett és Esztországot, a finn öböl nyugati felét, Finnország délnyugati részét Helsinkivel, a finn fővárossal és Turkuval, a legjelentősebb finn keletitengeri kikötővel együtt, az Aland szigeteket és a svéd Gotland szigetét is. Ez az a terület, amely a legutóbbi nemzetközi (u. m. az angol-szovjet, valamint a svéd-finn, eszt-lett-finn és német politikai és katonai jellegű) tárgyalásokon a legnagyobb port verte fel. Ez az a terület, amelyet Anglia (nyilván, hogy a német gözt keleti irányba terelje) mindenképpen ki akart hagyni a szovjettel való tárgyalási anyagából, ez az a terület, amelyre a német vezérkar igyekszik mielőbb rátenni a kezét és végül ez az a terület, amelynek ellenséges légi-tengeri és szárazföldi hadibázissá való beszervezését és

felhasználását nem nézheti karba tett kezekkel a közvetlenül érdekelt Szovjetunió. A stratégia elemistái számára is nyilvánvaló, hogy aki ráteszi kezét erre az „északi hadi-háromszögre”, az olyan „hidfőt” szerzett magának, amely (nyugati vagy keleti irányban) döntő eredménnyel használható fel támadás esetén. Az „északi hadi-háromszög” u. i. éppoly élesre fent törként irányulhat a kronstadti flotta-bázis, Leningrád és Moszkva felé, mint amilyen veszedelmes acél-lándzsa lehet Kelet-Poroszországnak és Berlinnek szegezve! Bármilyen „vilálmháborús” eszközökkel és taktikával induló keleti irányú német támadás összezúzódná az „északi hadi-háromszögre” támaszkodó szárazföldi-tengeri és légi védvonalon! Berlinben jól tudják ezt és a Memel vidék megszállása, az „északi hadi-háromszög” birtokbavételének első bevezető sakkhuzása. Hatványozott jelentőségű az egyik erős szembenálló fél számára ennek az „északi hadi-háromszögnek” tényleges és teljes birtoklása, márcsak azért is, mivel a már szinte mozgásba lendülő Keleti-tenger-Erdőskárpátok vidéke fronton, ez az északi frontszárny a leggyengébb pont ma, mint a saját lábán ellenállni akaró erő. (A 3 balti államnak összesen 5 millió a lakosa és még Finnországgal együtt is csak 9, ugyanakkor, amikor a vonal közepén álló és jó részt a déli szárnyat is tevő Lengyelországnak 35! A vonalrész legdélibb szárnyát alkotó Romániának pedig 20.) Így tehát ennek az északi szárnynak, azaz főként Lett és Esztországnak még esetleg legőszintébb „semlegességi” elhatározása is csak pusztá óhaj maradna a döntő percben, mivel ezt az elhatározandó semlegességüket képtelenek a testükön keresztül támadni akaró erős hatalommal szemben megvédeni! Ennek következményeként pedig — mondjuk akaratuk ellenére is — a két szembenálló erős fél egyikének nagyszerű hadibázisává kényszerülnének a kirobbanó

fegyveres konfliktus első 2 hetében. A legutóbbi hetek bizonyos jelenségei azonban azt mutatják, hogy Lett és Esztország (és Finnország is) vagy egyszerűen „lefekeznek“ a be és átvonulni akaró német hadsereg előtt, vagy pedig, amint ezt az egyre sűrűbb lett, eszt és finnországi német vezérkari „udvariasági“ látogatások már előre jelzik: nyíltan vallanak Németország mellett! Az eszt határ alig 150 km-re

van Leningrádtól, a finn határ pedig csak 45-re! Ezeket a távolságokat minden bizonnyal jól lemérték már Berlinben is és Moszkvában is a megfelelő következtetésekkel együtt! Az „Északi hadi-háromszög“ e pillanatban a legfontosabb stratégiai pontja Európának. Amelyik erős fél birtokolja: az az első nagy ütközet győztesének tekinthető. (Keleti Sándor)

V I L Á G S Z E M L E

A HÁBORU ÉS BÉKE FRONTJAINAK KIALAKULÁSA

Abban a vajadásban, amely a két világpolitikai front kialakulásáért hónapok óta folyik, minden jel szerint odáig jutottunk e hónap folyamán, hogy ha a két front, két államsoport, amelynek a készülő háborúban egymással szemben kell állaniok, még nem nyertek egyik oldalon sem végleges, szerződésben lefektetett és aláírásokkal megpecsételt formát, az egyes államok magatartása mégis elég nagy mértékben tisztázódott és annyira, amennyire véglegesnek látszik.

Igy az egyik oldalon, a totális-háborús államok oldalán: miután a német-olasz szövetség nyilvános és ünnepélyes formában is létrejött, annak érvényét már közös katonai és rendőri intézkedések biztosítják és teszik visszavonhatatlanná. Többszer német tisztnek és altisztnek az olasz hadseregben való munkája, egy Lybiába küldendő német hadsereg kiképzése, az olasz sajtó- és propaganda-szolgálatnak német vezetés alatt német mintára történő átszervezése — megannyi jelei annak, hogy a két állam Németország nyilvánvaló hegemoniája alatt egyetlen háborús szervezetté nő össze. Kisebb-nagyobb hullámzásokkal tisztázódási folyamat megy végbe a totális front többi szakaszain is. Japán, amelyet ugyan nem sikerült nyílt szövetezésre bírni az összes békefront-államok ellen, állásfoglalását nyilvánítja a békefront egyes tagjai ellen indított erőszakos akciókkal, a tiencsini angolelleses blokáddal, a szovjetbarát Mongólia ellen intézett támadásokkal. Magyarország szövetségi kapcsolatait a totális blokkal szemben ugyan tetemesen zavarja az a gazdasági harc, amellyel a kis „átka-rolt“ állam a kifosztás ellen védekezik (a lakosság szinte egyöntetű, izzó németgyűlöletének kísérete mellett) és nem kevésbé zavarólag hatnak a kormányzó és udvarának nyíltan lengyelbarát (a mai helyzetben tehát németellenes) megnyilatkozásai, — de ugyanekkor német mintára, tűzön-vízen keresztül végrehajtja a zsidótörvényt és arra tesz előkészületeket, hogy — mint Szlovákiában tették — szükség esetén a zsidókon vegyék be azt, amit a szövetségeseeknek végül is oda kell még adni. Hasonló hatások és ellenhatások között megy végbe Jugoszláviának, Bulgáriának, a Balti államoknak és Németország megfélemlített kisebb szomszédainak a totális

háborús szervezetbe való „gleichschaltungja“, „élettérré“-nyilvánítása. És ha ezek közül egyiknek-másiknak, a Balti államoknak, Dániának, Svájcnak, stb. végleges hovafordulása még kétséges, más államok, mint Jugoszlávia és Magyarország, háború esetén nem okozhatnak különös gondot a totális blokknak: a döntő percben, ha annak szüksége mutatkozik, egyszerűen meg lehet szállni e földrajzilag és politikailag kiszolgáltatott országokat — ha ugyan meg nem szállják őket még a háború kitörése előtt, már a közeljövőben...

Hogy a totális államok „életterületén“ belüli helyzetisztázás, ezeknek a területeknek a totális blokk háborús céljaira való „tiszttáramosása“ megkívánja e a fentjelzett újabb országfoglalásokat, még bizonytalan és nagy mértékben attól függ, hogy a kérdéses országok mennyire lesznek képesek megfelelő hajlékonysággal, önkéntes behódolással és önáldozással feleslegessé tenni, hogy Csehszlovákia vagy Albánia sorsára juttassák őket. Egyelőre két pontra összpontosul a totális államok helyzetisztázító és hódító tevékenysége: délen Csehországra és Szlovákiára, északon Danzigra.

Mit készít elő Németország Danzigban? A világsajtó és közvélemény joggal teszi fel ezt a kérdést úgy, mint amelynek megoldása az egész világhelyzetet egy csapással megváltoztathatja, minden eddigi számítást felboríthat, az európai háborút kirobbanthatja. A lengyel fennhatóságnak Danzigból való teljes kiküszöbölése és ezzel kapcsolatban a danzigi Korridoron a német fennhatóságnak akár nyílt, akár burkolt bevezetése első fokon Lengyelországnak mostani szövetségeseitől, Angliától és Franciaországtól való elszakítását és ezzel az egész mostani garancia- és védelmi-rendszernek hatálytalanítását és Lengyelország teljes bekerítését jelentené, másodfokon — de ezekkel teljesen egyidejűleg — Lengyelországnak teljes gazdasági alákötését, megbénítását és kiszolgáltatottságát, ezen keresztül pedig a 33 milliós ipari ország függetlenségének szükségszerű likvidálását, nyílt vagy burkolt albánizálását, ha csak nem akarjuk azt az egészen valószínűtlen feltevést elfogadni, hogy az így minden nyugati segítségtől megfosztott, gazdaságilag fojtogatott és politikailag tehetelen ország, mai gazdasági-politikai rendszerének fenntartása mellett egészen a keleti nagy szomszéd, Szovjetország karjaiba veti magát. Érthető hát, ha a lengyelek és szövetségeseik Danzigot akár a világháborút kockáztatva is, körömszakadtukig védeni ígérik és — minden jel szerint — erre készülnek is. Akarja-e, akarhatja-e Németország ezt kockáztatni? Csak úgy, ha az azonnali nagy háborút merheti vagy kell mernie. Ha Németország újabb gazdasági, pénzügyi és katonai-politikai helyzetét, amely minden újabb technikai erősödés ellenére, az elmúlt hónapban csak jobban súlyosbodott, komplikálódott és a közeljövőben csak tovább súlyosbodhatik és komplikálódhatik, akkor Németországnak ezt a „nagy ugrását a sötétbe“ lehetségesnek, sőt valószínűnek kell tartanunk, különösen, ha a háborúban Szovjetország részvétele a távolkeleti helyzet vagy akár csak az angol konzervatívok rövidlátó manőverezése következtében kimarad. Mindamellet nemcsak erről, nemcsak a legfőbb tétről, az egészről lehet szó Németország danzigi játékában. Arról is lehet szó, hogy Németország, számítva az ellenfél felkészületlenségére — különösen, amíg az angol-orosz-francia szövetség létre nem jöhet — megpróbál kierőszakolni annyit, amennyit az adott helyzetben háború nélkül is elérhet: burkolt hadseregszállításokkal, a „szabadcsapatok“ tűzéri és technikai felsze-

relésével és kiképzésével esetleg erősítések és repülőterek létesítésével a különben politikailag német vezetés alatt álló „szabad várost“ (óh!) ugy „kikészíteni“, hogy háború esetén azonnal a német hadsereg akciójának kiindulópontjául és bázisául szolgálhasson Lengyelország — és esetleg a Szovjetunió — ellen, hogy így mindjárt a háború elején elérje azt, amit békében nem sikerült elérnie: Lengyelország elszakítását és átkarolását. Hogy ezt a de facto foglalást Lengyelország és szövetségesei tétlenül tűrik-e majd, hogy Németország megelégszik-e ennyivel, vagy igyekezni fog valamilyen formában névlegessé is tenni, kinyilatkoztatni és kihirdetni, ami az otthoni közvélemény felvillanyozásának szempontjából igen fontos volna, az az ellenfél ellen-akciójának mérvétől, a háború kockázatának nagyságától és attól függ, hogy mennyiben vállalja majd Hitler most mindjárt a háború kockázatát is. Bizonyos, hogy a danzigi akció, még ha egyelőre akár csak burkolt vagy részleges hódításra szorítkozik is, a dolgok logikájánál fogva akaratlanul, előreláthatatlanul is háborúba vezethet: ahhoz tulságosan élhegyen áll minden e kérdés körül, semhogy a háború kockázata nélkül bármit is lehessen változtatni ezen a helyen.

Kevésbé kockázatos, de nem kevesebb gondot okozó a „tereptisztítás“, amelyet a német imperializmus Cseh-Morvaországban és Szlovákiában visz véghez: a kladnói affér és annak háttere, a szlovákiai helyzet új alakulása, stb. Nem tudjuk, mennyiben állják helyüket azok a feltevések, amelyek szerint a kladnói merénylet a német kormány saját műve, amelynek célja: alkalmat teremteni a protektorátus alatt álló országok autonóm közigazgatásának és nyelvi autonómiájának megszüntetésére, Cseh-Morvaországok végleges annektálására és erőszakos elnémetesítésére. Bizonyos, hogy eddig, minden megszállás és erőszakos térdrekenyszerítés ellenére a csehszlovák köztársaság politikailag, erkölcsileg nincs likvidálva, sőt a csehszlovák nemzeti eszmének és tradíciónak nagyfokú újraéledéséről tanuskodik a békés tüntetéseknek és kisebb-nagyobb véres incidenseknek egész sora, amellyel szemben a helyi cseh rendőrség és közigazgatás tehetetlennek bizonyult. A helyzet nagyon kiélesedett azáltal, hogy a német háborús gazdaságot a legnagyobb könyörtelenséggel vezették be a protektorátus területén, a lakosság élelmezési rezsimjét és a munkaviszonyokat (munkabérek, munkaidő és szociálpolitikai berendezkedések), amelyek Csehszlovákiában igen magas fokon javították a dolgozók helyzetét, nemcsak a nagynémetországi nivóra, de ennél is jóval mélyebbre süllyesztették, a németországgal konkurens iparágakat lenyomták, egyeseket teljesen megszüntettek, a fontos hadüzemeket, ezek között a gigantikus Skoda- és Wittkowitz-műveket militarizálták, ezekben és számos más üzemekben a cseh szakmunkásokat javarészből német munkásokkal helyettesítették és megkezdték a cseh-morva országrészek elnémetesítését azzal, hogy nagy tömegben (eddig mintegy 150.000-es számban) vittek el onnan Németországba kényszermunkára cseh nemzetiségű munkásokat, német tisztviselőkkel helyettesítették a cseheket a rendőrségen, közigazgatásban, bevezették a német nyelvet a közhivatalokba és iskolába, németországi törvényeket alkalmaznak a zsidókérdésben, stb., stb. Mindezek az intézkedések, amelyekkel máris több ponton megsértették a proklamált protektorátusi statutumot („alkotmányt“), még mindig nem elégíthetik ki a német imperializmus politikai és hadi érdekeit: sőt, azok csak a végletekig fokozzák a lakosság harci gyűlöletét, még veszélyesebbé teszik, háború

esetére, ezt a Németország „gyomrában“ pusztító fekélyt. Ezért mind sürgősebbé — és valószínűbbé — válik a protektorátus likvidálása, Cseh- és Morvaországok teljes bekebelezése, stb., amire a német sajtó mind kihívóbb hangon készíti elő a közvéleményt. Meddig mehet el ezen az uton a német kormány? Beszélnek az egész cseh lakosság erőszakos áttelepítéséről, német területeken való szétszórásáról, az ellentálló elemek fizikai megsemmisítéséről és bizonyára nem a nemzetiszocializmus erkölcsi meggondolásain fog mulni, ha a német kormány mégse szánja rá magát az ilyfoku, az emberiség és emberi barbarizmus történetében eddig példátlan nép- és nemzetpusztításra.

Hasonlóan alakul a helyzet, részben a Gleichschaltung, részben pedig a szlovák nemzeti életre újból mindinkább ható csehországi nemzeti ellenállás hatása alatt, Szlovákiában. Itt az éledő nemzeti ellentállás jeleinek tekinthetjük: az uralkodó Hlinka-párton belül keletkezett ellenzéki mozgalmat, amely elsöpréssel fenyegeti a német parancs alatt dolgozó Tisso-kormányt, a mind sűrűbb lengyelbarát (németellenes) megnyilatkozásokat a lakosságban és hadseregben, a tiszteknek és katonáknak újabb tömegessé vált átszökését Lengyelországba, stb. Ez az irányzat nem mai keletű, annak bélyege rajta van az önálló Szlovákia létezése óta mindenben, ami ott végbemegy. Elég emlékeztetnünk azokra a körülményekre, amelyek között a zsolnai „nemzetgyűlés“ ez év márciusában Szlovákia „függetlenségét“ kikiáltotta. Tudvalevő u. i., hogy ez a nemzetgyűlés, amely már a Hlinka-gárda és a német parancs erős befolyása alatt és rendezésében ült össze, eredetileg a következőképp oszlott meg: mintegy 40 százaléka a szavazatoknak a Csehszlovák köztársaságban való megmaradás mellett, ennél csak valamivel kevesebb Lengyelországhoz való csatlakozás mellett nyilvánult meg és husz százaléknál alig többen szavaztak a német utasításnak megfelelő „függetlenség“ mellett. Ujabb, igen erélyes nyomásnak kellett jönnie Berlinből, hogy a nemzetgyűlés új ülésén és új rendezésben megejtett szavazás által és így is igen kétséges többséggel kimondja a függetlenséget, illetve a cseh tartományoktól való elszakadást. Ha ez így volt, akkor amikor a szlovák nép még alig érezhette a német védnökség nyomasztó terheit, hatványozottan áll ez ma, amikor a degradált, kifosztott ország a német csapatok felvonuló-területévé lett. Érthető hát, ha a német sajtó mind hűvösebben emlékezik meg az egykor „kedvenc“ Szlovákiáról, ha Himmler Gestapo-vezető Szlovákiát Cseh- és Morvaországgal egy kalap alá veszi, amikor kijelenti, hogy „ki kell már füstölteni azt a darázs-fészket ott!“ és a szlovák nemzeti ellenzék mozgólódására azzal készül felelni, amivel Mussolini felelt „védett“-jének, Albániának, amint az emelgetni kezdte igábahajtott fejét...

Ugy a danzigi, mint a csehszlovák „darázs-fészkek“-kel annyival is észrevétlenebbül foglalatzkodhatott Németország, mert a világ figyelmét hetekig a tiencsini japán akció kötötte le, amelynek amellet, hogy jelenképpen befolyásolta (ugy kedvező, mint kedvezőtlen irányban) az angolszovjet-tárgyalásokat, másfelől éppen az is célja volt, hogy a nagyhatalmak és közvélemény figyelmét elterelje Németország újabb közép- és észak-európai mozdulatairól. De tévedés volna azt hinni, hogy Tiencsin csak ezért volt és van, mintahogy végzetes tulzás volna feltenni, hogy, mint egyesek eredetiség és szenzáció kedvéért állítják, most már nem Európában, nem Danzigban és a Siegfried-vonalon, Londonban és Moszkvában,

hanem — Tiencsinben dől el a világháború vagy világbéke sorsa, vagy akár, hogy a tiencsini incidens jelentőségében csak egyenrangúnak is tekinthető azzal, ami Danzigban, Prágában vagy Európa fővárosaiban végbemeget. Általában jó, ha egyszer mindenkorra leszögezzük magunknak, bármennyire is nem tetszik ez azoknak az eredetieskedő irodalmároknak és az exotikumok kedvelőinek, akik előszeretettel helyezik át a világ súlypontját, hol Kinába, hol Egyiptomba vagy éppenséggel — a képzelődők pontosságával — a Csendes-Óceánra, hogy a világ köz- és súlypontja, mint eddig, ugy ezután is és még jó sokáig nem lehet máshol, mint Európában és Északamerikában (mondjuk: az Atlanti Óceánon), ahol nemcsak a világot irányító gazdasági, pénzügyi és politikai hatalmak székhelyei vannak, de minden nagyhatalom katonai erejének döntő zöme és legfontosabb rezervái is, ahol a világ ipari termelésének több, mint 90 százaléka összpontosul, a hozzátartozó nyersanyagok legfontosabb és leggazdagabb forrásaival egyetemben. Így hát Tiencsin (vagy akár egész Kína) elfoglalása, az angolok, franciák és amerikaiaknak Japánnal szemben való háttérbeszorulása és — a legvégsőbbekre is számítva — egy japán ázsiai világbirodalom kialakulása természetesen igen erősen befolyásolják a világ fejlődésének menetét, különösen egy távolabbi jövőben — de a világmai konstellációjában Tiencsin (vagy akár egész Kína) kérdései lokális, távolkeleti kérdések és még oly mértékben sem döntik el nagyhatalmak világpolitikai magatartását, csoportosulását, aktivitását — a világháború vagy béke sorsát, mint nem egy látszólag sokkal jelentéktelenebb, de itt, közelben és közvetlenül ható európai esemény. Jó ezt azért is tudni, mert az európai totális hatalmaknak felette kedvez az, ha a közvélemény figyelme exotikus távoli vidékekre terelődik...

Ezzel az is világossá lesz, hogy a kínai — ez esetben tiencsini — japán akció, ha közvetve, az események összjátéka folytán vagy megegyezés szerint a német-olasz európai és világhatalmi érdekekkel összhangban is van, sorsdöntő jelentősége csak Japánra nézve van, azt Japán elsősorban a saját hatalmi s hadi érdekeinek a védelmében indította. Ha minde feltevéseinket eléggé nem támasztaná alá az a tény, amellyel az érdekelt nagyhatalmak, különösen Franciaország, de főleg Anglia a japán támadást fogadták, egy bármily rövid pillantás a japán belső helyzet újabb alakulására meggyőzhet bennünket arról, hogy a tiencseni és kínai gyors és hathatós akciók magának Japánnak lettek szorongató s sürgősekké. Pár objektív tény: A mezőgazdaságban a rizstermelés, amelyet a hadsereg számára való nagy fontosságára való tekintettel, különösen szorgalmaztak, más termékek terhére is, a bevetett területek erőszakos kiterjesztése és az árak jelentékeny emelkedése mellett is — tetemesen csökkent, annyira, hogy az évi rizstartalék, amelyet a fenyegető nagy háborúra való tekintettel a japán kormány növesztetni akart, 16 százalékkal kisebb a múlt évinél és majdnem harmadával kisebb, mint a kínai hadjárat kezdetén. Ennél is rosszabb helyzet állott elő a kivitel szempontjából oly fontos selyemtermelésben, ahol mintegy 100 millió jen értékű nyers selyemfonállal kevesebbet szolgáltatottak a termelők, mint a múlt években. Ugyanígy esett a hadseregellátás szempontjából legfontosabb halászat és hasonló visszaesést mutat a háború folytatására oly fontos kiviteli cikkek gyártása. Az esés, amely eddig különösen a luxus- és civil fogyasztási cikkek ágait érintette különösen, a megbénulásig, most

az ezeknél jobban forszirozott kiviteli cikkek iparán keresztül a kifejezett hadiiparokban is észlelhető. A háborús krízisnek, amely a totális-háborús államokban mindjobban a többtermelési krízis helyére lép, ez a legfőbb sajáttsága: hogy a békés fogyasztásra szánt vagy termelőeszközök gyártását célzó egészséges produktív termelés csökkenése és ugyanakkor a termelőerők leromlása (munkások hiánya, nyersanyagok rossz minősége, gépek és felszerelések leromlása és fel-nem-ujtása) végül is a háború vezetésére legfontosabb és legforszirozottabb iparágakban is érezteti hatását s az egész gazdasági szervezet megbénulásához vezet.

Amint látható, Japán, a háborús iparban is észlelhető csökkenéssel tuljutott már a háborús gazdálkodásnak azon a fordulópontján, amely aztán szükségszerűen a gazdasági-társadalmi és katonai összeomláshoz vezet — ha nem áll be valami külső segítség. Erről a fordulatról beszél Japán pénzügyi és állampénzügyi helyzete is: A külkereskedelmi mérleg állandó passzivitása, amely az elmúlt két évben az aranykészlet egyharmadának kivándorlását eredményezte, a folyó évben magában másik egyharmadrész kivitelét kell, hogy előidézze, hogy a hadsereg részére szükséges behozatal biztosítva lehessen. Az állami költségvetés, amely több, mint felerészben tisztán, a másik felében pedig részben és burkoltan katonai és az első két háborús évben átlagban 5 milliárdnyi jenne rugott, a folyó pénzügyi évadban majdnem 9 milliárdra szökik fel egyszerre és míg az első háborús évben 2 és egy negyed milliárd jennyi belső kölcsönre kellett megtetézni az állam jövedelmeit, ez évben mintegy 6 milliárdnyi kölcsön kibocsátását (és behajtását) kellett elhatározni. Ha tekintetbe vesszük, hogy ezt a gazdasági élet leromlása, a háborús válság fordulópontján kell keresztülvinni és hogy már az eddigi kölcsönök felhajtása is nagyfokú erőszakos állami beavatkozást, társadalmi és politikai harcokat és zavarokat jelentett, elképzelhetjük, hogy a gazdasági és pénzügyi helyzetnek további fenntartása háborús alapon — maga is felér egy háborúval. Mint mondtuk: olyan helyzet ez, amelyből csak külső segítség hozhat kiutat, vagy újabb, jelentős külterületek gyors elfoglalása, amely az erkölcsi-katonai siker mellett nagyobb arányú rablást tesz lehetővé (ilyen volt 1917-18-ban a németek részére Ukrajna és Románia elfoglalása), vagy pedig olyan akciók, amelyek a nagy és gazdag nyugati hatalmakat arra kényszerítik, hogy segítsenek. Japán angol-ellenes kínai akcióinak e kettős okuk és céljuk van mindenekelőtt — ami távolról sem zárja ki azt, hogy erős hatással legyenek az európai (központi) helyzetre is, a moszkvai tárgyalásokra, stb. Más szempontból — e szemlénk eredeti szempontjából — nézve: ha a tiencsini és kínai események Japánnak európai sorstársaival, a német-olasz blokkal való bizonyos tervszerű összeműködését is jelentik, még nem jelenti azt, hogy Japán beállása a totális államok frontjába végleges, hogy ez a hármast-front a háború esetére véglegesen biztosított.

Ami a tu'oldalt, a békeakaró demokratikus államok oldalát illeti, bár ott is, mint emitt, jelentékeny tisztázódás állott elő az egyes államok magatartásában — különösen Angliában — mégis, éppugy, mint a totális fronton, még nem beszélhetünk a békét védők frontjának egységéről vagy annak végleges kialakulásáról. A kialakulás, helyzettisztulás felé is jelentős lépés történt: a francia-török egyezmény, amellyel a békét (és saját függetlenségüket) védő kis államok erődöve bezárul Német- és Olaszor-

szág keleti terjeszkedése előtt. E lépés fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a nagy és fájdalmas áldozat, amelyet ezért Franciaország hozott: az alexandrettei szandzsák átadása. Ugyanígy lépés: a Romániának adott jelentős angol hosszúlejáratú kölcsön. Ugyanígy: a semlegeségi törvény megváltoztatása Amerikában. Ellenkező hatású, zavaró momentumok: A Balti-államok magatartása a német agresszióval szemben, a meg-nem támadási szerződések ez országok és Németország között éppen abban a történelmi pillanatban, amikor az elnyeléssel fenyegető tigris ugrásra készül Danzigban. Ugyanígy akadály: az angolok vonakodása az angol-francia-szovjet-egyezmény megkötése körül és ugyanakkor az angol kormány Chamberlain-csoportjának (amely az I. G. Farbenrel és más német ipari és bank-csúcs-vállalatokkal összekapcsolt angol tőkét közvetve és közvetlenül képviseli) újabb engedékenysége Hitlerrel szemben: a csehszlovák arany kiadása, békenyilatkozatok a kihívó ellenséggel szemben és ugyanakkor diplomáciai és sajtó-manőverezés a látszólag körüludvarolt jövődöbéli szövetségessel, a Szovjetunióval szemben...

Reméljük, hogy végül is létrejön ezen az oldalon az a formális meg-egyeződés, amely a demokratikus államok állandó, rendszeres együttműködését úgy békében, mint háborúban biztosíthatja. Annyi bizonyos, hogy — egyes sajtó-beállításokkal ellentétben, amelyek az „oroszok mindjobban vérszemet kapnak“ tónusra hangolják a közönséget — az új szövetség sorsa nem az oroszokon múlik, akik szószerint ugyanazt követelik most is, amit a kezdet kezdetén kívántak: a védelem kölcsönösségét, a biztosítékok valóban teljes kölcsönösségét, odáigmenően, hogy ha Anglia azonosíthatja határait Belgium és Hollandia határaival, ugy a Szovjetnek is engedjék meg, hogy önmagát tekintse megtámadottnak, ha a Balti-államok valamelyikét éri támadás, amelyek bármelyikéből a legrövidebb az út Berlinből Moszkvába és amelyek közül kettő határan belül felállított ágyuból löni lehet Leningrádot...

A frontok tehát sokat alakultak ez utóbbi hetekben, de még kell alakulniuk, még nem tisztultak ki annyira, hogy a békét vagy háborút biztosítottak láthatná valaki. De vajjon létezik-e absolute teljes és végleges kialakulás ezen a téren? Gondoljunk csak arra, hogy az 1914. évi világgyulladás előtt pár héttel, pár nappal — még ugyszólván senki se, maguk az angolok se voltak biztosak benne (legkevésbé Vilmos császár), hogy az angolok részt fognak-e venni a háborúban Franciaország oldalán, nem is szólva az olaszokról... Ezért, a helyzet minden viszonylagos tisztázatlansága mellett is jó lesz nagyon figyelniük arra, amit Churchill és vele együtt sok más beavatott ember mond: hogy most, most következnek a válságos hetek és hónapok... (K.)

A BÉCSI MAGYAR KURIR JELENTI 1789 MAJUS 27-ÉN:
„Mióttától fogva Amerika az Anglus jármot nyakából ki-vevén szabad Társasággá lett, az olta minden Nemzetek ezen arany szabadság után ásittoznak és a Frantziákra is a Vasinkton Filozofijának szele fuvallott és hogy a kívül pallérozott Nemzet megmutassa, hogy elmebeli világosság is vagy birtokában, sok Vármegyék a magok Députátusainak olyan Instrukciót adtanak, melyen el fog az ostoba világ bámulni, midőn világosságra jövend“.

SZEMLE, BIRÁLATOK

MEGJEGYZÉSEK VERES PÉTER LEGUJABB KÖNYVÉHEZ

Táncsics Mihálynak is voltak teóriái, hitei, rögeszméi, melyek ma komikusan hatnak. A helyes történelmi érzékű olvasónak még sincs kedve arra, hogy megmosolyogja a magyar parasztnozgalmak első öntudatos képviselőjének gyengéit, amelyek ugyanugy hozzá tartoznak a kor arculatához, mint a „vörös republikánus“ rendkívüli következetessége és éleslátása a magyar parasztság forradalmi követeléseinek megfogalmazásában. Hamisítatlan népfi volt, — s nem „östehetség“ — tudta, hogy hol szorít a csizma s kertelés nélkül kimondja azt, amit sorstársai csak homályosan, csak részletekben gondoltak. Csodálkozhatunk-e azon, hogy elvi síkon parasztforradalmi törekvéseit csak azokban a ködös, félig vallási, félig tudományos tanokban tudta általánosítani, melyeket külföldi vándorlásai során az ébredező párizsi munkásság titkos gyülekezeteiben s kézről-kézre járó lázító katekizmusokból szívott magába? Táncsics működése a szabadságharc éveiben éri el csúcspontját — egy évvel a Kiáltvány megjelenése után, egyidejűleg a tudományos szocializmus jelentkezésével. Ha Táncsics nem is lett volna autodidakta, aki nem volt mentes minden naiv tudálékosságtól, akkor is elképzelhetetlen, hogy a sajátos magyar viszonyokkal, tehát feudális elmaradottsággal is ily szorosan összenőtt egyéniség az eszmei tisztaság oly magaslataira emelkedhessék, melynek előfeltételei a nyugat három legfejlettebb nemzeténél is csak egymást kiegészítve voltak meg.

De mit gondoljunk Veres Péterről, a mai népfiről, aki ugyan ambiócióban nem marad el a „vörös republikánus“ mögött, de felkészültségében, gondolkodásmódjában, magatartásában *ma* riasztó visszaesést jelent az öreg Táncsicssal szemben. Hogyan vélekedjünk róla, aki 1848 után kilencven esztendővel lép fel azzal az igénnyel, hogy a magyar népnek programot és világnézeti tájékozódást adjon? Ma mások a lehetőségek, más a mérték is, mint egy évszázaddal ezelőtt s amit Táncsicsnál többé-kevésbé mellékes hiánynak, történelmi korlátoltságnak ítélünk, ugyanazt Veres Péternél végzetes bajnak érezzük, ami egy tehetséges és jószándékú ember teljes szellemi összeroppanásához vezethet.

A balmazújvárosi parasztrót tultengő önbizalma egyre veszedelmesebb iramban sodorja a kontárság felé. Veres Péter teóriáiról, lassan rögeszmévé fajuló tévedéseiről van szó, melyek már-már nem kritika, hanem pamflett írására ingerelnek. Elővehetnénk legujabb könyvét, kigunyolhatnánk felkészületlenségét, tudálékosságait és szellemi ezermasterségét. Mosolyoghatnánk a fogalmi csodabogarakon, a „szociocentrizmusokon“, a „magatartásrendszereken“, a „centrifugális ösztönökön“ s az állatvilágból vett hasonlatokon. Semmi kedvünk arra, hogy a vitatkozásnak ezt az olcsó formáját válasszuk, ennél még ma is többre becsüljük Veres Pétert. Veres önmagára vessen, ha e megbecsülésben ma már nem szoritkozhatunk kisebb-nagyobb tévedések és elírások kiigazítására, mint kritikusai régebben tették. A kisebb-nagyobb tévedésekből s elírásokból rendszer lett, az autodidakta művelődési nehézségeiből veszedelmes sarlatánság körvonalai bontakoznak ki. Szeretnénk egy asztalnál szemben ülni a *Számadás* írójával, hogy barátságosan elvitatkozhassunk a valóság kifejezésének nehézségei-

ről, a megismerés és a társadalomtudományok mai állásáról, a fogalmak hinárjáról és az egyéniségről... Hisszük, hogy zavara és félrecsuszása a mai nyomasztó magyarországi légkörből, a vidéken elszigetelten élő ember helyes szellemi és politikai tájékozódásának nagy nehézségeiből származik s a személyes beszélgetés bizalmat adó légkörében könnyebb volna számos félreértést kiküszöbölni, mint egy rövidre fogott írásban. De így, marad-e más lehetőség, mint hogy rideg tárgyilagossággal leszámoljunk Veres Péter veszélyes bölcselkedéseivel s szembehelyezkedjünk azzal az iránnyal, amely felé Veres Pétert individualizmusa sodorja.

*

A *Szocializmus-Nacionalizmusban* először Veres Péter stílusának hanyatlása üti meg az olvasót. Mi ez, ha nem annak bizonyítéka, hogy Veres oly vállalkozásba kezdett, melyre nem termett; oly témában merült el, amelyhez mai kifejezési eszközei sem elégségesek. Régebbi írásainak megkapó frissesége és közvetlensége nyomtalanul eltűnik itt. Új könyve rendkívül nehéz olvasmány, de nem gondolati gazdagság vagy a tárgy elvontsága, hanem pongyolasága, körülhatárolt fogalmak s a rossz műszavak tömkelege miatt. A nagy szándék állott így bosszút a teljesítmény sikeretelenségével. Veres szándéka, célkitűzése a „szintézis“. Elégtelennek érzi a rendelkezésére álló „világnézeteket“ s kiegészítésükre vágyik. De mi ez a szintézis? Az elvek s a valóság összehasonlítása, a valóságos ellentétek összefüggéseinek kutatása? Veres Péter nem a marxizmus vagy a fajelmélet helytelenségét vagy helytelenségét vizsgálja felül, hanem különféle ellentétes s egymást kizáró „világnézeti“, tudományos vagy politikai elemeket mesterségesen összemontál. Könyvében valóban mindenről szó van: politikáról és őstörténelemlről, filozófiáról és esztétikáról, lélektanról és szaporodásról.. A „szintézis“ egyes alkatelemeinek, gondolatainak — vagy csak szépen csengő szavainak? — eredetét nem volna könnyű kutatni. Helyenként félreismerhetetlenül vallásos elemekre bukkanunk. Veres gondolkodásában, melyek oly otthonosak a magyar szektavilágban. Másutt a szociáldemokrácia régi kezdetleges természettudományos felvilágosító füzeteinek hatása érezhető vagy Németh László frazeológiája. Freud és Hitler ugyanugy itt keringenek ebben a kábitó együttesben, mint Darwin és Marx. A marxizmus természetesen nem marad ki ebből a szintézisből, ennek kell megadni a vállalkozás „forradalmi“ színezetét és hitelét. De ha valaki nagynehezen átvágta magát az eklektikának ezen a borzótján, arra a meglepő felfedezésre jut, hogy Veres valami egészen mást ért munkásmozgalom, marxizmus, szocializmus alatt, mint amit ma ezek a fogalmak jelentenek. Ez a szocializmus közelebb áll a 19. század elejének utópizmusához, mint a 20. század társadalomtudományához.

A *Nacionalizmus-Szocializmus* egyik fejezetében a következőket olvasuk: a munkásmozgalom logikája gazdasági síkon: „ha nem lehetünk mindnyájan gazdagok, akkor legyünk mindnyájan szegények“; politikai síkon pedig: „ha nem lehetünk mindnyájan szabadok, akkor legyünk mindnyájan egyformán kötöttek“. Talán mondani sem kell, hogy ez az egyenlősítő „logika“ már 1840 körül, a munkásmozgalom Weitling-féle szakaszában túlhaladott álláspont volt. Kínos meglepetés, hogy Veres Péter hosszú munkásmozgalmi inaskodása alatt még ily alapfogalmak tisztázásához sem jutott el. Csoda-e, ha ilyen primitív elképzelésekkel terhelten

„parasztforradalmi“ magatartásának megcsufolásául a parasztság felszabadulásának legelső követelménye, a földosztás ellen foglal állást s elvont „kollektivizmusa“ ellenére e téren is visszaesést mutat az öreg Táncsics-csal szemben. Véletlen-e, ha az emberi haladás és a magyar kérdés igazán tudományos megértése híjján oly kényes problémával szemben sincs mértéke, mint a fajvédelem s a mai német propaganda ideiglenes sikereinek bűvkörében a fasiszta fajteóriák egyes elemeinek átvételével véli előmozdítani zavaros szocializmusának ügyét?

A „kollektivizmus“ és bizonyos turáni kizárólagosság elméleti összeforrasztásának szándéka nem is vezethette máshova Veres Pétert, mint felkészületlenségének, hivatatlanságának leleplezéséhez. Veres Péter jól értse meg: nem főbenjáró bűn az, ha valaki „szociológiai“ és biológiai kérdésekben nem nagyon járatos. Kétszeresen elnézhető, ha adott helyzetekben ösztönösen megtalálja a helyes álláspontot, mint a munkások és parasztlakosok ezrei, akiknél a valóság érzékelését nem tompítják el rosszul megválogatott elméletek. Sokkal nagyobb baj az, ha valaki felkészületlenül, vakmerő önbizalommal bemerészkedik a szellem utvesztőibe, ítéleteket mond, elméleteket gyárt, noha már az első nehézségeknél a jelenségek felületeiben ragad. Ha Veres Péter elég szigorú volna önmagához s eredetieskedés helyett áttanulmányozná a nemzeti és faji kérdés irodalmát, (hogy legalább helyesen interpretálni tudja azt, amit elvet vagy kiegészít) úgy minden bizonnyal beismerné, hogy nem érte el kítűzött célját: a baloldali mozgalmat nem tette magyarabbá, de önmagát távolabbra taszította tőle, önmagát tette egy árnyalattal — „németebbé.“ Pedig nem is kellett volna nagyon messzire kalandoznia hiteles források után. Elég lett volna, ha figyelmesen áttanulmányozza Lukács György újabb Ady-tanulmányát; látná, hogy nemzeti fejlődés, nemzeti sajátosságok, nemzeti értékek mély megértéséhez nincsen szükség fajelméletre, amelyről éppen a kis nemzetek szemszögéből ismerhető fel legkönnyebben, hogy a nemzeti eszme teljes tagadása. Veres Péter ezt a kérdést is összezavarta azzal, hogy a nemzeti gondolat történelmi tartalmát elsüllyesztette s azt faji „biológiai“ tényezőkkel helyettesítette. Ezzel a központi tévedéssel — melynek a Szocializmus-Nacionalizmus csak sikertelen magyarázata, adva is van a teljesítmény értéke és politikai tendenciája.

*

Veres Péter újabb fejlődését ugyan habozás nélkül visszautasítjuk, mégis bizonyos szimptomatikus jelentőséget, dokumentáló értéket kell tulajdonítanunk könyvének. Osztálya világosfejű gondolkodójának nem ismerhetjük el, de elfogadjuk egyes magyar rétegek zavarának tanujaként. A legutolsó választásokon hatszáz ezer ember, javarészből szegény magyar szavazott a nyilas pártokra. Ki hinné el, hogy ez az óriási tömeg, derék magyar földmunkások, kisgazdák, kisemberek százazrei, tudatosan a magyar függetlenség megszüntetésére, a „protektorátusra“, a germán életterre szavaztak? Nem, a magyar tömegek arra a pártra szavaztak, amely megnyergelte elkeseredésüket, forradalminak kendőzi magát, felfordulást sejtet s mindannak helyrehozását igéri, amit a magyar dolgozók jussából évszázadok óta eltulajdonítottak. Legalább 1867-ig vagy még messzebbre kellene visszatérni, ha magyarázatot keresünk arra, hogy a magyar nép forradalmi vágya miért esik ma a demagógia áldozatául. Valóban arról a „sorrendről“ van szó, amelyről Veres Péter beszél, de amelybe Veres maga

is belezavarodott. A nemzeti és szociális követelmények sorrendjéről, elválaszthatatlan összetartozásáról. Arról, hogy a szociális kérdések nem oldhatók meg a nemzeti függetlenség megőrzése nélkül, de a nemzeti kérdés sem a magyar társadalmi élet demokratikus követelményeinek megvalósítása nélkül.

Ez az elemi igazság a modern Magyarország fejlődésének felemássága miatt ijesztően elhalványodik egyes magyar dolgozó rétegek tudatában. 1867 óta a dolgozók mást sem látnak, mint azt, hogy az uralom Magyarországot jogaiknak elsikkasztására használja fel a „nemzeti“ gondolatot. De a polgárság ugynevezett haladó pártjai is fetisként imádják az 1867-es kompromisszumot, demokratizmusuk üres demokratizmusba torkollik a földkérdésben ugyanugy rettegnek a gyökeres fordulattól, mint a történelmi osztályok. Már Táncsics Mihálynak is sok gondot okozott a magyar parasztság „hazafiatlansága“. Pedig a magyar paraszt nem hazafiatlan, csak másképp képzei el a hazafiasságot, mint azok, akik véráldozatait önmaguk számára kamatoztatják. A paraszt ma sem hazafiatlan, csak elkeseredettsége már oly fokú, hogy uralomra „nemzetmentésében“ annyira nem lát biztosítékot sorsának irányítására, hogy a demagógia pergőtűzében már onnan is reméli a nagy változásokat, ahonnan valójában még kiméletlenebb kezelésben lehet része.

Veres Péter érzi ezeket az ellentmondásokat. De ahelyett, hogy leszámolna a demagógiával, maga sem tudott felülemelkedni azokon a hangulatokon, melyek a magyar szavazók százazreit a nyilasok hálójába hajtották. Talán látja is a nyilaskeresztes út végén tátongó szakadékot. De megtéveszti a szélső jobboldali propaganda „dinamikája“ és saját parasztszocialista elképzeléseit akarja azzal magyarabbá és „dinamikusabbá“ tenni, hogy átveszi a német nemzetiszocializmus legcsábítóbb elméleteit és propaganda szövegeit. Érzi a magyar liberalizmus ürességét és bizonyos talajtalan internacionalizmus kártékonyosságát, de ahelyett, hogy ezekkel szemben az igazi demokrácia és az igazi nemzeti gondolat szempontjait érvényesítené, a következő naív alternatívát állítja föl: elvont nemzetköziség vagy fajelmélet. A fajelméletben véli összesűriteni mindannak ellentétét, amit az 1867-es feudális-kapitalista kompromisszum eszmévilágában, az új rétegek parasztfaló maradiságában és a nagypolgárság felületes kozmopolitizálásában meggyűlölt. Eredetiségét miatt nem látja, hogy alternatívája helytelen, hogy az emberi sors és a magyar kérdés megértésének és megoldásának igazi lehetősége kimaradt belőle; az a magatartás, amely a nemzeti és nemzetközi, „polgári“ és szocialista, szociális és szellemi érdekeket, értékeket valóban szerves egységben menti át egy jobb jövőbe.

Veres Péternek az a nagy bűne, hogy „öntudatosítja“, rögzíti, programmá, rendszeré ragasztja össze mindazokat az elítéléteket, hangulatokat és téveszméket, amelyek egy átlagos dolgozóban legfeljebb csak csirráiban, átmeneti zavarként, a körmönfont szélsőséges jobboldali propaganda és a fenyegető külső nyomás hatásaként vannak jelen. Éppen ezért nem tudunk egyetérteni a kitűnő Erdei Ferencsel, aki igen diplomátikus hangon írt bírálatában „világosságnak“, utmutatásnak értékeli Veres új könyvét, amely nyomán el lehet indulni. Eszerint a mű jelentőségét nem gondolati helyessége, tudományos értéke döntené el, hanem az a követelmény, amit Rosenberg a XX. század Mitoszában „termékenységnak“

nevez. Sajnos tudjuk, hogy a Mein Kampf mintájára végtelenül rossz és tudatlan írás is termékeny lehet a tömegek értelmének eltompításában. Ha a Szocializmus-Nacionalizmus nem is lesz a Berlinben megálmodott Nyilasmagyarország bibliája, e könyvben csakis helytelen, veszedelmes utmutatást tudunk látni, melynek kiaknázását a magyar függetlenség és szabadság ellenségei nem fogják elmulasztani. Mi úgy látjuk, hogy Veres Péternek magának van szüksége világosságra, mielőtt másoknak utat mutathatna. Előbb felül kell vizsgálnia szellemi fegyverzetét s vissza kell tálnia arra a pontra, ahol eltévedt, hogy legalább minimális szellemi és politikai tisztánlátás birtokában mások tájékozódásának előmozdítására igényt tarthasson. Őszintén reméljük, hogy ehhez a fordulathoz Veres Péternek még van elegendő ereje. *(Szekeres György)*

U J E R D É L Y I K Ö L T Ő

Különös öröme az erdélyi egyébként igen ritka versolvasónak, ha viszonylagosan dús hazai verstermésünkben új és egyben idevillósi hangokra bukkan. Kiss László, a fiatal költő, aki első kötetével (Önmagam ellen, Marosvásárhely 1939) jelentkezik most, feltétlenül azok közé tartozik, akiket nem tanulmányaik és műírói gondosságuk, de a hely és az idő, az itt és a most tesznek költővé. S ha a kötet összeállításában és megjelenésében dilettantizmust idéző elemek zavarnak, mindig tekintettel kell lenniünk arra, hogy Kiss László helyzete épp elődtelensége és mondanivalói ujszerűsége miatt érthetően sokkal nehezebb.

A módszeres olvasó miután keresztülrágta magát a fizet első hosszú versének képzavarain, fegyelmezetlenségein, erőltetettségein, esztétikai tájékozatlanságain és helyenkénti szépségein, az erdélyi líra egészen új, kitaposatlan ösvényére érkezik. A torzonborz forma mögött, mely különösen a hosszabb, nem egyetlen lélekzetre kimondott gondolatok rögzítésénél többnyire szárnyát szegi a kezdeti lendületnek, a meglátás és költői kifejezés olyan ösztönös, spontán eseteivel találja szemben magát, amelyre fel kell figyelnie. Nemcsak azért, mert a lehetőleg tökéletes rimekre való törekvéstől eltekintve a szokványos formai követelmények igényével aligha léphet fel e költeményekkel szemben, hanem mert Kiss László hasonlatvilága, társításai s általában a mód, ahogy a versírás hagyományos rekvizitumaival bánik, teljesen idegen számára. Bizonyos, már néhány vers elolvasása után is, hogy a hang, tétovázásaival, habozásaival és határozatlanságaival bár, de élesen elválasztható és megkülönböztethető a magyar vers minden eddigi hangnemétől s ha nem is iskola vagy példamutatás, magán viseli a lírai ösztönösség értékes jegyeit.

*Elmentél s szobámban fulladt gőzön
nehéz álomban feredőzöm.
Ólát veri, dobol, esedez a kívánság,
felhuzott orral, gangosan,
kevélyen és toprongyosan
posztolja őt a bánat.*

Az élmény felfogásának, művészi átélésének s darabosságában is szuggesztív kifejezésének ilyen nyilvánvaló esetével az erdélyi irodalomban csak Bartalinnál találkoztunk még. De míg ott a kötetlenség sok tekintet-

ben meghatározta a mondanivalót s oda vezetett, hogy a szabad forma hanyatlásával, közvetve a mondanivaló közlési ingere is csökkent, Kiss László esetében biztató a maradandóbb formák felé való vonzódás s költői kiteljesedésének első állomása szükségszerűen a gondolatnak és kifejezésnek egy kevésbé hevenyészett formával való összehangolása lehet. Továbbá a magyar verselés eredményeinek koordinációja a költő megérzéseihez és formájához, ösztönösségének csorbitása nélkül.

Bár invenciója, amit sok és finom humorral s groteskséggel kezel többnyire keresztülsegítik Kiss Lászlót igen kényes helyzeteken s ilyenkor nem riad vissza attól sem, hogy egyetlen fintorral, kissé erőltetett hasonlatára építse át versének tengelyét (*Kívánság*), mégis a *Kisgyerek a tóban* s a *Vers*-ben figyelhető meg, hogy ez a módszer, ép a terjedelem miatt, milyen könnyen költői zavarhoz és műhibához vezet. Az olvasó érzi, szinte látja, mint hull szét a költő kezében mindaz, amiből szerves egésszé kellett volna tennie versét s mint lesz itt a *Kívánság* hányaveti kibuggyanásával ellentétben alázatos papirravetője gondolatai zürzavarának, ahelyett, hogy urává lenne. Petőfi és József Attila kedélyét és humorát idézi *Mese* című verse, mely költői ökonomia tekintetében is egyike a kötet legérettebbjeinek:

*Ablak János kitátotta szemét,
Ölében ringott Viola Teréz.
Nézte a fáról Guidó du Veréb,
módfelett tetszett neki az egész.*

*De jött leselve Balduin von Kandur
s nem tűrhette, hogy itt béke tenyésszen,
bekapta Guidó du Veréb urunkat
csőröstől-bőröstül, egészen.*

*Költő László, ki éppen arra bűllag
s ki a fájdalmat igen érzéle,
Cipő Pétert — kin nem leng vidám szallag,
elrugatta a von Kandur felé.*

Szónokiasság hiányában, melynek halvány jegyeit csak a kötet első verse, a *Kántáta életről és halálról* idézi, jöllehet a költőtől teljesen idegen a szimbolizmus nehezen megközelíthető, veretes technikája is — értelmi oldalról nehezen hozzáférhetőek versei. Tapogatózásai egy mondanivalójára tökéletesen ráillő kifejezésforma felé általában helyesek s igen szerencsések. További írásaira nézve azonban igen fontos, hogy ezt a már-már megtalált, sőt helyenként tökéletesen megérzett kifejezésmódot mennyire tudja a mondanivaló alá rendelni s megtartani ebben a helyzetében anélkül, hogy modorra válnék, ami felé játékossága hajtja. Tematikája változatos és legalább értékes csirákban felöleli a lírai költészet egész skáláját. Szerelmi költészete (*Altató nóta, Nyár, Trópus, Vázlat*), mely a fülledt fiatalos vágyakozás sodró és valamiképp mégis mérsékelt megnyilvánulása, az érzéki élmény minél maradéktalanabb kifejezésének kényszerétől úgynevezve gyakran erőltetett képektől terhes még (*A perspektíva megtörik kis melleid halmán ivbe, — jaj megöl ez a léhegő vázlat.*), de a lehiggadás és magáratalálás biztató jelei sem hiányzanak.

Végül sajátosságos és ujszerű az a mód is, ahogyan Kiss László egészen sajátos költészetét napjaink problémái inspirálják. A *Paraszt, Mágneskripta falun, Templomban, Ki a férfi?* című versein kívül, melyek egy költői ösztönnel igen helyesen meglátott világot vetítenek, legátszűrtebben a *Halastóban* érzékelhető Kiss László kissé halk, bizonytalan s csak az elmondás mögött felködlő tények átérzésével kiterébélyesedő reakciója:

*Szomjas!
Ne bolygass,
ha szomjad oltani
kivánod,
menj innen
más csendet bontani.*

*En itten
rab vagyok,
mint a hús halak,
nem lehet
fodrom sem,
ha a Gróf sétáján
előttem elhalad.*

Kétségtelen, hogy a kötet nagy hibáival és nagy erényeivel olyan értéke az erdélyi magyar versírásnak, ami mellett nem haladhatunk el számbavétel nélkül. Kiss László emberi és költői magatartását pedig mindezeneken túl elsősorban az határozza meg, hogy egész érzésvilágával, céltudatosan felfigyel-e arra, hogy „*mért s kitől válik feje a törzstől...*“

(Kovács Katona Jenő)

KÖNYVEK A CSEHSZLOVÁK TRAGÉDIÁRÓL

Hogy a müncheni döntés s az ezt követő politikai helyzet mennyire közvetlenül érdekli még ma is a világ közvéleményét, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a lapok és folyóiratok állandó, e tárggyal foglalkozó cikkein kívül egymásután jelennek meg az erről szóló könyvek, főleg francia nyelven. A történelemnek lassan már alig lesz hozzátennivalója ahhoz, amit már ismerünk a csehszlovák tragédiából — jegyzi meg ezzel kapcsolatban az *Europe* s tényleg, amint ezeket a könyveket olvassuk, ez is a benyomásunk.

Paul Nizan könyvében (*Chronique de septembre*) könnyen és biztosan vezet végig bennünket a kérdés labirintusán. Mindent igyekszik elkerülni, ami nem kizárólag a bő anyag szintézise s alig enged meg magának néhol megjegyzéseket. Művészete ép ezért nem egyéb a történések sajátos megszólaltatásánál. A következtetések így maguktól adódnak s hitelük annál nagyobb.

Legnagyobb érdeme ennek a szerény „krónikának“, hogy megvilágítja azt a döntő szerepet, amit Anglia játszott a csehszlovák tragédiában. A „szeptember előtti angol tevékenységről“ beszélve, Nizan a következő s egészen a dolgok mélyén járó megállapításra jut: „Már a krízis kezdetén az angol kormányzat többek között az angol-német közeledés lehetőségét látta a csehszlovák kérdésben.“ Majd: „Angol részről feltehetjük a

kérdést, vajjon a végleges megoldás, legalább elvben nem volt-e elhatározva már a válság első szakaszai idején." Runciman „küldetésének“ valójában nem is lehetett más értelme, mint elfogadtatni a prágai kormánnyal a német követeléseket. Ezért ragaszkodott Anglia a „közvetítéshez“, még akkor is, mikor kétségtelenül a Runciman-féle küldetés következtében és bátorítására, a német követelések annyi változáson mentek keresztül a karlsbadi „nyolc ponttól“ egészen a berchtesgadeni ultimátumig. Ez a magyarázata annak is, hogy Hitler, aki teljesen tisztában volt Anglia terveivel, nem tulajdonított komoly jelentőséget az angol és francia „rendszabályoknak“. Nizan végül addig megy, hogy felveti: „vajjon a kritikus hét elején Berlint nem biztosították-e hivatalosan afelől, hogy a szeptember 24.-i nyilvános diplomáciai ellenállás csak a biztosított engedmények spanyolfalául szolgál“... Mindenesetre tény, hogy a berchtesgadeni tanácskozások döntő pillanataiban Chamberlain, akinek módjában lett volna választani „az ellenállás és Csehszlovákiának az angol-német közeledés érdekében való feláldozása között“, a utóbbi megoldást választotta. Ezt erősítette meg egyébként az az angol-német közös nyilatkozat, amit közvetlenül a négyhatalmi értekezlet után aláírtak.

Bernhard Lavergne, a lillei egyetem jogi kari tanárának könyve (*Munich*) átható és őszinte bírálata a müncheni egyezménynek. Ezek a fejtegetések, melyeket a szerző közvetlenül a „béke győzelme“ után írt, mikor a müncheni szellem még zavarta a világ s különösen Franciaország közvéleményét, feltétlenül az író becsületére válnak.

Történelmi szempontból a könyv legérdekesebb része a felelősség kérdését tárgyalja. Nizannal ellentétben Lavergne fenntartja Franciaország felelősségét, mely szerinte döntő. A francia kormány gyengesége nélkül ugyanis Anglia magatartása is más lett volna s lehet, hogy Csehszlovákiának nem kellett volna elvesznie. Ugyanezt állítják egyébként saját mentségükre az angolok is.

Egyetlen szemrehányás így, amit Franciaországnak tehetünk, hogy hagyta vonszolni magát Angliától. Mert lehet, hogy a felelős francia miniszterek magatartása az 1938 szeptemberi kritikus napokban nem volt egészen hibátlan, gyengeségük azonban semmiben sem hasonlítható az angol „áruláshoz“. Kérdezhetjük, vajjon a francia kormány megváltoztathatta-e valamiben az eseményeket, miután adottnak vesszük, hogy Anglia már előzőleg állást foglalt s elhatározta Csehszlovákia feláldozását az angol-német közeledés s az „európai megbékélés“ érdekében. A csehszlovák tragédia Chamberlain két történelminek tekinthető nyilatkozata közé esik. Az egyik az 1938 szeptember 27.-i, melyben az az ember, aki rendezni akarta a csehszlovák kérdést, megdöbbenéssel tiltakozik az ellen, hogy fegyveresen lépjen közbe egy „olyan viszály eldöntésére, mely távoleső országban olyan emberek között keletkezett, akikről nem tudunk semmit“. A másik az 1938 november 1.-i, melyben az egyszer már megcsontított Csehszlovákiával kapcsolatban kinyilatkoztatásszerű szavakban szögezi le, hogy Németországnak földrajzilag uralkodó helyet kell elfoglalnia Középeurópában. Lavergne határozottan visszautasítja azt a föltevést, hogy Anglia nem tett volna eleget Franciaországgal szemben fennálló kötelezettségeinek. „Ennek ép az ellenkezője igaz. London egy év óta változatlanul hangoztatta, hogy amennyiben Franciaország úgy vélné, hogy a közte és a prágai kormány között fennálló szövetség Csehszlovákia megsegítésére

fegyveres közbelépésre kényszeríti... Anglia teljesíti Franciaországgal szemben minden katonai és pénzügyi kötelezettségét." Ez igaz, csak hogy, amint Lavergne rögtön megjegyzi, Anglia legégetőbb kívánsága volt látni, hogy Franciaország nem kényszerül fegyverhez nyulni, ami őt is mentesíti ugyanettől. Ennyi az egész. És Lavergne igen helyesen jegyzi meg, hogy London nem szűnt meg állandóan élénk nyomást gyakorolni a Csehszlovák államra és Benesre csak azért, hogy belenyugodjanak a hatalmas áldozatokba, melyeket elkerülhetetlenekként állítottak elébük.

Lavergne nem hisz a szeptemberi katasztrófa sorsszerűségében. Ellenében Chamberlain tézisével, aki szerint a demokratikus hatalmaknak a behódolás és háború között kellett választaniuk, kijelenti, hogy elkerülhető volt mindakettő azzal, ha egyszerűen szembeállnak Hitlerrel. Ez egyébként mindazok véleménye is, akik közelről figyelték Németország belső helyzetét. Viszont a Németországgal való szembeállítás lehetőségét kizárta Angliának a fasiszta kormányzatokhoz való viszonya. A kérdésnek ez a változata nem kerülte el Lavergne figyelmét. Szerinte, ha az angol pénzügyi körök úgy vélték volna, hogy a dunavölgyi államok, ahol tekintélyes érdekeltségeik vannak, fizetésképtelenné válnak háború esetén, maga Chamberlain is engedelmeskedik osztályérzelmeinek és elveinek, mert „mint az angol konzervatívok nagyrésze, eléggé hajlik arra, hogy Hitlerben és Mussoliniben mindenképpen ellenére a tőkés rendszer védelmezőit lássa." Ez az, amiért joggal kérdezhettük, vajjon Anglia valóban megakart-e akadályozni, hogy Németország megszerezze Csehszlovákia azon részét, melyben alaposan érdekelve volt s amelynek megszerzése, lehet, hogy a hitleri rendszer sorsát jelentette.

Thorez szerint (*Notre lutte pour la paix*) az angol konzervatív kormányzatnak Hitler és Mussolini kívánságaival szemben tanúsított rokonszenve, valamint a reakciós és fasiszta francia körök álláspontja a dik-tatúrákkal szemben, azzal a vágyukkal magyarázható, hogy a fasiszmust, mely számukra a népi tömegek jobb életének és nagyobb szabadságának egyik legfőbb akadályát képezi, semmiben se gátolják. Nem engedni a nemzetközi fasiszmusnak, Thorez szerint annyit jelentett volna, mint csapat mérni rá és megingatni tekintélyét a német és olaszországi kiszolgáltatott tömegek szemében.

Ugyanez a magyarázat vonatkozik Csehszlovákia megadására is. Igen adatott könyvében (*La tragédie tchécoslovaque*) P. Buk (egy volt cseh főhivatalnok álneve) kimutatja, hogy a cseh agráriusok osztályszellemük következtében hogyan lettek Chamberlain, illetve Hitler cinkosai. Mert a cseh szerző szemében egyáltalán nem kétséges, hogy országa tragédiájában Anglia szerepe elsőrendű. Ha Csehszlovákia nem védekezett, ha mocsanás nélkül hagyta feláldozni magát, megkönnyítve ily módon a chamberlaini játékot, az csak azért volt, mert a kormányon belül is voltak hívei a kapitulációnak, akik egyben a Németországhoz való „közeledés" hívei is voltak. A kormány „balszárnya", melyet a tömegmozgalmak és a berlini csehszlovák követség katonai attaséjának jelentései bátorítottak, aki egy „a háborúban való kimondhatatlan hittől elragadott német népről" s a „birodalom vezérkarának szorgoszkodásáról" beszélt, elhatározta az ellenállást. Annál is inkább, mert az orosz kormány nyíltan Prága tudomására hozta, hogy kész azonnali és hatékony segítséget nyújtani még abban az esetben is, ha Franciaország nem teljesíti a francia cseh szerző-

désből folyó kötelezettségeit. De az agrárpárt tagjai (akiknek kezében volt a belügy és a hadügyminisztérium) nyíltan a feladás mellett foglaltak állást s kijelentették, hogy szükség esetén kikényszerítik ezt. „Ilyen körülmények között mondták ki — folytatja Buk — hogy inkább igázzon le bennünket Hitler, minthogy Vorosilov védjen meg. És ez komoly volt: az agrárpárt azzal fenyegetőzött, hogy megnyitja a határt Hitler előtt, ha igénybe vesszük az orosz segítséget.“ Ugy látszott, hogy fasiszta államcsínyre készülnek.

A cseh szerző tanúsága különösen érdekes Oroszország álláspontját illetőleg a szeptemberi napokban. Vannak ugyanis tévedések, melyeknek élete ugyanolyan hosszú, mint a hazugságoké s amelyek ugyanolyan ártalmasak, mint az utóbbi. Így G.-L. Jaray (*Offensive allemande en Europe*), az európai német előretörést írja le, válaszolja az ellenállás módozatait s célzatosan állapítja meg „Oroszország csaknem teljes távolmaradását a kritikus napokban.“

„MI KINAIK“ — TIZEZREN

Kevés olyan nehéz írói feladatot ismerünk, mint valamely ország életének, lakosságának, történelmének és helyzetének eseményszerű, könnyed formában történő leírását.

Ha az író valamely idegen állam arcát festi le, könnyen tévedhet, mert külföldi előtt sohasem tárul fel egy ország a maga teljes egészében. Viszont az az író, aki saját országáról ír, okvetlenül az elfogultság hibájába esik. Különösen nehéz ez a feladat, ha olyan országgal állunk szemben, mint Kína, amely mindenkiben már pusztán említésre is valami titok érzetét kelti. Ez a hatalmas birodalom a maga több százmillió lakosával, több ezer éves történelmével, szinte már misztikus kulturájával az európai ember szemében csupa különös érdekesség, mondhatni inkább valami szimbólumféle, a nyugalom, a mozdulatlan tömegek és roppant arányok jelképe, mint élő valóság. Pedig a mai Kína egyre többet hallat magáról, hol háborúi, hol Japánnal való örök marakodása, hol furcsa belső belső mozgalmi és az ezekkel összefüggő éhínségekkel kapcsolatban. Ezért rendkívül hálás, de nagyon nehéz feladat ennek az országnak az ismertetése.

Lin Yutang, a *Mi kínaiak* című könyv szerzője, az első percben nagyon alkalmasnak látszik arra, hogy hiteles, pontos és érdekes portrét fessen hazájáról. Maga *Pearl S. Buck* is írja a könyv előszavában, hogy kevés író ismeri annyira Kinát, mint Lin Yutang, akinek európai a kulturája, széles a látóköre, de nem szakadt ki hazája környezetéből és nem vesztette el Kinával való kontaktusát, mint legtöbb honfitársa, akit magába szívott Amerika vagy Európa kulturája. Az európai, angolos műveltség csak arra jó Lin Yutangnál, hogy Kinát annál élesebben és pontosabban lássa, mert meg van nála az összehasonlítási alap, amely tallán a legfontosabb eszköz Kína megismerésénél. Valóban, Kína megértéséhez legelső sorban az szükséges, hogy az ember ne nézze ezt az országot európai szemmel, de úgy mutassa be, hogy az a fehér ember kulturájának is megfelelő legyen. Lin Yutang mindezeknek az adottságoknak a birtokában van és ha mégsem tartjuk könyvét maradéktalanul sikerültnek, annak az az osztályelfogultság az oka, ami minduntalan kiütöközik szövegéből.

Lin Yutang részletes beszámolót ad Kináról. Beszél a birodalom éle-

téről, történelméről, a kínai lélekről, tudományról, a nemi kérdéstől a társadalom szerkezetéig mindenről érdekesen és őszintén számot ad, de egész mondanivalója csak annak a kis kulturált, művelt rétegnek az életéről és állapotáról szól, amelyhez maga is tartozik.

Ebben a beállításban Kína nyugodt, békés ország, ahol mindenki bele-törődik sorsába, ami nem is olyan kétségbeejtő, hiszen — Lin Yutang szerint — nagyon kevés munkából, sok pihenésből, még több teaivásból és legelsősorban álmodozásból és költészetből áll.

Igen érdekes, amikor leírja, hogy a kínai kultúra azért olyan fejlett, az irodalom és a művészet azért ért el már a VIII. században hihetetlen magaslatokat, mert a kínai ember ráér gondolkodni, filozofálni és művelődni. Kérdés azonban, hogy mit szólnak ehhez a kulik és földművelők, Kína lakosságának 94 százaléka. Ezekről ugyanis nagyon keveset ír Lin Yutang. Néha tesz egy odavetett megjegyzést, amiből az olvasó mégis megtudja, hogy Kína lakosságának 90 százaléka analfabéta, a kínai ételekről szóló pár oldalas nagyon érdekes leírásában találhatunk egy szerényen meghuzódó mellékmondatot a sűrűn ismétlődő éhínségekről, mindezek azonban olyan jelenségek, amelyekről a könyv szerzője szeret megfeledkezni.

És ha nézzük az érem másik, szintén nagyon érdekes oldalát, hogy hogyan látja ez a művelt kínai Európát és a mi életünket, ugyanezzel az osztály elfogultsággal állunk szemben: Európából is csak a felső társadalmi rétegek életét ismeri. Ez a felületes látásmód néha már boszantóan hat, mert sokszor egész téves következtetések forrása lesz. A kínai lakás kényelmes és bő berendezéséről írva például gunyosan megemlíti, hogy nem érti azokat az európaikat, akik arra büszkék, hogy van butodarabjuk, amit nappal diványnak, éjjel pedig ágynak használnak. Megmondhatjuk Lin Yutagnak, ha esetleg nem tudná, hogy ez a számára érthetetlen „divat” a kis lakás, a fullasztóan kevés hely, vagyis, amiből mindez következik, a rossz anyagi viszonyok következménye és hogy nálunk Európában is szívesebben lakna mindenki a saját több szobából álló házában, mint kis, levegőtlen lakásokban. De ezeket a tüneteket ő a saját hazájában sem veszi észre, hogyan ismerné fel akkor nálunk?

Mindennek ellenére Lin Yutang könyve igen érdekes és élvezetes olvasmány. Friss, kissé gunyos hangon ír, különösen akkor, amikor az európai kulturáról beszél és ehhez, — valljuk be, — van is némi joga, hiszen olyan nemzet fia, amelynek történelmét 800 éves ciklusokra osztják be.

Osztályának életét igen szórakoztatóan mutatja be, komoly műveltséggel és felkészültséggel tud beszélni az élet minden jelenségéről, Kína igazi problémáit azonban a könyv végén öt oldalon tárgyalja csak, jellegzetes kínai optimizmussal, közönnyel és felelőtlenességgel.

Mi kínaiak — ez Lin Yutang könyvének magyar címe, azonban az író csak nagyon kis rétegét mutatta be annak a hatalmas birodalomnak, amely addig, amíg pár kiváltságos fia kényelmes és boldog életet él, hősi erőfeszítéssel igyekszik kikerülni a japán imperializmus feléje nyújtott csápjait és alig tud kibontakozni abból a pusztító, halálos ölelésből, amelyet saját tömegeinek szervezetlensége, tudatlansága és közönye font köréje. Lin Yutang ebben a tekintetben is optimista, már amennyire érinti ezt a kérdést, de — könnyű neki.

Hába, faji, vallási, távolságbeli és felfogások közötti ellentéteket

még valahogy lehet győzni, de a társadalmi elfogultságok elmozdithatatlan kőgátként merednek ember és ember közé.

Ez a szomorú tanulsága Lin Yutang könyvének, melyet Benedek Marcel fordított mintaszerűen magyarra. (Füzes György)

FRANCOIS MAURIAU UJ REGÉNYE. Akik az irodalmi siker és hatás társadalmi összefüggéseit kutatják, azokat gondolkodóba ejtheti Francois Mauriac esete. Hogy van az, hogy a korszerű francia regényírás egyik legnagyobb mesterének újabb meg újabb teljesítményei előtt (melyek mindig közelebb állnak a remekműhöz, mint a bűvészműtatványhoz), hideg elismeréssel hódol csak a kritika? Azért — felelhetnők kissé merészen — mert Mauriac még máig sem hódította meg a francia átlagolvasót, akinek értékeit tiszteltreméltó bírálói kénytelenek szem előtt tartani.

A „nép“, és ezt a szót itt legtágabb értelmében használjuk, a szalónok közönségét sem zárva ki belőle, nem szereti Mauriacot. Idegenkedik tőle. Fél a műveiben szétfelező lélektani fantasztikumtól, amely olykor az érzékelhető valóságnál valóbb realitássá duzzad. A francia átlagolvasó jól érzi magát, vagy inkább: jól akarja érezni magát, konokul) abban a rendezetten szürke kisvárosi környezetben, abban a kérérlhetetlen, feszes családi gyűrűben, ami a Mauriac szörnyeknek lelki tája. S a katolikus író hiába szoritja átkozott hóseit a háború előtti világba, a közönség eredendő gyanuját nem tudja eloszlatni. Az olvasó nem annyira gyermektelen, hogy mentségül elfogadja: „Nem is rólam van szó, hanem a nagyanyámról“. Különben is, a francia átlagolvasó nem szereti, ha rosszat mondanak a nagyanyjáról. Már pedig Mauriac...

Új könyve, a *Chemins de la Mer* nem fogja növelni az író népszerűségét s igen gyérszámú híveket fog szerezni neki azokban a körökben, ahol művei a föntiektől eltérő okokból nem találtak eddig megértésre.

A *Chemins de la Mer* klasszikusan mauriaci családi drámának indul. Egy gazdag bordeauxi polgárcsalád, a Révolou-familia tönkremegy. Ennek első következménye: jegyességbontás a Révolou-lány s az egyik Costadot-fiu között. Robert Costadot kézbeveszi a családi javak kezelését, s mint egész ember — bocsánat: egész polgár — viszonyt kezd elhagyott menyasszonyával, de csakhamar újból ellöki magától. A két család — a dús s a lecsuszott — tagjai körül egyaránt Mammon isten szövi a hálót. (A könyv eredeti címe: *Mamona*). A babyloni isten főügynöke a regényben a Costadot családanya, Léonie. Az új Mauriac könyvnek ő a fő monstruma, Thérèse Desqueyroux-hoz méltó lélektani szörny.

Az ifjabbik Costadot-csemete: Pierre, a költő, anyja és bátyja leiketlenségén való elkeseredésében meginog. Ember módjára akar élni az embertelen világban. De hogyan? Pierre tétova lázadó. Lázáda csak menekülés lehet. De hova? Nyilván csak istenhez vagy a forradalomhoz... Mert Pierre Costadot végül mégiscsak meggondolja magát és 18 éves fejjel beáll katonának: a függelemnek ehhez a formájához menekül az élet elől.

Mint régebbi regényeiben, a *Chemins de la Mer*-ben is két csoportra oszlanak Mauriac alakjai: tisztákra és tisztátalanokra. A tisztátalanok, mint Léonie a szörnyű családanya és fia Róbert, ezuttal a pénz korrumpáló hatását példázzák, azt, hogy a tökéletes hivatás hogyan bomlasztja szét a polgári etikát. Ezeknek az alakoknak rajza a *Chemins de la Mer*-ben kissé téziszerű. Olykor tulságosan kiérzik mögöttük az írói szándék és eltünteti az alakokkal szemben kötelező szerzői távolságot. Jobb szeretjük a *Les Cor-*

beaux vagy a Les Affaires sont les Affaires „tisztátalanjait“.

Az új Mauriac-regény „tisztá“ alakjainak a rajza is vérszegényebb. Mauriac szenvedélyesebb és életre-
jesebb s főként bonyolultabb lelki gépezetű lázadókhöz és rezignáltakhoz szoktatott bennünket. A Chemins de la Mer „tisztái“ egy nagy élmény hatása alatt általános undort kapnak az élettől s fiatalon hátat fordítanak neki. Így Pierre Costadot, így Rose, a csalódott szerelmes. (Ha Flaubert mondását: „Bovaryné én vagyok“ — Mauriac új regényalakjaira alkalmaznók, meg kellene állapítani, hogy a szerző fejlődésének különösképp nehéz fordulójához érkezett.)

Új könyvében Mauriac merészen szakít a regényírás architekturális konvencióival. A cselekményt nem zárja le: a könyvnek nincs vége. Az író egyszerűen cserben hagyja alakjait. Am Mauriac új könyvében nemcsak a cselekvényt, hanem a tézisül szolgáló problémát: a tökérendbeli polgári család kérdését is nyitva hagyja, azt a kérdéskomplexumot, melynek nem akadt még nálánál elhivatottabb és merészebb feltárója. (Mósonyi Ferenc)

T ESTALKAT ÉS ÉLETKOR.

(Dr. Salvator Cupcea: Constitutione morfologică și etate Cluj, 1939.) Az orvostudomány már Hippocrates óta az embereket testalkat szerint nagy általánosságban három csoportba osztja: A nyulánk magas, a közepes és a széles alacsonyok csoportjaiba. Ha különböző elnevezéseket használ is, valamennyi kutató megegyezik ennek a három alaptípusnak a létezésében, amely nemcsak azt jelenti, hogy háromféle testalkatú ember él a földön, hanem azt is, hogy a bizonyos testalkatokkal bizonyos meghatározható lelki tulajdonságok járnak együtt. A kutatók egész serege foglalkozik ma is bizonyos testalkati típusoknak megfelelő lelki tulajdonságok leírásával. Salvator Cupcea tanulmányában új és kevésbé ismert

oldaláról tárgyalja a testalkat kérdését. Az olasz Viola vetette fel első ízben, hogy egy bizonyos testalkat születéstől kezdve azonos-e vagy változik az egyén élete folyamán. Változatlan, rögződött jellegű-e a testalkat és a velejáró lelki tulajdonságok, vagy változhatnak s ha igen, milyen törvények szerint? Cupcea 587 egyéneken végzett méréseinek eredménye alapján Viola tételét támasztja alá. E tétel szerint az egyéni fejlődés a piknikus (alacsony, kövérkés, zömök) testi-lelki tulajdonságaitól a leptozom (magas, nyulánk) tulajdonságai felé halad. A „széles“ (piknikus) alkat és a vele járó jellembeli sajátosságok a gyermekkor jellegzeteségei, míg a nyulánk testalkatú egyének a felnőtt kor sajátosságait képviselik. A gyermek jellegzetesen piknikus testalkatú e tétel szerint, míg lelki alkataiban a piknikus testalkatnak megfelelő Kretschmer által pontosan meghatározott ciklothym jellegzetességet mutat: kifelé élő, társaságot kereső, tárgyias beállítottságú. Az öreg ember ezzel szemben alkatilag és fiziológiai folyamatai következtében egyaránt az asztenikusok típusához tartozik, míg lelkiileg ennek megfelelően schizoid, tehát elvonatkozott, önző, befelé élő lesz.

A Wertheimer-Hesketh módszer alapján folytatott testalkati méréseit Cupcea 14-64 éves egyéneken végezte. A nyert eredménytáblázat világosan mutatja a korról fokozatosan kihangsúlyozódóbb asztenikus testi jelleget; a piknikus formától az asztenikus felé való haladást.

Igen érdekes Cupcea könyvében a testalkat és a testi-lelki megbetegedések közötti összefüggések felderítésére irányuló kísérletek ismertetése. A testalkati típusok u. i. bizonyos testi és lelki megbetegedésre való hajlamot jelentenek. Így, az asztenikus testalkat jellegzetes betegsége a tüdőbaj, az atletikusé a rák, a piknikusé a szív és gyomor-
baj, míg a diszplastikus (nem kitel-

jesedett) alkaté az epilepszia. Lelki megbetegedés esetén Kretschmer szerint a piknikus testalkatú egyének a mánia melancolia, míg az atletikusok, asztenikusok és displastikusok schizofrenia felé hajlanak. A testalkati típusok megbetegedésével kapcsolatosan megállapítható, hogy az asztenikus típusnak egészséges állapotból a testileg-lelkileg beteg állapotba való átmenete időrendileg rendszerint hamarabb következik be, mint a piknikusoké. A serdülő és a kezdődő férfikor jellegzetes lelki megbetegedése: a schizofrenia, mert az asztenikus alkat sajátossága, hogy hamarabb, a fiatal korban lépi át az egészséges és a beteg állapot közötti válaszfalat. Ezzel szemben az öreg kor jellegzetes betegségei: a rák, a paralizis, magas vérnyomás a piknikus testalkat sajátosságai. A piknikus testalkat megbetegedése tehát később következik be időrendileg az egyén életében. Alberti ezek alapján állapította meg, hogy a magas nővéstiek halandósági arányszáma magasabb a fiatal években, míg az alacsony embereké a 40-50 években a legmagasabb. Amerikai kutatók szellemesen fejezték ki ezt a felismerést: Ha egy ugyanannyi tagot számláló schizofrén és mánia-melancholiás lelkibeteg csoport életévit külön-külön összeadjuk, a schizofrének évszámai kevesebbet tesznek ki, minthogy ez a betegség sajátossága következtében korábbi időpontban lép fel, mint a mánia-melancholia.

Cupcea tanulmánya értékes utmutató a testalkat és az életkor még sok homályos kérdésében. (Fekete Ferenc)

STEFAN ZWEIG: NYUGTALAN SZIV. A regény (eredeti címe: *Ungeduld des Herzens*, — a szív türelmetlensége, az a türelmetlenség, — amellyel a gyenge ember menekül a más szenvedése elől) mese-fonala önmagában véve elég sovány, csak a háttér színei és a

mellékszereplők epizódjai teszik gazdaggá. A háttér: garnizon a Lajtához közel, a volt osztrák-magyar határon, élet a kisvárosban és a közeli földbirtokoskastélyban; különben pedig keretes munka. A főalakkal az író 1938 tavaszán Bécsben ismerkedik meg társaságban, ahol egy éjszaka a regény hőse elmondja élete történetét, annak bizonyosságára, hogy a Mária Terézia rendet milyen hősiesnek nem nevezhető magatartásért kapta. Ez a gyenge pacifista intenció azonban mellékes...

A regény hőse, a fiatal kis hadnagy, látogatóban a földesur kastélyában, a házi viszonyokkal nem ismerősen, táncra kéri a földesur lányát, akiről legnagyobb rémületére csak ekkor tudja meg, hogy béna. Hogy a lánynak az okozott megrendülést jóvátegye, fokozott figyelemmel és gyakori látogatásokkal igyekszik a kastély komor hangulát felvidítani. Összebarátkozik a családdal (apa, beteg lánya és ennek unokahuga), úgy hogy amikor a bécsi orvos szokásos időszaki látogatására érkezik a kastélyba, az apa a fiatal hadnagyot kéri fel, mint a családjához bejáratos embert: kérdezze meg az orvost, van-e remény gyógyulásra, vagy csak kísérleteznek a béna lánnyal? Hosszu beszélgetésben az orvos először mindent elmond a családról az előtte ismeretlen fiatalembernek. Az apa, a vélt magyar földbirtokos, zsidó származék, szegény sorból küzdötte fel magát piszkos üzletekkel gazdagságba. Kékesfalvi, alias Laemmel Kanitz, jelenlegi kastélyát csunyán szerezte. Amikor látta, hogy áldozata, a tapasztalatlan vénlány, hálálkodik neki, amiért gondjaitól megszabadította, feleségül veszi. Kettejük gyermeke a béna Edith. Határozott választ a gyógyulásra az orvos nem ad, csak megemlíti, hogy éppen most olvasott egy új gyógymódról s meg fogja kísérni azt Edith esetében is alkalmazni, amennyiben ez a gyógymód az esetre vonatkozik. A had-

nagy az apa előtt szánalmában a nagy, új, megváltó gyógymórról beszél, hazugságba keveredik s elhallgatja a nagy kérdést: vajjon vonatkozik-e ez a gyógymód Edith-re is? Apa, lánya, az egész környezet hisz a gyógyulásban. Az orvos rájön azonban, hogy az új kúra nem vonatkozik Edith esetére, de miután Edithnek ezt nem szabad már megmondani, mert visszaesést vagy öngyilkosságot jelentene, a hadnaggyal abban maradnak, hogy a betegnek és családjának kurát szimulálnak. Az orvos kitartást kíván a hadnagytól, aki azonban újabb súlyos hazugságba bonyolódik: a beteg lányból kitör a hadnagy iránt érzett szerelme. A hadnagy először menekül előle, aztán a térdén könyörgő apa előtt reményről és vizionszerelmeiről beszél — megint csak részvétekből. A hadnagy vacsora közben anélkül, hogy komolyan meggondolná, eljegyzi a beteg lányt, ki meg akar gyógyulni, hogy szerethessen. Csak mikor a kastélyból a városba érkezik a hadnagy, döbben az eljegyzés hazug voltára. Az eljegyzés híre már előtte bejutott a városba, de ő letagadja tisztársai előtt, mert nem szereti a lányt és szégyenli a huszártisztek előtt a lány béna voltát, származását és kétes eredetű gazdagságát. Mikor tisztársaitól elválnak, jut tudatára szégyenletes helyzetének: hazudott társai előtt és megtagadta menyasszonyát, ha ez a hír visszajut hozzá, öngyilkos lehet. A hadnagy öngyilkosságra határozza el magát, de ebben megakadályozza ezredese. A kastélyba azonban csak eljut a hír, hogy a hadnagy letagadta az eljegyzést — és Edith öngyilkos lesz. Ekkor tör ki háború, a hadnagy a gyilkosságtól terhelten menekül a háborúba, és a halállal szemben érzett fásultsága — azaz bátorsága — révén kapja meg a Mária Terézia rendet.

A történet mindvégig feszült bár kisebb, mellékes cselekvéseknél, fordulatoknál érezzük a valóságos

lenség árnyékát. A főcselekmény hihetőnek ugyan hihető, de nem meggyőző. A disszonáns hatás oka: a központi alak, a hadnagy. Vele történik minden, vele viszont minden teljes joggal történhetik, hiszen voltaképpen lelkileg éretlen, jelentéktelen fiatalember, iratlan papírlap, az író mindent felírhat rá, ellenmondás veszedelme nélkül, de meggyőző erő nélkül is. A központi gondolat igaz — a részvétekből eredő hazugságnak, a féltérzéseknek veszedelme, — Zweig szédítő tempóban forgatja a belső küzdelmek, lelkiismeretfurdalások, visszavonulások, gyötrelmek filmjét, de mindennek csak felemás a hatása: a regényalaknak nincs egyénisége, ellenállása. Más és teljes lenne a hatás, ha Zweig nem tucatembert, lelki kiskorút állít be, hanem kiforrott ember megtántorodását, belecsuszását mutatja be nem akart helyzetekbe.

Olvadás után kényszeredett érzéssel tesszük le a könyvet: a „cselekvő“ és a cselekmény külön síkon fekszenek, holott csak kettejük egysége révén jöhetne meggyőző hatás létre.

A belső cselekmény köré gazdagon tornyosul a kitűnően felépített háttér: a huszártiszti élet, a kisváros a háború előtt, a magyar puszta, a bécsi orvos, — mindez hálás és könnyű téma, amelyet Zweig játszva variál, anélkül, hogy a háború előtti magyar társadalom valamelyik rétegének teljes keresztmetszetét adná. Nem értjük viszont, mi szükség erre a bő társadalmi háttérre, amikor semmi szerves összefüggés nincs a regény két egymástól független része között. A kettő közötti összefüggés (a hadnagy szégyenkezése tisztársai előtt) tetszőleges motivummal volna helyettesíthető, ha a regény a világ más táján, más időben játszódik le. Erőből azonban Zweig nem mondott le, hiszen nyilvánvaló kedvvel és bőséggel beszélteti franciás bécsi k. u. k. németiséggel a garnizon alakjait. Zweig minden lenyűgöző stílus-

művészete sem tudja az összenem-tartozót összehozni, a laza fércelést elrejtteni. Sajnáljuk, hogy az alkotás, kidolgozás és csiszolás munkáját, a részletek szépségét és gazdagságát Zweig ilyen gyengén összeácsolta cselekményre pazarolta. (Adám Elek)

STEFAN ZWEIG: EMBEREK, KÖNYVEK, VÁROSOK. (Válogatott tanulmányok. Balassa József fordítása. Kiadta Rózsavölgyi.) „Oly tetre ritkán nyílik alkalom, melyből kitűnjék a nagyság egészen“. Ez a moliérei idézet különösen az írói teljesítmény megítélésénél helytálló. Az írói munka, ahogyan kész könyvben az olvasó elé kerül, egyik fázisa csupán az alkotó tevékenységnek. Lecsiszolt, kifésült, kikerekített, gondosan mosdatott és öltöztetett leányzó, akár bálba is mehetne. De aki megkívánja és egy életre magáévá kívánja tenni, nemcsak az ünneplőbe öltözött ideálra kíváncsi, mert a kikészítettség nem mutatja meg az embert igazi, mindennapi valóságában. Néha többet mutat és kevesebbet ad, míg néha kevésbé izléses, vagy hanyagul elrendezett külső mögött lelki aránybányára bukkanunk. Zweignak két tanulmánya is van ebben a kötetben, mely az író kéziratának, az író műhelyitkának jelentőségére mutat rá az igazi műélvezet szempontjából. Leírja Balzac titáni harcát a művel, melynek kézírata vázlat volt csupán és számtalan korrekturán keresztül érlelődött kötétté. Mi csak a formaképzésben és kifejezésben tökéletes Balzacot ismertük eddig. A befejezettet, a lehiggadtat. Milyen érdekes volna végigkövetni őt a korrekturák át meg átdolgozott labirintjain. Jákób harca ez az anyallal s a harc maga sokszor érdekesebb és tanulságosabb, mint a formába rögzített eredmény. Ady, a költő, élénk került versében maga a lírai spontaneitás, Ady, a költő, kézírataiban, vívódás, harc és tusakodás, az önmagával sohamég nemelégedés Sziszifusza. Mennyi

lázás és mennyi nyugodt mérlegelés, mennyi ihlet és milyen adag önuralom szükséges ahhoz, hogy a mű, mint mű s mint kifejezője egy ember valódi szándékának, csak viszonylag is tökéletes legyen! És mennyi mindent mondhat az alkotás művészete iránt valóban érdeklődőnek a kézirat anélkül, hogy szakmabeli grafológusként próbálja elemezni. Erre világít rá a Zweig-tanulmány, mely egy londoni kéziratkiállítás megnyitójának készült.

Hasonló helyzetben van az olvasó a most megjelent Zweig-kötettel szemben. Az író mentegetőzik, hogy voltaképpen nincs joga itt-ott megjelent, időhöz vagy alkalomhoz kötött tanulmányait kötetben közreadni, mert az olvasó előtt jó lelkiismerettel csak egységes műalkotással illik jelentkezni. De hol van az megírva, hogy az író legjobb, legjellemzőbb alkotásának éppen regényben vagy egész kötetet kitöltő egységes tanulmányban kell kifejeződnie. Az igazi nagyságot nem a mű mérete és nem az egységbe rendezettség szándéka mutatja meg. Sok részletmunkából sokkal árnyaltabban, sokkal kifejezőbben bontakozik eléink az író igazi énje s erre éppen Zweig könyve a legjobb példa. Csak a cím foglalja össze (Begegnungen mit Menschen, Büchern, Städten), de a kötetbe illesztett tanulmányok nemcsak tárgyat illetőleg elütők. Keletkezésük időpontja körülbelül negyedszázadra oszlik el s már az is érdekes az olvasónak, mint látta és mint ítélte meg egy nagy szellem a világ különböző részletjelenségeit öt évvel, tízzel, huszonötlet ezelőtt. Ugyanaz volt-e, akinek ma ismerjük? Milyen benyomások, milyen élmények szükségeltettek hozzá, hogy azzá fejlődjék, aktív lett?

Igy válik ez a Zweig kötet, kitűnő olvasmányvoltán túlmenően kitűnő lélektani tanulmánnyá, melyet az író az olvasó végez el saját eszközeivel, saját ítélő és képzelő erejével. Többet lehet belőle tanulni,

mint Zweig méltán híres Stuart Máriáról vagy Rotterdami Erasmusról írt életrajzi regényeiből. Ma Stefan Zweig az emberiség törhetetlen bajvivójaként él a köztudatban, ki a maga felsőbbrendű eszközeivel kérlelhetetlen harcot vív az elfogultsággal, a fanatizmussal, a türelmetlenséggel. A meleg szeretet hangján megírt életrajz, melyet ebben a könyvben idősebb barátjáról, Verhaerenről ad, megismertet a körrel, melyből az ifjú Zweig elindult. Megismertet fiatalkori vonzódásaival és hajlandóságaival, megismertet barátaival. Ezek együttese alakította évtizedeken át, alakította, csiszolta és edzette azt a Zweigot, akit mi ma Stefan Zweignak ismerünk. Aki ilyen férfiak környezetéből került ki s korának ennyi kimagasló szellemével tudott — országghatárokon és nyelvi válaszfalakon felülemelkedve — bizalmas közelségbe jutni, kétségtelenül csak az ilyen ember beszélhet olyan eszméi magaslatról a kortárhoz és az utókorhoz, amelyről leszédülai vagy lehátrálni egyenlő lenne önmaga megbecsülésével. Ha a francia Romain Rolland kitart magányában önmaga mellett, ha az angol Shaw ostobaságnak bélyegez minden elfogultságot, a német Zweig sem tagadhatja meg önmagát, mert ezzel írói eszményképét, Goethét is meg kellene tagadnia.

Ha olyan tette ritkán nyílik alkalom, mely a nagyságot egészében érzékelhetővé teszi, olyan Zweig-tanulmányra is ritkán vagy aligha fogunk bukkanni, mely ne hordozná magán a kivételes szellem bélyegét. Nagy értekezések mellett riportszerű tanulmányok is helyet foglalnak e „találkozások“ között, aztán alkalmi beszédek és nekrológok, utleírások és arcképvázlatok, de valamennyi egy magasabb egységbe tör, valamennyi eszményítés nélkül, a közlés hűvös-forró lázában az eszményt keresi, a humanista emberideált, hogy felmutathassa egy elvadult kornak, egy önmagáról és magasabb rendeltetéséről megfedeke-

zett világnak. Nyugodtan megállapítja, nemegyszer lemondóan, de megrendülés nélkül, hogy fanatizmus és humanizmus váltakozva kerítik hatalmukba az emberiség lelkét s hogy ezen változtatni aligha lehetséges. Mégis kitart a maga meggyőződése mellett, hogy átmentse magát és a vele együttérzőket egy jobb jövőbe, ahol újra élhet és virulhat a magasabbrendű emberiség szolgálata. Irodalmi szempontból a Verhaeren-émlékezés, a Gorkijról és Danteról szóló tanulmányok kis remekei az esszé műfajának. Nehány uti vázlat Délamerikáról, Newyorkról, a készülő Panama csatornáról (1912-ből), egy halk pasztell Tolsztoj sírjáról a riport mesterének mutatják be Zweigot, akit biztos szemmel és biztos kézzel a dolgok lényegét keresi s mi több, képes maradéktalanul ki is fejezni. Balassa József, a fordító, pompásan simuló, minden árnyalatot fedő és szabatosan tiszta magyar nyelven tolmácsolja Zweig tanulmányait. Ilyen érett tolmácsoló művészet felelteti az olvasóval, hogy a mű eredetije nem anyanyelvén íródott. (Szenyirei Jenő)

SCHÖPFLIN ALADAR: VIHAR AZ AKVARIUMBAN. Egy dunamenti nyaralóhely penziója. Jönnek-mennek a nyaralók s a kavargásból, jelentéktelen ügyek miatti összecsapásokból, intrikákból, hazugságokból, képmutatásból, ellentétekből, szerelmekből, csalódásokból rövid néhány hét leforgása alatt oly élet alakul ki, amely mindenben hasonlít ahhoz, amely e kis penzió és nyaralóhelyen túl tombol és szedi áldozatait. Amiképen egy akváriumban a tengerek mindenfajta halai, olyképpen gyűlik e penzióban össze mindaz, ami a világot olyanná teszi, amilyen az manapság.

Ebbe a különös és mégis mindennapi „akváriumba“, bevetődik egy budapesti ujságíró. A fiatalember, már csak szakmai érdeklődésétől is vezettetve, figyelni kezdi a környezetében dúló harcokat. Csupán

szemlélő akar lenni, de egy szép napon anélkül, hogy tudná miképpen történt, maga is belekeveredik a csetepatékba, mert „ahol emberek vannak emberi dolgokkal, ott nem lehet az ember egyszerű néző”.

Schöpfung Aladár új regényének ez az egyik végső rezüméje. S mindazt, ami ebből a végső rezüméből következik, Schöpfung magára nézve is kötelezőnek érzi. Meseszövése és alakjai formálásánál ugyan ragaszkodik a kötelezőnek érzett „impassibilité”-hez, de regényéből mégis oly spontán lírai hæv tör elő, mintha csak első személyben beszélne. „Mindennek a szótár az oka. Ha például kiirtanák belőle azt a szót, hogy háború, egy idő múlva maga az intézmény is feledésbe menne. Jó egynehány dolog van a világon, ami csak azért él, mert még meg van a neve. Ez az oka, hogy nem lehet szépen élni, hogy az ember nem lehet csak ember és semmi más. Ma mindenki valami világnézethez, párthoz, osztályhoz, felekezethez tartozik. Mindenki visel valami egyenruhát vagy legalább jelvényt, és a különböző egyenruhák és jelvények gyűlölködve néznek egymásra. Alattuk pedig megszűnik, aki viseli: az ember. Ha megkérdezed, miért gyűlölik egymást, nem tudják megmondani csak másoktól tanult szövegeket idéznek. Az lesz a vége, hogy az emberek elszoknak a gondolkodástól... A mai emberiség valami amorf képződmény: egyes dolgokban hatalmasan előre haladt, másokban messzi elmaradt. Technikában, orvostudományban igen nagy a haladás, erkölcsben, szépségben még nagyobb a visszaesés. Te, öcsém, már ebből a korból való vagy. Számodra ez a világ. Nem is sejtethed, hogy mi az, amit mi öregek nélkülölünk s amiért rosszul érezzük magunkat benne. Bizonyos veszélyténvező van ma mindenben. Az emberek nem érzik magukat biztonságban, tehát nyugtalanok, ingerlékenyek, sértődöek. Nem vetted észre: mennyi fanatikus van ma minde-

nütt?... A fanatikus mindig gyanakszik mindenkire. Önmagára is, valahol a lelke mélyében. Erőszakosan bizonyítja, hogy igaza van, mert nem biztos benne, hogy csakugyan igaza van. Talán azért is megyek el innen olyan könnyen, mert én még tulságosan szépen éltem. Mai embernek nem illik ilyen szépen élnie” — mondja élete nagy tanulságaképpen a regény egyik öreg s legrokonszenvesebb szereplője.

A realitásra s szenvedélynélküliségre való törekvésnek s az állandóan visszatérő liraiságnak ez az ütőközése, külön vibrálást ad Schöpfung új művének. Kegyetlen tisztasággal ábrázolt alakjai így egy állandóan villódzó fény-árny játékban állanak, amely csak növeli plaszticitásukat.

Schöpfung Aladár kritikai műveiben higgadt és elfogultságmentes, mint amilyen állítólag az utókor. E regényében kissé elvesztette e higgadtságát, de ez a „veszteség” csak növeli műve kvalitásait s emellett írói bátorságát s helytállani akarását bizonyítja. (Förgács Antal)

SZEMLE FERENC: MAS OSILLAGON. (Erdélyi Enciklopédia kiadás. Kolozsvár.) Vékony ér mentén, viz ellenében megindulva, próbáljuk megkeresni e kötet őseit erdélyi irodalmunkban. A tétel felállítására ez: állapotrajz irandó egy többségből kisebbségivé alakult életsorsról, mely egyúttal az egész erdélyi magyarság sorsának átalakulását tükrözze s magának a magyarságnak beilleszkedését a kisebbségi sorsba. Kezdetben vala Székely Mózes Zátonya, egy vak ember regénye, akinek minden könyöke sérelmeket surol. A Zátony hőse felnőtt ember, abban a korban már, ahol nehezen megy az alkalmazkodás. Kialakult egyéniség, lelki rugalmasság híjjával. Csak romantikus végkéjfejlés lehetséges ebben a korban, önkinzó tépelődések sorozata után a nagyszerű halál. Ezt kívánja bizonyítani Székely Mózes, de a végén más következte.

tésre jut az elfogulatlan olvasó. Ez a kialakult egyéniség már nemcsak a háború utáni Erdélyben, de a háború utáni Magyarországon sem leli helyét. A megváltozott világ fekszik mellére mázsás súllyal, mely alatt a régi lelki berendezésű ember úgy érzi, hogy meg kell fuldania. Képtelen lélegzetet venni. Más eszményeket dajkált ifjúságában, más életcélokat tűzött maga elé férfikora küszöbén, más fogalmi voltak erkölcsről, hitről, hazáról. Utána vagy vele csaknem egy időben, Berde Mária írta meg a földreform regényét, a Földindulást. A feladott tételt Berde szorosabban markolta meg s így közelebb jutott az átmenet állapotának külső-belső érzékeltetéséhez. A birtokos család alól kicsuszó föld köré csoportosított események több alkalmat kínáltak különböző életsorsok kiábrázolására. A család tagjai különböző életkorúak és különböző jelleműek. A kivezető ut meglátása már pedzi azt a célzatot, mely az újabb nemzedék Szemléreben az ifjúság öntudatraébredésekor jelentkezik. Anyagiakban lefokozott életkörülmények között tessék új elhelyezkedést keresni a mélyebb rétegekben, a gyökerek körül és testi-szellemi munkával gyarapítani azt a megtartó erőt, mely ezekben a rétegekben tömény alakban, öntudatlanul van jelen. Városi környezetben Ligeti Ernő csak a „lecsuszás“ folyamatát tudja érzékeltetni az állásából elbocsátott tisztviselő regényében (Fel a bakra). Csak megkapaszkodni, csak egyéni megélhetésünket biztosítani valahogy, akárhogy: ez Ligeti hősné mottója. Az élehetetlen középosztálybeli értelmiségi sorsának alakulása ez, ki magasabb célokat sohasem hordozott magában, csak előbbrejutást megfelelő időközökben a ranglétrán és vénségére a tisztes nyugdíj reményét. Lelki átalakulást itt hiába keresnél. Csak a körülmények változnak, a megélhetés gondjai súlyosodnak, ebből kell a hősné kikászálódni valamiképpen.

Szemlér valamennyinél módszerebben — s tegyük hozzá: egyoldalubban — fogja meg saját korosztályának átlépését a többségi sorsból a kisebbségbe. Regényes önéletrajzot ír, amilyen átmeneti műfajt a regény és az emlékirat között. A bealításban nagy segítségére van mestere, Proust, kitől az aprólékos környezetrajzot s az ebbe illeszkedő aprólékos és mégis világos vonalvezetésű lélekrajzot tanulta. Gyermekszemmel kezdi nézni a felnőttek világát és a gyermeknek ilyen esetekben előjogai vannak. Csak azt vétetheti vele észre az író, amit akar és kiküszöbölheti látóköréből mindazt, melynek leírása a kezdetben felvett célzat kibontakozását zavarná. Ezért egyoldalú a Szemlér könyve s ezért nem adja a kisebbségi fiatalember átlagtípusát, de az a típus, melyet ő ábrázol előttünk, mégis különösképpen jellemző. A családi környezetben az apa békebeli harcos katolikus író és állami tanár, ki dunántúli létére erdélyi szász kisvárosban él és erdélyi magyar főszolgabíró lányát veszi feleségül. Erőven gyökeresedik bele maga is az erdélyi földbe, más égtájokról hozott élet és világlátásával. Szemlért láthatólag az erdélyi nagyapa érdeklői felmenői közül leginkább. Benne sejti és sejteti a régi erdélyi világot, melyben az unoka még erősen korlátozott öntudattal mozog. Az anya erős gyakorlatisága és szíves harca a családi életszint fenntartásáért, ugyancsak az erdélyi asszony fajképét mutatja. A nagyváltóság székelyudvarhelyi gimnazista korában éri az időközben Udvarhelyre költözött családot. Az erősen vegyes lakosságú Segesvár után a szinmagyar udvarhelyi környezet és ebben a háború végének váratlan omlásos földrengése: jól meglátott és jól láttató részletei a könyvnek.

A kisebbségi élet első éveit Brassóba esnek. Az állami tanárból felekezeti igazgató lesz Brassóban. Fiából kellemetlen lény: az igazgató

fia. Ez helyzeti elbizakodottsággal telíthetné, de ő csak mérsékelten elbizakodott, bár környezetében a kisebbségi társadalom első tudatra-serkenő mozgulásait ugyancsak lekicsinylő, fölényes módon ítéli meg. Az ifju nem látja vagy nem akarja látni, vagy környezetében nem illik meglátnia, hogy másutt Erdélyben, különösen Kolozsvárott, micsoda erőfeszítések folynak a kisebbségi létforma tudatosítása körül. Az ifju nem olvas ujságot, úgy látszik, pedig az ujság abban az időben, még erősen cenzurázott állapotában is, lázmérője volt a kisebbségi társadalom vajudó vonaglásainak. Csak brassói kränzchenekig és egymást tullicitáló műkedvelésekig lát a nagyocskó gimnazista szeme. (Különb. bizonyos ráeszmélésekért nem kellett volna Bucurestibe fáradnia. Az a nemzedék, melyhez e sorok írója is tartozik, világosan levonta a helyzet következtetéseit már akkor és világosan kimutatta, hogy az Ady és Kossuthok emigrációjának egy változata csupán a kisebbségi sors, tehát az út sem lehet más, csak az Ady és Kossuthok útja.)

Az igazgató fia a bucarestii egyetemet választja előkészítő tanfolyamul a kisebbségi életre. Ugyanaz a sors éri, mint Kacsó Vákvágányon-jának hőst, ki elsőként került a kolozsvári román egyetemre. Renegát lesz azok szemében, akik a begubózás, az elzárkózás, az akkoriban divatos „passzivitás“ látószögéből nézik az új világot. Kacsó hőse derékbátörök ebben a visszás helyzetben, mert alulról jön, földmives családból és nem tud megbirkózni a kettős megterheléssel, (kétszeresen kisebbségi sorsban, saját nemzetiségével és az uralkodó többségi nemzettel szemben). Az igazgató fiának könnyebb tultenni magát ezen és hálából a kritikai nemzetlátást kapja lelki vértetű a sorstól. Azt a kritikai nemzetlátást, melynek azidétt már püspök-előharcosai is vannak, akik megírják az ifjuság számára kalautznak a Magyar fa sorsát. Innen

derül ki, hogy az Adyra eszmélés nem a bucarestii egyetemen tanuló magyar ifjak leleménye, hanem kézenkapott örökség az elődnemzedéktől. Minuazonáltal a bucarestii tanumányi évek jó leckét adtak az igazgató fiának. Nemcsak azt tanulta meg, hogy a románok csakugyan sokan és nálunk sokkal többben vannak, de azt is, hogy lehet elfogulatlan szemmel nézni őket, nemcsak ellenségesen. Sőt tanulni lehet tőlük és barátságot lehet kötni velük, mert közöttük is vannak művelt, szeretetreméltó és elfogulatlan emberek. Ez a brassói környezetből kinövés első komoly jele. A táguló látókör a világvárossá fejlődő fővárosban furcsa életsorokat és tisztes feladatokat hoz a kisebbségi ifju közelébe. Még zürzavaros mindez, de alkalmas arra, hogy osztályönzéseken túl kikristályosodjék a felismerés: akik kevesebben vannak, azoknak szorosabban kell összezárkózniok, mert csak így óvhatják meg magukat az elkallódás veszedelmétől. A megújuló Bucuresti háztömbjein dolgozó magyar munkás és a Cismigiuban sétálgató magyar cseléd és szolgatomegek s a bennük öntudatlan tudatossággal működő összetartó erő az igazgató fiából, a jótanulóból, a még mindig kedvezményezett középosztálybeli értelmiségi ifjuból, csakugyan új embert gyúr. Már nem elfogultan és kizárólagosan katolikus, nem elfogultan és kizárólagosan magyar, már ember az ember telenségben, a társas társtalanságban. Lehet, hogy kissé megérinti a szocializmus szellője is, de nem számol be arról, hogy eljutott-e odáig? Azonban eljutott ahhoz a kisebbségi tipushoz, mely lelkiileg felkészült az Ady és Kossuthok örökségének átvételére.

A prózairó Szemlér a költő Szemlérnek nem válik szégyenére. Első nagyobblélegzetű munkája ez és nem érezni rajta a kezdő kapkodását. Talán csak a szélesen induló kezdet és az utolsó fejezetek elnagyolása mutat né-

mi, könnyen kiheverhető egyenetlenséget. A prousti iskola nem rossz iskola. Kuncz Aladár óta nincs tudatos követője Erdélyben. Bizonyoságtétel is akar lenni Szemlér részéről, hogy szűk provincializmusokból szélesebb, naposabb magaslatokra vágyik, ahonnan egyetemesebb, átfogóbb a látás. Egy lépés az Európa felé s mégsem szintelenítő lépés. Nemerdeyi olvasó számára könnyebben megközelíthető, de az erdélyi is magára ismerhet benne. Erdéklődéssel nézünk a folytatás elé. (Szentimrei Jenő)

A KÉT ALFA. (Adorján Péter regénye, Grafica, Oradea, 1939). Különösebb írói és elvi igények nélkül megírt története két embernek és egy asszonynak. Sajnos a témának annyi, közöttük klasszikus, változatát ismeri az olvasó, hogy szinte magától értődő, mikor a szándékosan megoldás nélkül végződő könyvet bizonyos kiábrándulással teszi le. Mert nemcsak a kérdés akár esztétikai, akár társadalmi megoldását nem kapta, de aligha egyetlen színt, szempontot vagy motívumot, sőt figurát is. A „két Alfa“, a társas könyvkiadó cég két unokatestvér-tulajdonosa nagyrészt a történet eseménytelensége következtében válik tipussá, az asszonnyal együtt, aki az egyik Alfa felesége, de a másikat szereti s akiről szerző a befejezetlenségért való mentegetőzésben árulja el, hogy „szerelme megint afele az Alfa felé fordul, aki nincs mellette“. Ilyen körülmények között valójában lényegtelen, hogy a szigorúan csak regényfigurákként felfogható és elképzelhető alakok miként állnak az olvasó előtt. Henrik éppúgy lehetne rossz férj, mint ahogy jó s Márton lehetne éppoly racionális, mint amilyen romantikus, a cselekmény azzal adott, hogy a folyton más után vágyakozó Hella egyikhez férjhez ment. Azzal viszont, hogy az olvasó s a kiadóhoz intézett levele szerint maga a szerző sem tudja, ki mellett dönt végül, nyitva marad a

regény végén is. Hogy az olvasó ilyen körülmények között nem is érdeklődik különösebben a megoldás iránt, az természetes. Az egésznek semmi köze ahhoz, ami az olvasó körül van s a cselekmény még az eseménytelenségből következően tultengő, kitervelt, kerek, frivol epizódjaival sem ér el hozzá. És nem is azért, mert térben oly messzi esik tőle minden hely, ahol a könyv hősei megfordulnak, hanem egyszerűen azért, mert ösztönösen érzi, hogy algiri bordélyban, Földközi-tengeri világítótoronyban, konstantinápolyi szállodában, mindenütt olyasmit akarnak elhíttetni vele, ami nem létezik. (KKJ.)

RADÓ ARPAD: VIHAROS NAPOK. Céltalan lenne afölött elmélkedni, hogy napi aktualitású írások könyvben való közreadása mennyire hasznos s milyen szempontok szerint kell ezek kiválogatását végezni. Bármennyire sodróan érdekesek legyenek is az események, melyek körülvesznek bennünket, kitöltik életünket és fojtogatnak, a széljegyzetek, amiket az újságíróknak módjában van az eseményekhez fűzni, nagyon hamar megmerevednek, érdektelenné válnak és idegenek lesznek számunkra. Az események ugyanis, melyekről ir befjezetlenek s az újabb összefüggések egész más megvilágításban tárhatják eléink ma azt a különösen közéleti és politikai jelenséget, amit az újságíró a maga idejében esetleg helyesen látott. Maga az általánosság, a háborútól való félelem, az emberek rosszasa s a humanista szemszög viszont nem hatnak. Ezért legüdébbek és legközelebb állók Radó Árpád gyűjteményében azok a cikkek, melyek befejezettek. „Az egész rendszer elhibázott“, ahol a hős meghalni megy a spanyol front-ra, a „Halál az uccán“ és „Az ügyész“, aki ugyancsak meghal. S ezért állunk tanácstalanul az „Angol óra“ kereskedőjével és családjával szemben, akiről, tudatunkban egyre a zsurnalizmus iránti

igénnyel, tudni szeretnénk, hogy mit csinálnak most.

Még azt sem mondhatjuk, hogy egy ilyen gyűjtemény jellemez egy kort és használható dokumentum. Az újságíró, szerencsére Radó Árpád könyvében nem tultengő, lirája, mely különös módon nemcsak azt határozza meg, hogy hogyan, hanem azt is, hogy az események közül mit lát fontosnak, sokban befolyásolja előttünk, kortársak előtt hitelét. Ezenkívül mindig tovább szeretnénk kérdezni. Mi lett a Fräuleinnal, de-ferált a faji kérdésben, vagy undorral visszament Németországba? Ostent Henrik elindult új hazát keresni... Talált? A mindennap megjelenő újság, amelybe e cikkek eredetileg íródtak, napról-napra felel kérdéseinkre, a könyv azonban a szereplők életének filmkockáival, bántóan a változatlanúsággal hivatkozik. (D. K.)

„EZ NEM LEGENDA“. Nemrégiben a magyar folyóiratokban Déry Tibornak az írók között kéziratban kézről-kézre járó többkötetes kiadatlan regényéről szármoltak be kritikuskaink. A dolog feltűnést keltett, mert megszoktuk, hogy eleddig csak olyan munkákat bíráltak vagy méltattak, melyek könyvalakban jelentek meg. A kritikusok egyike — éppen a Korunk hasábjain — magyarázatképpen meg is jegyezte, hogy ezzel a különös gesztussal egyrészt a korra kívántak utalni, mely gátat emel a szokottnál emberi hangú írások megjelenése elé, másrészt illusztrálni akarták a tételt, mely szerint valamely nemzet irodalmára nemcsak a megjelent, hanem a meg nem jelent könyvek is jellemzőek.

Most majdnem hasonló sorsú írásműről, Berkó Sándor első verseskötetéről számolhatunk be, mely a kéziratnál valamivel tovább jutott ugyan, ám könyvalakban mégsem jelenhetett meg. A fiatal felvidéki költő, akinek választékos írói eszközökkel megírt szép verseit úgy szólván jelentkezésétől kezdve —

noha akkortájt még középiskolás diák volt — örömmel közölték a legjobb napilapok és folyóiratok, tavaly ősszel rendezte sajtó alá első verskötete anyagát. Amde az időközben bekövetkezett felvidéki változások sorsfordító, történelmi szélvihara szétdobálta a glédába állított ólomkatonákat, melyek csak az első kefelenyomatok elkészültéig engedelmeskedtek a fürge nyomdászkezeknek, s így a fiatal és tehetséges költő versei a nyomdában rekedtek.

Ez nem legenda: ezt a tömör, de sokatmondó címet adta Berkó első kötetének, mintegy aláhúzza ezzel a csokorba gyűjtött versek tartalmi lényegét. Nem fikciókat, nem imponderábiákat, nem élettől elvonatkoztatott, vértelen és semmitmondó dolgokat énekelt meg a költő, nem legendákat írt és nem vount elefántcsonttoronyba, hanem beállt napjaink sodró hullámverésébe és a való élet tényeit és jelenségeit öntötte művészi formába. A forma iránti finom érzék és fiatal költőknél ritkán tapasztalt áhitatos tisztelet s a mondanivaló igaz, emberi tartalma adott szerencsés találkoztat Berkó Sándor verseiben. Liráját a könnyedség, a képek megkapó szépsége és a valóság hű ábrázolása jellemzi. Bizvást elmondhatjuk, hogy a régi Cseh-Szlovákiában, mely éppen Berkót adta utolsó ajándéku az egyetemes magyar irodalomnak, kevés magyar költő indult olyan készen és teljes fegyverzetben, mint éppen ő. A kritikus talán ellenvetheti, hogy élményanyaga nem lehet elég sokrétű és világképe sem jegecesedhetett ki egészen, lévén még a költő mindössze húszéves. Ez igaz, amde Berkó Sándor eddigi verseiben a költői mondanivaló emberi mélységének s a formaérezék és szép stílus ritka adottságának oly szép jegyeit láthatjuk, melyek őt az ifjú magyar írógárda legjobbjai közé emelik.

Szeretnők remélni, hogy Berkó Sándor hű maradjon eddigi vonalához és tavaly ősszel beharangozott kö-

tete, ha lényegét nem érintő változtatások árán is, rövidesen napvilágot lát. Meg nem jelenése veszteséges lenne a magyar irodalomnak. (Sándor László)

PÁSZTOR BÉLA: MÉREGKÖSTOLÓK. (Vajda János Társaság kiadása)

Fiatal magyar verselő tehetség jelentkezett Pásztor Bélában, akinek ez az első verses kötet. A feltűnően és készséggel verselő nagyszámú magyar poéta között is elsősorú tulajdonságokkal lép a porondra. Magabiztos versetchnika, a lélek mélyéről előhalaszott rettenetek, fájdalmas magatehetetlenség jellemzik az új költőt. Mint minden fiatal, ő is a gyermeki lélek bonyodalmaival van tele, amirehhez folyton visszakuszik. A világot kizárólagosan belülről látja, mintha a külvilág eseményei csak annyiban érintenék, amennyiben a lélek állandó repesztéséhez szükséges anyagot, a külvilág szelei behordják számára. Babitsi rend és érzékenység futkároz sorai között s ha egyszer egy sort, egy szót vagy egy rimet megkomponál, rajta érzik a mesterséget kitűnően ismerő ezüstkovács keze. Széles skálában kezeli az ember, a természet s a térbeli anyagok rendszeres keverését. Az összefüggés nála szinte egyetlen testté nővi ki magát, amit nem tud megzavarni a napi életrend akármilyen szennye. Az ember, az állat, a fű, a vizesés, a folyók és raffinált sugárzások tömkelege szövik át költeményeit, a költészet ősi szabályai szerint.

**Ó költők mind a kertj fák!
Beírják házaink falát
Arnyukkal minden éjjel.
Mint roppant sötét verssorok**

**Águknak árnya úgy csorog.
Csapongó szenvedéllyel.
Lebírhatatlan indulat
Vezetj zugva águkat
Hogy alá s felhaladva
Nagy lombecsettel vessenek
Borongó, lomha verseket
Holdkörte köfalakra.**

Pásztor Bélának elsődleges kenyere a ballada, tragédia-ábrázolás. Valószínűleg úgy van ez, hogy ő már önmagában összenyomja, összegyurja s saját félelmével bevérzi azokat az eseményeket, amit a mai külvilág részletekben nyújt előbe. Mi már csak a keserű eredményeket kapjuk, komprimálva lelket elveszejtően és a kibírhatatlan földi kísértetjárás minden eredményességével. Méregkóstoló a világ, ez a fiatal költő analízise, amelyhez bárki bármikor könnyen hozzájuthat.

**Fagyöngy-szemük ringva mered
A forrongó káttan felett,
Mit urnőjük főz.
Kóstolják, hogy elég mérges,
A halálhoz elégséges
Bájjal az ősz?
Egy-egy toboz-szív még dobban,
Bükkfa ágyán ül a vadkan,
Szemén kőd m...
S a tó vizén végignyulva,
Pettyeshasu pisztránghulla:
Ringatóz a csend.**

Arvaság, bánat mindenütt. Felfordított világ remek, hunyorgó hasonlatokba belekényszerítve, mint valaha a Lomha gályán. A nagy kérdés csak az, hogy pár év múlva nem teheti-e fel a kérdést akár laikus, akár hozzáértő, hogy ezek a szebbnél-szebb költemények melyik korból valók? Mert a kor jellemző és visszavonhatatlan bélyege egyetlen egyen sincs rajta. (Pap Gábor)

LAPOK, FOLYÓIRATOK

(Román sajtószemle)

PETRÓLEUM-EXPORT NÉMETORSZÁG FELÉ: „Ez év januárjában Németország 282.000 tonna petróleum terméket importált külföldről, februárban pedig már 402.000 tonnát, azaz 43 százalékkal többet. A szállítók februárban a következő államok voltak: Északamerikai Egyesült Államok 116.000, Venezuela és Columbia 114.000, Mexikó 93.000, Románia 32.000, Irán 12.000, Holland-India 7000, Peru 4000, Lengyelország 2500, Hollandia 1600 tonna, stb.“ (*Universul*, 56. évf. 146. sz.)

KIÉ LESZ A JUGOSZLÁV PETRÓLEUM? „Belgrádban egy millió dináros tőkével megalakult a Rudokop Bergwerk A. G. német érdekeltségű társaság a jugoszláviai petróleum területek feltárására és kiaknázására. A petróleum kiaknázása Novibazár, Plevje, Pijepolje és Bjelopolje vidékén rövidesen megkezdődik.“ (*Azi*, 7. évf. 14. sz.)

AZ OLASZ NAGYIPAR PROFITJA. „Az elmúlt évben az olasz hadiipari vállalatok nyeresége megkétszereződött. Az alábbi táblázat szemléltetően mutatja be a legjelentősebb itáliai hadiipari trösztök tiszta hasznát az utolsó 4 évben millió lirában: Montecatini 1935-ben 67, 1936-ban 86, 1937-ben 148, 1938-ban pedig 198 millió lira. Sniaviscosa 1935-ben 43, 1936-ban 36, 1937-ben 50, 1938-ban pedig 57 millió lira! Terni 1935-ben 29, 1936-ban 30, 1937-ben 34, 1938-ban pedig 48 millió lira! 1938-ban az olasz hadiipari vállalatok általában 34 százalékkal kerestek többet, mint 1937-ben. Ez az év pedig még egyszerűbb üzleti kilátásokkal indult...“ (*AZI*, 7. évf. 13. sz.)

ÉS A JAPÁNOKÉ MANDZSUKUOBAN? „Japán különböző kölcsönkamatok, vállalati osztalékok, import-export egyenlegszámla, vámok, stb., stb. címén 1932-36. években összesen 1 milliárd 418 millió jent keresett Mandzsukuoban. Ez az összeg annál jelentősebb, mivel az *Asia-Press* című lap szerint ugyanakkor a Mandzsukuoban eddig befektetett japán tőke csak alig haladja meg a 2 milliárd jent.“ *AZI*, 7. évf. 13. sz.)

DANZIG! DANZIG! DANZIG! „Danzig, amely valamikor igen érzékeny pontja volt az európai békének, ma már teljesen elvesztette ezt a fenyegető jelentőségét. A lengyel állam elismeri a szabad város nemzeti jellegét, Németország pedig ugyanakkor tiszteletben tartja Lengyelország jogait. Sikerült így nekünk közösen előkészíteni az utat a Danziggal kapcsolatos teljes megegyezés felé. Ez a tény pedig Németország és Lengyelország mai kapcsolatait véglegesen őszinte baráti együttműködéssé fogja kifejleszteni, bizonyos zavart keltő körök minden erőlködése ellenére is!“ (*Hitler*, 1938. febr. 20-i beszéde. *Facta*, 2200. sz.)

MIT JELENT DANZIG? „Ha Lengyelország lemondana Danzigról, akkor le kellene mondania Gdynia kikötőjéről és az egész lengyel tengerpartról is. Danzignak katonai szempontból is különleges a jelentősége. Danzig német megszállása a „koridor“ elvesztését vonná maga után, mivel ez a terület Danzig megszállása után ugyanolyan helyzetbe kerülne, mint amilyenbe Csehszlovákia jutott a Szudeta-területek átadása után.“ (*Tara Noua* I. évf. 4. sz.)

DANZIG SORSA LENGYELORSZÁG SORSA! „Danzig Németország által való megszállása egyenlő volna Lengyelország negyedik felosztásával.“ (*Facta*, 2205. *New Statesman and Nation*).

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET OROSZORSZÁGBAN. „Az elmúlt 20 évben csak Gorkij műveiből kb. 33 millió példányt adtak el Oroszországban. Az *anya* című Gorkij regény 5 millió példányban fogyott el. A nagy külföldi írók így pl. Dickens művei is nem tizezres, hanem milliós példányszámokban kelnek el. A legnagyobb angol költő is boldog volna, ha új verseskönyvéből 2000 darabot adhatna el. Oroszországban pedig, ahol 20 évvel ezelőtt a lakosság óriási többsége analfabéta volt, az új költők művei elérik a százezres példányszámot is! Ugyanez a helyzet más téren is. 800 színház működik megszakítás nélkül és a sikeres darabok előadásainak száma fantasztikusan magas. Az újságok példányszáma 1937-ben összesen elérte a 250 milliót!“ (*News Chronicle*, — *Facta* 2204. sz.)

FAJGERMÁN TENGERÉSZET... „A német haditengerészet tisztikarának legújabb listájában többek között a következő neveket olvashatjuk: Coupette ellentengernagy, Guillaume, von Martigny, Francois, Baron von Harnier, Fauquet, Loyol, Ballier, Roux, Grandjean, Baron von Malapert, Huy von Rappard, Granier, Nicol, Devantier, Bary, Cousin, Canaris, Bassenge, Tolrye, Maclean, Suadicani, Lawrende, Marcussen és mások. Ezeknek az uraknak ősei alig 150 évvel ezelőtt a francia forradalom elől menekült francia nagybirtokosok voltak, akik a porosz királyok szolgálatába léptek.“ (*Tara Noua*, I. évf. 4. sz.)

A KORUNK HIREI

Legközelebbi számunk, a szeptemberi, rendes időben, szeptember elsőjén jelenik meg.